

EL REPTÉ D'INVESTIGAR SOBRE LA FRANJA D'ARAGÓ

JORNADA DE L'ASSOCIACIÓ INTERNACIONAL
DE LLENGUA I LITERATURA CATALANES
A SARAGOSSA (28 D'OCTUBRE DE 2016)

ASSOCIACIÓ
INTERNACIONAL DE
LLENGUA I
LITERATURA
CATALANES

Generalitat de Catalunya
**Institució
de les Lletres Catalanes**

El repte d'investigar sobre la Franja d'Aragó

Jornada de l'Associació Internacional
de Llengua i Literatura Catalanes
a Saragossa (28 d'octubre de 2016)

Javier Giralt Latorre

María Teresa Moret Oliver (eds.)

El repte d'investigar sobre la Franja d'Aragó

Jornada de l'Associació Internacional
de Llengua i Literatura Catalanes
a Saragossa (28 d'octubre de 2016)

JORNADA DE L'ASSOCIACIÓ INTERNACIONAL DE LLENGUA I LITERATURA CATALANES (2016. Zaragoza)

El repte d'investigar sobre la Franja d'Aragó : Jornada de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes a Saragossa (28 d'octubre de 2016) / Javier Giralte Latorre, María Teresa Moret Oliver (eds.). — Zaragoza : Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2017

215 p. : il. ; 22 cm

ISBN 978-84-16935-66-6

Lengua catalana–Aragón

GIRALT LATORRE, Javier

MORET OLIVER, María Teresa

811.134.1'282(460.22)

Cualquier forma de reproducción, distribución, comunicación pública o transformación de esta obra solo puede ser realizada con la autorización de sus titulares, salvo excepción prevista por la ley. Diríjase a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necesita fotocopiar o escanear algún fragmento de esta obra.

- © Javier Giralte Latorre y María Teresa Moret Oliver
- © De la presente edición, Prensas de la Universidad de Zaragoza (Vicerrectorado de Cultura y Proyección Social)
1.ª edición, 2017

Ilustración de la cubierta: José Ortiz

Esta publicación ha contado con la financiación de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes y la colaboración de la Institució de les Lletres Catalanes.

Prensas de la Universidad de Zaragoza. Edificio de Ciencias Geológicas, c/ Pedro Cerbuna, 12
50009 Zaragoza, España. Tel.: 976 761 330. Fax: 976 761 063
puz@unizar.es <http://puz.unizar.es>

Esta editorial es miembro de la UNE, lo que garantiza la difusión y comercialización de sus publicaciones a nivel nacional e internacional.

Impreso en España

Imprime: Servicio de Publicaciones. Universidad de Zaragoza

D.L.: Z 1419-2017

ÍNDIX

Presentació de la Primera Jornada de l'AILLC a Saragossa <i>Lidia Pons i Giera</i>	9
El repte d'investigar sobre la Franja d'Aragó <i>Javier Giralte Latorre i María Teresa Moret Oliver</i>	15

PONÈNCIES

No sempre es diu la veritat: el treball de camp en dialectologia per contraposició a la història oral i la sociolingüística <i>Ramon Sistac i Vicén</i>	21
Els estudis sobre la variació de la llengua catalana al sud de la Franja de l'Aragó catalanòfon <i>Pere Navarro Gómez</i>	35
Cap a on va el català de la Franja? Alguns exemples de canvi lingüístic en curs <i>Esteve Valls i Alecha</i>	51
La documentació notarial dels arxius matarranyencs. Algunes con- sideracions lingüístiques <i>María Teresa Moret Oliver i Javier Giralte Latorre</i>	87

El català a l'Aragó des de la premsa i la política aragoneses: un enigma oriental <i>Josep Espluga Trenc</i>	103
Panorama de la literatura contemporània catalana a l'Aragó <i>Artur Quintana i Font</i>	119
A propòsit de la literatura popular catalana a l'Aragó <i>Hèctor Moret Coso</i>	145
PÒSTERS	
Presencia de catalanismos en documentación notarial bajoaragonesa: comparación entre dos momentos históricos <i>Elena Albesa Pedrola</i>	165
Actitudes hacia el catalán de los maestros de Educación Primaria en formación en la Universidad de Zaragoza <i>Iris Orosia Campos Bandrés</i>	169
L'ensenyament del català a l'Aragó <i>Pietro Cucalón Miñana</i>	173
<i>Estremida memòria</i> , de Jesús Moncada: un homenatge a la dona mequinensana <i>Laura Farré Badia</i>	179
Análisi d'o Censo de 2011 en Aragón: luengas parladas <i>Miguel Montañés Grado i Chabier Gimeno Monterde</i>	187
Tipologia semàntica i llengües minoritàries. Els esdeveniments de moviment en les llengües d'Aragó <i>Maria Teresa Moret Oliver, Iraide Ibarretxe-Antuñano i Alberto Hijazo-Gascón</i>	197
Aproximació a alguns trets fònics i morfològics del parlar de la conca mitjana de la Noguera Ribagorçana <i>Laia Rosàs Redondo</i>	209

PRESENTACIÓ DE LA PRIMERA JORNADA DE L'AILLC A SARAGOSSA

LÍDIA PONS I GRIERA
*Secretària de l'Associació Internacional
de Llengua i Literatura Catalanes*

Bon dia,

Sr. Degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Saragossa, Sr. Director General de Política Lingüística, benvolgut amic cap del Departament de Lingüística General i Hispànica, ponents convidats, professors, alumnes, senyors i senyores,

En primer lloc, vull destacar el plaer que em produeix la celebració d'aquesta primera jornada de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes a la Universitat de Saragossa. En la reunió de la Junta de Govern de l'associació, celebrada el mes de febrer d'enguany, es va acordar de dedicar una jornada sobre divulgació de la recerca en els dos anys que passen entre col·loqui i col·loqui; immediatament se'm va ocórrer de proposar la Universitat de Saragossa com a seu de la primera jornada. En primer lloc, pel fet que no s'hi havia celebrat mai cap dels nostres congressos. En segon lloc, per la important presència de l'Àrea de Filologia Catalana i dels estudis sobre català en aquesta universitat. I, encara, vaig tenir en compte que, des que sóc secretària de l'associació, l'any 1994, he tingut ocasió de comprovar directament l'interès i la constància en la participació dels professors d'aquesta àrea en els congressos de l'AILLC —i recordo molt especialment la participació en el de Budapest—; també que aquests professors col·laboren amb articles a la revista *Estudis de llengua i literatura catalanes*; i que solen trametre regularment informació

bibliogràfica a la secretaria de l'associació. A més, des del punt de vista estrictament personal, perquè, com explicaré a continuació, fa molts anys que tinc una bona relació professional i acadèmica amb els professors actuals de l'àrea i amb els que la van crear.

Primer, amb la Dra. María Antonia Martín Zorraquino, catedrática de l'Àrea de Llengua Espanyola, experta en pràcticament tots els àmbits de la lingüística i de la filologia —filologia i història de l'espanyol, gramàtica, lèxic, sociolingüística i variació, pragmàtica i discurs, llenguatge d'especialitat i gènere, estudis literaris— i una gran professora, amb molta paciència i una excel·lent capacitat didàctica. Aprofito, a més, l'avinentsa per afegir les meves paraules —manllevades de les que li va adreçar el Dr. José Manuel Blecua— a l'homenatge que fa pocs dies li va dedicar aquesta universitat: «Una gran aragonesa por su capacidad de trabajo, tesón y buen carácter». La Dra. Martín Zorraquino juntament amb la Dra. Maria Rosa Fort Cañellas van impulsar ja fa anys els estudis de català en aquesta universitat. Resultat de la seva col·laboració va ser, entre d'altres, el treball *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, publicat l'any 1995 per la Universitat de Saragossa; el treball es basa en l'anàlisi i interpretació dels materials de les enquestes fetes a 520 informadors de 61 localitats i continua sent obra de referència quan es parla del català de l'Aragó. En aquest estudi s'hi va implicar, a més d'altres professors, com la Dra. María Luisa Arnal Purroy, un jove llicenciat, Javier Giralt Latorre, que estava preparant la tesi doctoral «Contribución al estudio de las hablas de La Litera», dirigida pel Dr. José María Enguita, i presentada i defensada l'any 1997.

Justament el mateix any 1995, amb ocasió del Congrés a Palerm de la Societé de Linguistique Romane, vaig conèixer personalment la Dra. Martín Zorraquino, que em van presentar com la gran experta en María Moliner. Llavors ja em va sorprendre agradablement el seu interès pel català i pels catalanistes. Posteriorment l'he retrobada en altres congressos internacionals. També em va convidar a col·laborar, el novembre de l'any 1998, en unes *Jornadas sobre lenguas minoritarias y variedades dialectales en la España actual*, organitzades per aquesta universitat i la Institución Fernando el Católico de la Diputació Provincial de Saragossa; a les jornades vaig presentar la ponència «Aspectos de la variación sintáctica en el catalán actual». I, encara, anys després, em va implicar en la preparació d'un

programa de màster Erasmus Mundus interuniversitari i internacional sobre variació, que finalment no va reeixir.

Des de llavors, i ja fa més de dues dècades, mantinc una relació bona i continuada amb alguns professors de la Universitat de Saragossa i més directament amb els de l'Àrea de Filologia Catalana. Primer, amb la Dra. Maria Rosa Fort i el Dr. Javier Giralt; més tard, també amb la Dra. Maria Teresa Moret Oliver, de qui vaig tenir l'honor de ser membre del jurat quan va concursar brillantment a una plaça d'ajudant. Amb ocasió del concurs, vaig saber del seu parentiu amb un altre filòleg exalumne meu a la Universitat de Barcelona, el Sr. Hèctor Moret Coso, a qui havia dirigit satisfactòriament una tesi de llicenciatura sobre el parlar de Mequinensa; també ell de manera tímida, però continuada, m'ha anat tenint al corrent dels seus progressos professionals i dels seus estudis sobre la llengua i la literatura catalanes de la Franja. La Dra. Maria Teresa Moret va presentar l'any 2010 la primera tesi doctoral redactada i defensada en català a la Universitat de Saragossa; tractava sobre la documentació notarial aragonesa del segle XIV i la va dirigir la Dra. Maria Rosa Fort. Aquests tres professors, Dra. Fort, Dr. Giralt i Dra. Moret, són els que porten el pes dels estudis de català en aquesta universitat, en les assignatures de grau i de màster: *Segunda Lengua I (catalán)* i *Segunda Lengua II (catalán)*, a primer; *Literatura de la segunda lengua: literatura catalana*, a segon; *El catalán en Aragón*, com a optativa de tercer i quart; i *Lenguas y tradiciones lingüísticas en el ámbito pirenaico*, assignatura de màster que comparteixen el Dr. Giralt i la Dra. Rosa María Castañer. Com a resultat d'aquesta bona relació, també vull comentar que, a proposta d'aquests professors, i en condició de codirectora de l'*Atlas Lingüístico del Domini Català*, vaig actuar com a tutora d'un estudiant seu de doctorat, Ricardo Viruete, que l'any 2009 va col·laborar durant uns mesos en els treballs de l'atles a l'Institut d'Estudis Catalans.

No vull acabar la meva presentació sense explicar la satisfacció que vaig tenir quan el Dr. Giralt em va comunicar que la jornada es dedicava a *El repte d'investigar sobre la Franja d'Aragó*. És que una part important de la meva vida personal i també de recerca en dialectologia està lligada a la Franja. Per això, en sentir el tema, em van venir un munt de records relacionats amb diferents campanyes de recollida de materials lingüístics a l'Aragó.

He treballat amb les dades dialectals de la vintena d'enquestes de la Franja que figuren en l'*Atles Lingüístic del Domini Català*, des de l'Alta Ribagorça fins al Matarranya. També he participat directament en moltes d'aquestes enquestes —en unes com a investigadora i en d'altres només com a consort—, de manera que he viscut una part de la meua vida en totes aquestes comarques. Després d'una enquesta d'ensinistrament a Lleida, jo em vaig estrenar com a investigadora amb l'enquesta feta a Fraga l'any 1966, quan tenia 22 anys. Recordo com si els tingués al davant els meus dos informants: un molt prim i tot nervi, i l'altre més grassó, amb uns ulls menuts com els dels cuquets que surten de la poma en els contes infantils. Encara vaig tornar a Fraga dues vegades l'any 1979 per a enregistrar una sessió del programa setmanal *Català amb vosaltres*, de Televisió Espanyola, dedicada al català de l'Aragó; durant molts anys, fins que es va trencar, vaig conservar una [pi'tʃɛlɛ] de terrissa que em van regalar.

De l'any 1966 fins al 1974 es van fer totes les enquestes de l'*Atles Lingüístic del Domini Català* a l'Aragó i, sense entrar en els detalls lingüístics, vull compartir amb vostès alguns dels records i sensacions de tota mena que guardo després d'haver recorregut moltes vegades la Franja d'Aragó de Sud a Nord i de Nord a Sud: Els revolts perillosos de la carretera a Calaceit quan, des de la Terra Alta, entres al Matarranya; i els de la carretera que, passant per la Ginebrosa, va des de Bellmunt de Mesquí fins a Aiguaviva de Bergantes, també al Matarranya. Els precipicis que et porten des del Matarranya fins a Morella, passant per Mont-roig de Tastavins. L'ensurt que et produeix el vol sobtat i encarat cap a tu d'una àguila que ha sortit de qualsevol racó de la gran mola rogenca que corona Mont-roig. L'escalf entranyable que ens va dispensar la família Mompel, de Bellmunt, durant els dos llargs estius que vam viure a casa seva. Les primeres sabates del meu fill gran, que vam comprar a Vall-de-roures. La desolació corprenedora que t'agafa quan, des de l'altra banda de l'embassament, et vas acostant al poble vell de Mequinensa. La impressionant magnitud de l'església de Roda. La immensitat i l'estretor del Congost de Ventamillo, i l'eixamplament que sents al cor quan arribes a Castelló de Sos o a Santa Liestra, segons la direcció. La humitat de Grist durant l'estiu. La sensació de petitesa infinita quan ets a tocar del riu i tens just al darrere l'immens espadat que és la «peira» de Sopeira. El canvi de vida i el canvi d'olors ambientals que es van produir a les Paüls entre les darrerries dels anys 60 i començaments dels 80.

El gust de les patates guisades al forn de la fonda de Valljunquera i el dels tomàquets escalivats de la fonda de Favara. L'aroma d'aranyó que tenen les cireres silvestres que es fan al costat de la carretera que puja de Benasc a Cerler. Com poden veure, una llista de mai acabar d'associacions sinestèsiques: La visió geomètrica en blanc i negre de les pilotes de futbol que feien a totes les cases de Favara. Els nusos dels dits, inflats per l'àcid úric, de l'informador de Saünc. El soroll metàl·lic de les pedres negres de Sant Martí de Veri...

En fi, un conjunt de vincles particulars, acadèmics o emocionals, relacionats tots amb llargues estades de recerca dialectal sobre el català en terres aragoneses.

I ja, per acabar, vull donar les gràcies a la Universitat de Saragossa, a la Facultat de Filosofia i Lletres, al Departament de Lingüística General i Hispànica i molt especialment als professors de l'Àrea de Filologia Catalana d'aquesta universitat; i els les dono en nom dels òrgans de govern de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, representats aquí per la Dra. Maria Rosa Lloret, com a tesorera, pel Dr. Ramon Sistac, com a vocal, pel Dr. Joaquim Rafel, com a conseller, i per mi mateixa, com a secretària. Moltes gràcies per haver acollit amb tant d'entusiasme l'organització de l'acte, per l'encert a triar el tema, per la preparació acurada i per les hores de dedicació. Espero que els ponents ens posin al dia sobre la recerca en català a la Franja d'Aragó, que aquesta primera jornada de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes sigui un èxit i que sigui recordada com a jornada de referència quan l'associació hagi celebrat moltes i moltes jornades de recerca.

Moltes gràcies.

EL REPTE D'INVESTIGAR SOBRE LA FRANJA D'ARAGÓ

Javier Giralt Latorre i María Teresa Moret Oliver

Universitat de Saragossa

El 28 d'octubre de 2016, l'Àrea de Filologia Catalana de la Universitat de Saragossa i l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), amb la col·laboració de la Institució Lletres Catalanes, van organitzar a l'Aula Magna de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Saragossa una jornada científica dedicada a la investigació sobre l'àrea catalanoparlant d'Aragó, a la coneguda Franja. Fou l'oportunitat perfecta de fer visible a la nostra Facultat, a la nostra Universitat i, per extensió, a la societat aragonesa, la recerca que sobre la realitat lingüística d'aquest territori s'ha desenvolupat fins avui des de diferents perspectives.

És cert que la Franja no és una realitat tangible, perquè no s'identifica amb un grup humà concret, ni amb cap territori amb unes demarcacions definides i amb unes relacions internes ben assentades. Però, hi ha un fet lingüístic que li dona unitat i que permet diferenciar-la d'altres zones dins la Comunitat Autònoma d'Aragó: en aquesta àrea es parla català, a pesar que encara avui molts aragonesos ho neguin, i per això ha estat objectiu d'estudi des que Joaquín Costa, en 1879, dediqués unes quantes pàgines a descriure el panorama lingüístic de la Ribagorça i la Llitera. Després vingueren la tesi doctoral d'Antoni Griera sobre la frontera catalanoaragonesa en 1914 i la ressenya que en féu Ramón Menéndez Pidal en 1916; d'aquestes dues aportacions s'ha acomplert el centenari, fet que ha justificat també la celebració d'aquesta jornada.

D'aleshores ençà, la recerca sobre la Franja no s'ha aturat, de manera que, a la vora dels estudis descriptius de les varietats dialectals, se n'han desenvolupat d'altres de caire històric, sociolingüístic i literari, a través dels quals s'ha aconseguit tenir una visió exacta de la riquesa cultural d'aquesta zona d'Aragó, amb unes arrels compartides amb l'àmbit catalanoparlant, i més concretament amb Catalunya i el País Valencià. Per aquest motiu, els objectius de la jornada foren, en primer lloc, divulgar la investigació duta a terme fins ara sobre la Franja d'Aragó des de diverses òptiques; en segon lloc, presentar els treballs que s'estan realitzant actualment sobre aquest territori; i, finalment, proposar noves línies de recerca d'interès científic i, sobretot, social.

Un total de set ponències i set pòsters tractaren aspectes relatius a la dialectologia, la sociolingüística, la història de la llengua i la literatura a les terres de frontera entre Aragó i Catalunya. La trobada es va iniciar amb les paraules del degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, Dr. Eliseo Serrano Martín, qui va fer esment de l'existència d'una defensa de la diversitat lingüística ja des de l'edat moderna. El director del Departament de Lingüística General e Hispànica i organitzador de la trobada, Dr. Javier Giralt Latorre, va remarcar que, tot i que la investigació duta a terme sobre aspectes lingüístics d'aquests territoris de frontera ha estat prou prolífica, encara queda molt per fer i que hi ha àrees que encara resten per explorar. La secretària de l'AILLC, Dra. Lúdia Pons i Griera, va incidir en la relació de l'àrea de Filologia Catalana de la Universitat de Saragossa amb l'Associació i en la producció investigadora dels professors que hi són adscrits. I per últim el Director General de Política Lingüística del Govern d'Aragó, Sr. José Ignacio López Susín, va repassar les accions que la Direcció General està duent a terme i els esforços que s'estan realitzant per tal de potenciar i recolzar el trilingüisme a l'Aragó, sobretot des de l'àmbit de l'ensenyament de les llengües pròpies minoritzades.

Les conferències dels ponents que hi van participar conferiren un excel·lent nivell científic a la diada. Ara tenim l'oportunitat de posar-les a l'abast del públic en general, sobretot d'aquell que té un interès especial sobre la Franja d'Aragó, i és així gràcies al patrocini de l'AILLC i la Institució Lletres Catalanes. En el cos d'aquest llibre, el lector hi trobarà les contribucions següents: *No sempre es diu la veritat: el treball de camp en dialectologia per contraposició a la història oral i la sociolingüística*, de Ramon

Sistac (Universitat de Lleida), on presenta, des de la pròpia experiència, com s'ha d'afrontar un estudi de caire dialectal en un territori de frontera lingüística com és la Franja d'Aragó; *Els estudis sobre la variació de la llengua catalana al sud de la Franja de l'Aragó catalanòfon*, de Pere Navarro (Universitat Rovira i Virgili), on ofereix un estat de la qüestió en relació amb la recerca dialectològica referida al Baix Aragó i el Matarranya; *Cap a on va el català de la Franja? Alguns exemples de canvi lingüístic en curs*, d'Esteve Valls (Universitat de Barcelona), on planteja, des d'un punt de vista dialectal, que on ara trobem fronteres abans hi havia un contínuum entre els dos territoris, hipòtesi demostrada fonamentalment a través de l'estat de conservació d'alguns trets lingüístics concrets; *La documentació notarial dels arxius matarranyencs. Algunes consideracions lingüístiques*, de Maria Teresa Moret i Javier Giralt, un apropament a la realitat lingüística medieval de la comarca terolenca del Matarranya a través de la documentació conservada, fent especial atenció a la scripta catalana; *El català a l'Aragó des de la premsa i la política aragoneses: un enigma oriental*, de Josep Espluga (Universitat Autònoma de Barcelona), on incideix en les actituds dels frangencs vers la llengua i, a més, aporta dades relatives a la posició que la premsa i els polítics adopten davant aquesta realitat quan hi ha unes eleccions autonòmiques; *Panorama de la literatura contemporània catalana a l'Aragó*, d'Artur Quintana (Institut d'Estudis Catalans-Consello d'a Fabla Aragonesa), on presenta el panorama de la literatura contemporània produïda a l'Aragó catalanòfon i la recerca duta a terme al seu voltant; i *A propòsit de la literatura popular catalana a l'Aragó*, d'Hèctor Moret (Institut d'Estudis del Baix Cinca), on fa una exposició i una reflexió detallades a propòsit de l'expressió oral de la cultura popular a la Franja.¹

---

1 Hem d'assenyalar que la jornada va concloure amb la ponència del Dr. Natxo Sorolla (Universitat Rovira i Virgili/UAB), titulada *Repte a la Franja: detectar la fase prèvia a la interrupció familiar del català (i evitar-la!)*, el qual va presentar una comparativa entre les dades obtingudes sobre l'Enquesta d'usos lingüístics a la Franja de 2014 i les de 2004, tot assenyalant que només des de l'escola es pot evitar el trencament generacional que s'està produint en la transmissió de la llengua. Malauradament, no ha estat possible incorporar-ne el text en aquest volum, però desitgem des d'aquestes pàgines regreïar-li sincerament la seva participació. Per omplir aquesta absència, hem decidit incorporar-hi una contribució conjunta de Maria Teresa Moret i Javier Giralt, coordinadors de la present edició, dedicada al català d'Aragó en l'època medieval, aspecte que no pogué tenir el seu espai en el programa definitiu de la jornada.

Com hem assenyalat més amunt, l'altra activitat destacada de la jornada fou l'exposició de pòsters, els quals van tractar diversos temes que no foren abordats en les col·laboracions dels ponents i, a més, van ser presentats en les tres llengües d'Aragó (català, aragonès i castellà). Hem volgut que llurs aportacions tingueren un lloc igualment en aquest volum dedicat a la jornada de Saragossa; però, com el format de l'edició no ha permès incloure-hi els treballs originals, oferim en aquestes pàgines els resums de les recerques que s'hi presentaren: Elena Albesa (Universitat de Saragossa): *Presencia de catalanismos en documentación notarial bajoaragonesa: comparación entre dos momentos históricos*; Iris Orosia Campos (Universitat de Saragossa): *Actitudes hacia el catalán de los maestros de Educación Primaria en formación en la Universidad de Zaragoza*; Pietro Cucalón (Direcció General de Política Lingüística del Govern d'Aragó): *L'ensenyament del català a l'Aragó*; Laura Farré (Universitat de Barcelona): *Estremida memòria, de Jesús Moncada: un homenatge a la dona mequinensana*; Chabier Gimeno i Miguel Montañés (Universitat de Saragossa): *Análisi d'o Censo de 2011 en Aragón: luengas parladas*; María Teresa Moret, Iraide Ibarretxe i Alberto Hijazo (Universitat de Saragossa/Universitat de East Anglia): *Tipologia semàntica i llengües minoritàries. Els esdeveniments de moviment en les llengües d'Aragó*; Laia Rosàs (Universitat de Barcelona): *Aproximació a alguns trets fònics i morfològics del parlar de la conca mitjana de la Noguera Ribagorçana*.

La jornada de l'AILLC, amb les aportacions dels ponents i dels pòsters que ara veuen la llum en aquesta publicació, fou un moment de recapitulació de la tasca desenvolupada en els darrers anys; fou l'ocasió d'orientar en una bona direcció els projectes en curs i els previstos per als propers anys; fou l'avinentesa de reflexionar conjuntament sobre la realitat lingüística de la Franja, tractant d'avançar en el camí docent i investigador; i, alhora, va permetre d'encetar relacions entre alguns especialistes de diferents àmbits de les ciències i continuar col·laborant amb d'altres. Gràcies a tots els participants —en paraules de la Dra. Maria Teresa Moret, també organitzadora de la trobada— fou un d'aquells esdeveniments especials en què persones i institucions s'uneixen per vèncer entrebancs i condicionants a favor d'un front comú: la supervivència d'una llengua.

PONÈNCIES

NO SEMPRE ES DIU LA VERITAT:
EL TREBALL DE CAMP EN DIALECTOLOGIA
PER CONTRAPOSICIÓ A LA HISTÒRIA ORAL
I LA SOCIOLINGÜÍSTICA¹

Ramon Sistac i Vicén
Universitat de Lleida

En este mundo traidor
nada es verdad ni mentira
todo es según el color
del cristal con que se mira

Ramón de Campoamor (1817-1901)

La nostra experiència ve del treball realitzat durant decennis des de l'*Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i del Pirineu*² (OLLPP), grup de recerca consolidat (2014SGR1144) de la Generalitat de Catalunya, adscrit al Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida.

El nostre centre d'interès ha estat, principalment i a més de la Franja, la regió del Pirineu Central. El motiu ha estat el fet que és una important cruïlla de llengües on, pels diferents vessants del massís de la Maladeta —coronat pel cim de l'Aneto, a 3.404 m.— s'estenen tres àrees lingüístiques diferents, però que tenen en comú la llatinitat i, alhora, un substrat

---

1 Aquest treball es basa en la ponència *Vertats relatives: era experiència dempús dera recèrca en dialectologia*, presentada dins el col·loqui *Récits de guerre en langue occitane: témoignages oraux, écrits et littérature*, Université Toulouse Jean-Jaurès, Tolosa de Llenguadoc, 15 de març de 2016. Una part procedeix de l'article de Ramon SISTAC (2017): «Parlar català en la frontera», *Lo Campus. El periòdic universitari de Catalunya*, suplement «La Franja i la Universitat», núm. 32, Lleida, p. 29. És consultable en línia: <https://issuu.com/locampus/docs/lo_campus_n__mero_32> (consultat el 05/04/2017). I encara, Ramon SISTAC (2012) «La Franja: la perpètua paradoxa», *Serra d'Or*, núm. 636, Barcelona, p. 36-38.

2 S'entén habitualment per Ponent, *latu sensu*, la regió geogràfica, econòmica i cultural que s'estén a l'entorn de la ciutat de Lleida.

preromà (presumiblement bascoquità) segurament comú, així com una sèrie d'interrelacions humanes compartides ancestrals. Aquests factors han fet que, d'una banda, les parles vives s'hagen afaiçonat com a occitanes a la ribera de la Garona, catalanes a la de la Noguera Ribagorçana i aragoneses a la de l'Éssera; però d'altra banda també han provocat que tinguem un grau molt elevat d'elements coincidents o compartits, com a resultat tant de la influència del substrat com d'aqueixes relacions humanes continuades. L'àrea d'estudi l'ampliem més enllà de l'Alt Pirineu estricte i la fem arribar fins a les zones prepiriniques contigües (especialment importants al sud) i a les planes pedemontanes o *samontans* que en són la continuïtat natural, tant al nord com al sud.

El nostre mètode de treball,³ propi de la dialectologia, parteix de la comparació. A partir d'un corpus lingüístic oral recollit *in situ*, tractem de discriminar, segons les àrees, quins són els elements lingüístics compartits que cohesionen aqueixos parlars pirinencs (gascons, catalans i aragonesos) i quins són aquells que els departeixen, bo i tenint en compte també no solament els aspectes estrictament lèxics, gramaticals i pragmàtics, sinó també tota la informació sociolingüística, antropològica i, en general, cultural que ens permetrà, a posteriori, interpretar la raó de les similituds i divergències.

La tradició metodològica de la dialectologia, difosa durant el darrer terç del segle XIX, va imposar un mètode de treball prou eficient, però condicionat per l'absència, a l'època, de recursos tècnics aplicables altres que el llapis i el paper. Un segle després, durant el darrer terç del segle XX, aqueixa metodologia va ser fortament qüestionada, sobretot per la sociolingüística i encara més d'ençà de l'aparició de l'anomenada *sociolingüística de la variació*, però també a partir de la incorporació dels mitjans tècnics fàcilment manejables que van permetre l'aparició, entre altres coses, de la *lingüística de corpus* i de les noves tècniques dialectomètriques.

---

3 Investigació inclosa en els projectes MECYT *Estudio y dinamización de las hablas pirenaicas del catalán occidental* (FFI2011-28091), *Lengua, identidad y cohesión social: el paradigma de los territorios de frontera lingüística* (FFI2014-53589-C3-1-R) i IEC *Cultura, memòria, llengua: la construcció de la identitat en els territoris fronterers de la llengua catalana* (PT2015-S04-NADAL).

No és pas el lloc ni el moment de fer una crítica de les metodologies usades en el passat, i determinar quina és —o era— la més adequada. Ens limitarem a donar notícia de les tendències principals que hi ha hagut i que han tingut alguna incidència en la zona estudiada, per tal de justificar la nostra tria metodològica i comprovar com, després de la seua aplicació al territori, hem recollit materials que poden ser analitzats des d'òptiques alienes a la dialectologia i la sociolingüística.

El primer precedent és, sens dubte, l'anomenat, dins la nostra tradició dialectològica, *Atlas Sacaze*.⁴ Efectivament, com és sabut, Julien Sacaze (1847-1849) empenqué la tasca d'elaboració de l'*Enquête de linguistique et de toponymie des Pyrénées*. A través de la col·laboració dels mestres de les escoles dels Pirineus, que li trametien les versions locals de les llegendes de Barbasan i de Tantugon juntament amb els topònims del terror i un mapa de situació, va arregar tot un seguit d'informació important, de fet la primera descripció lingüística del territori més o menys homogènia i comparable, però que era mancada de rigor metodològic des de la nostra perspectiva, perquè no era informació recollida directament dels locutors de l'idioma.

Serà, però, el suís Jules Gilliéron (1854-1928) qui establirà el mètode que, amb força millores i variacions, dominarà la disciplina durant el segle xx.⁵ És prou conegut també que l'*Atlas linguistique de la France* (ALF)⁶ bastí un protocol d'actuació, a través d'un qüestionari de preguntes directes, en francès i ordenades alfabèticament, que responien els informadors en una sessió d'enquesta (encara ara i per tradició, en diem «enquestes» del nostre treball de camp principal, encara que el mètode ja no siga el mateix). Respostes lèxiques, doncs; és a dir, paraules, totalment condicionades pel context, pel francès de la pregunta i pel tarannà comunicatiu de l'enquestador (el famós Édmond Édmont, 1849-1926). És lògic i

---

4 Georges J. COSTA (1986): *Atlas linguistique «Sacaze» des confins catalano-languedociens*. Saint-Estève: P. Société des Professeurs de Catalan. La publicació original de l'enquesta de Julien Sacaze és consultable en línia: <<http://www.comminges.org/spip.php?article101>> (consultat el 05/12/2016).

5 Joan VENY (1978): *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.

6 Jules GILLÉRON / Édmond ÉDMONT (1902-1910): *Atlas linguistique de la France*. Paris: Champion, 9 vol. Consultable parcialment a <<http://cartodialect.imag.fr/cartodialect/>> (consultat el 05/12/2016).

coherent, tanmateix, que s'utilitzés un mètode així si mirem de no extrapolar-lo de les circumstàncies: el temps és limitat, l'obra colossal i la capacitat de prendre'n nota prou limitada, especialment si cal recollir tots els detalls fonètics i morfològics amb transcripció directa.

Molt diversos han estat els treballs fets des d'aleshores. No cal entrar ara en el tema de la qualitat dels informants, els coneguts com a «parlants NORM»: *Non-mobile Older Rural Male Speakers*.⁷ Si bé des del punt de vista sociolingüístic en el moment actual sembla que ens han d'oferir una visió esbiaixada de la realitat lingüística, també és cert que en temes d'història oral correspon força al perfil de la gent que cerquem. El fet és que, mitjans del s. xx, un altre punt de vista s'estén, per evolució del mètode de Gilliéron. Es tracta del mètode que en podríem dir etnolingüístic. Va ser l'*AIS* (conegut a casa nostra com l'*Atlante Italo-Svizzero*)⁸ que va incorporar per primer cop el qüestionari etnolingüístic, la qual cosa va permetre d'iniciar la lenta transició cap a la recollida de discurs temàtic i lligat. El canvi de rumb tindrà emulacions ibèriques, com l'*ALPI* (*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*)⁹ i alguns atlas regionals, com l'*ALEANR*.¹⁰ Amb posterioritat, i dins el macroprojecte del *Nouvel Atlas Linguistique de la France par Régions* (*NALF*), l'*Atlas Linguistique et Ethnographique de la Gascogne* (*ALG*)¹¹ i els mètodes de Jean Ségué (1914-1973), amb la incorporació de la gravació magnetofònica, van representar una altra passa endavant, tant en fets com en les perspectives noves que s'obrien per al futur. És així com l'*Atles lingüístic del domini català* (*ALDC*),¹² elaborat des

---

7 J.K. CHAMBERS / Peter TRUDGILL (1980): *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

8 Karl JABERG / Jakob JUD (1987) [(1928-1940) *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Zofingen, Ringier, 8 vol.] *AIS. Atlante linguistico ed etnografico dell'Italia e della Svizzera meridionale*. Milano: Unicopli, 2 vol.

9 Tomás NAVARRO TOMÁS (1962) *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica. I. Fonética, 1*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Els materials digitalitzats es poden consultar a <<http://alpi.csic.es/es>> (consultat el 05/04/2017)

10 Manuel ALVAR, con la colaboración de Antonio LLORENTE, Tomás BUESA y Elena ALVAR (1979-1980): *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. 12 vols. Zaragoza/Madrid: Diputación Provincial de Zaragoza / CSIC.

11 Jean SÉGUÉ (1954-1973): *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. Paris: Editions du C.N.R.S., 6 vol.

12 Joan VENY / Lúdia PONS (2001-2014): *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 7 vol.

del darrer terç del segle xx amb paràmetres etnolingüístics i incorporant ja també, si més no parcialment, la gravació magnetofònica, ha pogut editar un volum d'etnotextos del català oriental,¹³ mentre se'n prepara un altre del català occidental.

Un cas a part, i anterior en el temps, és el de Jean-Joseph Saroïhandy (1867-1932).¹⁴ Al llarg d'un decenni va recórrer el Pirineu tot fent enquestes en principi no sistemàtiques i prenent-ne nota d'una manera que, d'antuvi, ens pot semblar caòtica, i de ben segur que ho és. Però a les seues llibretes de camp hi ha força informació etnològica, cultural, sociolingüística i metalingüística, i, a més, s'hi pot trobar força informació fraseològica, tant de frases descontextualitzades com d'estereotips i fraseologismes. És, sens dubte, un precedent interessant.

Durant la segona meitat del segle xx, però, es produeix l'eclosió de la sociolingüística. Com a disciplina variacionista, hauria d'haver provocat una renovació de la dialectologia, però, paradoxes de la vida acadèmica, ambdues disciplines van viure durant força temps d'esquena. Els treballs de William Labov i l'anomenada *sociolingüística de la variació* (en general, molt vinculada a la dialectologia), en consonància amb les altres disciplines que fan treball de camp sobre el discurs oral, van posar en qüestió aqueix sistema de recollida de dades mitjançant qüestionari tancat, consistent exclusivament en el joc pregunta/resposta. Val a dir que la qualitat i la facilitat de maneig dels nous sistemes de gravació i reproducció de la veu són en bona part els responsables de la transició de l'enquesta a l'entrevista, de la recollida de lèxic a la replega de discurs lligat. És en aquest context que Labov formula l'anomenada «paradoxa de l'observador», d'alguna manera la base ideològica de la renovació posterior del mètode:

---

13 Joan VENY / Lídia PONS (1998): *Atles lingüístic del domini català: etnotextos del català oriental*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

14 Óscar LATAS (2005): *Misión Lingüística de Jean J. Saroïhandy en el Alto Aragón*. Zaragoza: Ed. Xordica/P.U.Z. Óscar LATAS (2009): *Informe sobre el aragonés y el catalán de Aragón (1898-1916) de Jean-Joseph Saroïhandy*. Zaragoza: Aladrada / Prensas Universitarias de Zaragoza / Gobierno de Aragón. Xavier TOMÁS (2013): «Els Quaderns ribagorçans de Jean-Joseph Saroïhandy», dins Ramon SISTAC (ed.): *Reunió ordinària de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Benavarri (14 i 15 de novembre de 2008)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Centre d'Estudis Ribagorçans / Ajuntament de Benavarri, p. 87-102.

La intenció de la investigació lingüística d'una comunitat cal que siga descobrir com parla la gent quan no és observada sistemàticament; malgrat això, no podem obtenir aquesta informació sense l'observació sistemàtica.¹⁵

La qüestió és tan complicada de resoldre com senzilla de definir. El llenguatge «no afectat» es produeix en un entorn de familiaritat que la presència de l'investigador trenca. Tots els que hem fet treball de camp ho coneixem bé: per molt que intentem comportar-nos d'una manera presumiblement «natural» i pròxima, els nostres informants es malfien de nosaltres i, en el millor dels casos, es comporten —i, sobretot, parlen— d'una manera poc natural, afectada, provocada per la nostra mateixa presència. El mètode *labovian* clàssic proposa una sèrie d'estratègies per a superar, o en tot cas minimitzar, aquest efecte. No és pas el moment de detallar-les, però sí que em centraré en una: el «perill de mort». Se suposa que l'investigador ha de demanar a l'informador si s'ha trobat algun cop en situació de risc per a la seua vida. Com que és un tema d'introspecció, que a més afecta els sentiments més íntims de la persona, hom respon «des del cor», amb un relat molt més sincer i molt menys condicionat per la presència de l'investigador.

Fins ací, de manera molt succinta, el que hi ha. Ara ve el que hi podem aportar de més. Al llarg dels anys, i amb moltes hores d'entrevista damunt, l'OLLPP ha atresorat una certa experiència, que penso que podem posar a disposició de qui en vulga fer ús. Cal aclarir, d'antuvi, que com a lingüistes, sociolingüistes i dialectòlegs el nostre objectiu és la llengua en ella mateixa. Ens interessa, doncs, el «com» i no pas necessàriament el «què». Aleshores, les nostres estratègies estan dissenyades per a recollir informacions estrictament lingüístiques, i ens interessa relativament poc el contingut d'allò que arrepleguem. Però, amb la mateixa contundència amb què afirmem açò, també hem de dir que el treball conjunt amb antropòlegs, etnòlegs i historiadors orals ens ha fornit materials orals de primera qualitat per als nostres objectius. De la mateixa manera, els temes d'història oral, del pas del temps, de la comparació entre avui i ahir, són els temes més recurrents i, ahora, més efectius per a aconseguir aqueixa introspecció de

---

15 William LABOV (1972): *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania, p. 209.

l'individu que ajuda a superar l'adés esmentada paradoxal. Per a nosaltres, el recurs al «perill de mort» té un punt d'extravagància, a voltes desagradable, que no contribueix gens que l'entrevistat acabe captant l'objectiu de l'entrevista.

Cal aclarir, primer, que ja fa temps que vam abandonar l'ús del qüestionari lèxic, i ens vam decantar decididament cap a la conversa semidirigida. La llengua és feta de frases o, si es vol, de discurs seguit, i el context pragmàtic i comunicatiu és vital per a interpretar a posteriori els resultats. Com deia, el pas del temps és el tema més recurrent, i, amb ell, el recurs als tabús. Un cop aconseguida la confiança de l'individu arriba aquell moment dolç en què la conversa flueix sola i es va convertint lentament en un monòleg de l'entrevistat, mentre que l'entrevistador es va fent invisible. És el moment de fer-hi entrar el sexe, les creences, el dolor i les alegries... i, sobretot, amb la gent de més edat, la guerra, la postguerra, el maquis, el franquisme... Paradoxalment, aquests temes, que potser amb els veïns o amb la comunitat més propera —a menys que hi haja molta confiança— s'eviten, són molt productius davant d'un desconegut. És, ras i curt, el mateix que la confessió catòlica, darrere la gelosia o el vel del confessionari. Segurament, la mateixa persona que tindria inconvenient a parlar amb tu de temes «punxeguts» com el procés independentista de Catalunya, l'avortament, la immigració o la política local, es deixa anar tot parlant de temes de la guerra (encara que ja escassegen, però, les persones en condicions de fer-ho).

Per què ens interessa tant la guerra (en el cas dels territoris espanyols, principalment —però no exclusiva— la de 1936-1939) a aquells que no treballem per sistema en història oral? Evidentment, som membres de la comunitat, i ens interessa i ens afecta tot allò que fa referència a la memòria històrica; però des de la nostra condició de ciutadans. Com a investigadors, el nostre centre d'interès és la construcció d'un discurs. A nosaltres, estrictament com a lingüistes, no ens interessa la veracitat del relat, sinó la seua coherència. Podríem dir que fem en el mateix sac la història i la literatura. I és que, en definitiva, tota narració històrica és intrínsecament literatura. Per la meua experiència personal i, baixant al pla anecdòtic, puc dir que fins i tot algun cop he arribat a tancar la gravadora, perquè tenia la convicció que l'informant no era conscient de la importància i transcendència d'allò que m'estava explicant. Sens dubte,

un excés de pudor aliè de part meua, perquè allò que t'explica una persona desconeguda amb llàgrimes als ulls, no deixa de ser un material lingüístic de primera qualitat, que supera amb escreix la famosa paradoxa. I, si se'm permet una expressió abusivament col·loquial, Labov ja es pot confitar el seu perill de mort.

Veritat o mentida? En algunes coses, certament que és una qüestió de punt de vista. Però sovint —per no dir gairebé sempre— els humans ens construïm una narració. Els records es difuminen amb el temps, i els hem de fixar d'alguna manera. D'altra banda sempre hi ha aspectes cantelluts, o qüestions secundàries que entorpeixen el relat i que convé obviar. Però, sobretot, hi ha aquells aspectes que ens incomoden, que no ens deixen presentar de la manera que voldríem, que no n'estem orgullosos, que ens fan patir o que directament ens n'averonyim. Donem preferència, per damunt de la veritat, a la coherència del discurs.

Com que, irresponsablement, ja he travessat la barrera d'allò que és anecdòtic i personal —fet intolerable en un treball pretesament científic— continuaré d'aquest mateix color. He tingut la sort d'haver gaudit d'un pare que ens va deixar a l'edat de 99 anys. Va viure, a Espanya, dues monarquies, dues dictadures, una república i una guerra civil, en la qual va ser soldat. A mesura que m'anava fent gran, anava descobrint que el seu relat estereotipat de la guerra espanyola presentava buits, alguns d'incomprensibles, i alguna contradicció flagrant. Durant una època me'n vaig sentir decebut. Fins que, amb l'edat, vaig anar entenent que tot plegat era una construcció més o menys èpica, un relat, una narració; potser al començament interessada, però és que tothom acaba creient-se el relat propi. En la nit del temps, algú va fer el mateix... i ho va explicar a un altre, que hi va posar elements de la seua collita. Segurament *La Iliada* va començar així. Som, comptat i debatut, davant el naixement de la Literatura.

Ara bé; fins a quin punt, vista l'experiència d'aquests relats edulcorats o directament manipulats a gust del narrador, podem aplicar les nostres metodologies de recerca per a obtenir dades sobre discurs metalingüístic i sobre actituds i representacions dels parlants de la Franja? Partim de la premissa que aquest territori es caracteritza per una gran complexitat identitària, derivada, en part, del fet lingüístic i, en part també, de la seua proximitat amb Catalunya. Si la *guerra* era un tabú, la situació de *frontera*

n'és un altre, i també ací ens podem trobar amb importants alteracions de la sinceritat del discurs. Caldrà que ens hi detinguem una estona per tal de poder caracteritzar aquesta situació tan complexa que bascula a l'entorn del terme *frontera* (i que és caracteritzable, en bona mesura, perquè situacions d'aquesta mena no són pas exclusives de la zona estudiada).

Frontera, doncs, és un terme que, de tan humà com és, acaba esdevenint inhumà. Efectivament, i amb l'excepció d'allà on hi ha confins inqüestionables (els oceans, l'Himàlaia, el Sàhara...), la distribució dels humans pel planeta s'ha fet de manera progressiva, amb amplis contínuums trencats només per uns límits arbitraris, dits fronteres, que gairebé sempre són el fruit feudal dels estira-i-arroses de la història, condicionat sempre pel mal procedir de les classes dominants.

Aquesta mena de proclama pseudoanarquista ve a tomb com a reflexió introductòria a una altra de més abast sobre la Franja (de Ponent o d'Aragó; per a mi, senzillament la Franja), que en una definició d'urgència és «el territori de població catalanoparlant i administració aragonesa». I és que l'observador no sabrà trobar cap «frontera» natural recognoscible o digna de consideració entre Seròs i Fraga o Alfarràs i Albelda. I tanmateix, tant la senyalització de carreteres com les tirallongues de creuetes de la cartografia s'encarreguen de recordar-nos que canviem de territori administratiu, de referents simbòlics; gairebé d'univers mental.

Allà on no hi ha, doncs, una autèntica frontera, se'n superposen tres que, a més, no coincideixen espacialment: una de politicoadministrativa, una altra de lingüística i finalment una altra d'identitària molt més difícil de reconèixer. I tot això per escapçar en dos l'antiga terra dels ilergets (parlo especialment de la *meua* Franja; és a dir, de Mequinensa cap al nord) que, en molts aspectes, continua encara aglutinada per lligams econòmics, culturals i humans ancestrals, fins i tot per damunt de les llengües que hi són parlades.

La frontera administrativa té origen medieval, i està en relació amb aquells estira-i-arroses a què feia referència adés. En tot cas, cal tenir clar que no és cert —com sovint s'ha dit— que s'originés amb la divisió provincial de 1833: és força anterior i, amb poques variacions posteriors, procedeix de la distribució entre Aragó i Catalunya que va fer Jaume II el 1300. La divisió provincial, bàsicament la mateixa d'ara, no va fer res més

que consolidar-la, i la dita «Espanya de les autonomies», filla de la Constitució de 1978, hi ha cavat trinxeres, valls i fossats i ha elevat murs cada vegada més infranquejables.

La frontera lingüística, però, no és tal a la Ribagorça. El territori pirinenc i prepirinenc va ser zona d'evolució del llatí als parlars romànics, i allà va nàixer tant el català com l'aragonès. És per això que hi trobem una àmplia àrea de parlars de transició on, segons convenció de la dialectologia, els de la ribera de l'Isàvena són bàsicament catalans però amb molts elements aragonesos, mentre que els de la de l'Éssera (benasquès inclòs) presenten la situació inversa. A partir de la línia Tamarit-Binèfar i fins al límit meridional de l'idioma a Guardamar del Segura (Baix Segura, Alacant) les transicions desapareixen, pel fet d'haver estat un país islamitzat i arabitzat on el català i l'aragonès són sobrevinguts, distribuïts en funció de la procedència dels colonitzadors cristians o de la llengua que hi van ser capaços d'imposar. Posteriorment, la substitució de l'aragonès pel castellà encara va fer més nítides les àrees lingüístiques respectives.

La qüestió de la frontera identitària és molt més complexa, perquè és més difícilment objectivable. En efecte, els límits administratius s'identifiquen fàcilment en els mapes polítics. Els límits lingüístics, després de més d'un segle de dialectologia i geolingüística, també són relativament fàcils de descriure. Però el sentiment o la consciència de pertinença a un grup no es pot cartografiar. Primer perquè és o pot ser heterogeni: no tothom té per què sentir-se o considerar-se partícip de la mateixa identitat. Segon perquè és o pot ser dinàmic: al llarg de la vida pot anar evolucionant o fins i tot canviar del tot. I finalment perquè és o pot ser híbrid o múltiple. Una mateixa persona pot tenir identitats compostes o diverses, i la mateixa apreciació val per als seus sentiments d'identificació grupal. És per això que gosaria aventurar-hi una hipòtesi interpretativa.

Efectivament, contràriament als altres països de llengua catalana, la Franja no és un territori articulat, ni històricament, ni administrativament, ni geogràficament. No té capital interna, ni carreteres ni cap mena d'infraestructures compartides. Fins i tot està dividida entre tres províncies i sis comarques oficials (cinc de les quals inclouen poblacions externes de l'àrea lingüística, i quatre capitals també en són fora). I amb una orografia ben diversa: al nord, les serralades pirinenques i prepirinenques; al mig, les planes i valls fluvials piemontanes; al sud, els massissos i contraforts

orientals del sistema ibèric. Els pobles que la componen solen tenir més relacions amb els seus veïns de Catalunya o d'Aragó que amb els de la resta de la Franja (excepte, és clar, amb els immediats), i la consciència territorial, definida en termes de «territori de llengua catalana i administració aragonesa» és moderna i difusa, i no està plenament acceptada o assumida per bona part de la població, entre altres coses perquè és invisible en els mapes, tant físics com polítics.

En la societat tradicional i en aqueix territori de continuïtat, ser de Lleida o d'Osca no implicava gran cosa. El drets individuals eren els mateixos, com la llengua i la vida quotidiana. A partir de les autonomies, però, es creà un conflicte identitari que abans no hi era o era poc operatiu. Ser d'una comunitat autònoma i actuar de facto com si fosses de la veïna, en un moment de definició maximalista, de «marcar territori», està fortament penalitzat. Per a molts aragonesos (i alguns catalans), ser «aragonès de llengua catalana» és una *contradictio in terminis*. Com un cafè descafeïnat, vaja. I tot això encara que vivim en una època en què les identitats col·lectives han entrat en crisi. L'ésser humà modern és complex, polièdric. La mundialització, l'europeisme, les migracions..., haurien, previsiblement, de contribuir a fer que el debat sobre la identitat de grup, plantejat en els paràmetres tradicionals, agafe un lleu tel d'obsolescència.

És per això que constatem que, en el moment de la recerca de camp, si no hi ha una situació de confiança entre entrevistat i entrevistador (i encara i així), l'inquirit se sent, davant preguntes explícites sobre la llengua, sobre els sentiments que s'hi associen i sobre la identitat pròpia, víctima d'una profunda incomoditat, que el pot menar de vegades fins i tot a adequar-se a allò que pressuposa que és el discurs de l'investigador. És un fenomen ja descrit el 1995 per Arantxa Capdevila i Josep Espluga¹⁶ i que hem pogut comprovar com a ben viu al llarg del treball de camp dels nostres projectes centrats en els sentiments fronterers.¹⁷ En aquest context

---

16 Josep ESPLUGA / Arantxa CAPDEVILA (1995): *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó de parla catalana*. Lleida: Pagès Editors.

17 Especialment a IEC *Cultura, memòria, llengua: la construcció de la identitat en els territoris fronterers de la llengua catalana* (PT2015-S04-NADAL) i a *Lengua, identidad y cohesión social: el paradigma de los territorios de frontera lingüística* (FFI2014-53589-C3-1-R). Un breu resum dels problemes sorgits com a conseqüència de l'afloració a la

d'aparences que enganyen, les actituds equívokes i ambigües, gairebé esquizofrèniques, són pa de cada dia. El personal autòcton sap per experiència pròpia que la seua condició genera, Aragó endins i en el millor dels casos, incomoditat. Els aragonesos en general —bo i tenint prou clar que generalitzem de manera abusiva, gairebé fins la caricatura— han construït la seua identitat col·lectiva, fonamentada en la història, en base a l'oposició als seus veïns de l'occident pirinenc (bascos i/o navarresos) i d'orient (catalans i/o valencians), passats tots per l'adreçador de la revolució industrial (per no parlar dels altres, els enemics sempiterns i septentrionals de la pàtria hispana: els francesos). Això, juntament amb la consciència mai no explicitada de ser un país colonitzat (pel centralisme intern i extern), els ha portat a una mal dissimulada, diguem-ho amb totes les lletres, catalanofòbia, mostrada sense complexos per una part gens menyspreable de la població. A l'altre cantó de les bogues, a Catalunya, hi ha un desconeixement generalitzat, sovint tenyit de menysteniment, cap a l'Aragó en general i cap a la Franja en particular (actituds que admeten algun matís en el cas de les terres de Lleida, més properes i interconnectades), considerada aquesta darrera, en el millor dels casos, com un territori exòtic i distant, desconegut de la majoria. Dit siga tot açò amb la reiteració de les excuses per unes generalitzacions que poden resultar esperpèntiques però, tanmateix, clarificadores. Davant d'aquest panorama, l'habitant de la Franja va pel món amb peus de plom. És plenament conscient que és vist des de l'interior d'Aragó com una pedra a la sabata, i des de Catalunya (on se sol abusar de la identificació sense matisos de la llengua amb la condició nacional) com una mena d'error administratiu, de pa mal pastat. És per això que el *franjolí* té una tendència gairebé malaltissa a autodefinir-se amb un «sí, però...», o amb un «no sé si m'entens», o directament amb un contundent «ves per on, mira què tal». Tot plegat fruit d'un autèntic galimaties identitari que es projecta irremeiablement sobre l'única certesa que li quedava: la de la llengua que parla (tot seguint el sil·logisme: «els aragonesos no toleren els catalans, jo sóc aragonès i parlo català, ergo o no sóc un bon aragonès o allò que parlo no és català»). Però no es pot negar que aquestes incerteses també són fruit directe d'una manca implícita de

---

superfície de tots aquests sentiments a Ramon SISTAC (2016): «Llengua i sentiment», *La Rambla*, núm. 40, Albelda: Ajuntament d'Albelda, p. 40-41.

llibertat d'expressió, d'una pressió social unidireccional que fa que avui a l'Aragó, en determinats ambients, l'exercici de l'heterodòxia conduïska directament al linxament moral. Una llosa que pesa massa damunt d'una societat ja de per si no excessivament comunicativa. Si parlar de la guerra, amb desconeguts i en la distància, pot resultar alliberador, fer-ho de la llengua i la identitat, tant amb coneguts com amb desconeguts, encara causa una immensa incomoditat. Ací el relat ja no és relat; és, directament, una fugida d'estudi.

En resum i per concloure, a l'Aragó hi ha més de 40.000 persones que, malgrat les circumstàncies adverses i a espentes i redolons, han mantingut el català com a llengua de la comunicació oral quotidiana. Les perspectives no són bones, i el fantasma de la substitució lingüística plana per damunt, però també és cert que els canvis de color en l'administració autonòmica, produïts com a conseqüència de les eleccions de 2015, generen un ambient menys hostil. En aquest sentit, la redefinició dels drets lingüístics dels afectats i els canvis de rol pel que fa a una identitat desdramatitzada poden obrir una tímida fenella a l'esperança.

ELS ESTUDIS SOBRE LA VARIACIÓ DE LA LLENGUA CATALANA AL SUD DE LA FRANJA DE L'ARAGÓ CATALANÒFON

Pere Navarro Gómez
Universitat Rovira i Virgili

1. Introducció

Abans d'emprendre la descripció de les publicacions que han tingut com a objectiu l'anàlisi de la llengua catalana parlada al sud de la Franja de l'Aragó catalanòfon, convindria fer un parell de puntualitzacions. La primera fa referència al nom de la llengua, la segona a la denominació del territori estudiat. Sobre el nom de la llengua, superades ja les vel·leïtats pseudofilològiques d'alguns governs autonòmics, no cal tornar a remarcar que el nom de la llengua parlada a la Franja d'Aragó és anomenada científicament per tots els romanistes amb el nom de *català*.

Quant a la denominació del territori sobre el qual parlarem tot seguit, diversos han estat els noms que ha rebut per part dels investigadors que l'han triat per dur-hi a terme els seus estudis dialectals. Així tenim que Maties Pallarés (1921) anomena aquestes contrades *Baix Aragó*; també Joaquim Rafel (1981) utilitza aquest mateix terme, però especifica que és el *Bajo Aragón Meridional*; Miquel Blanc (1999) i Pere Navarro (2005) fan servir el terme *Matarranya*. Navarro (1996) havia investigat els parlars de les localitats de Nonasp, Favara i Maella en el seu estudi sobre els parlars de la Terra Alta; Olga Cubells (2009) havia incorporat Faió en el seu treball sobre els parlars de la Ribera d'Ebre.

Cal remarcar que, abans de l'entrada en vigor la Llei de comarcalització d'Aragó, amb el nom de *Matarranya* es designava la comarca més

meridional de les que configuren la franja catalanòfona d'Aragó. El govern autònom d'Aragó, el 4 de novembre de 1993, aprovava la llei *10/1993 de Comarcalització d'Aragó*, que es va desenvolupar tres anys més tard a partir d'una altra llei, la *8/1996 de Delimitació comarcal d'Aragó*, que dividia el Matarranya en tres zones:

- 1) Matarranya —pròpiament dit—: llei *7/2002*, de 5 d'abril de 2002; hi quedaven incorporades les localitats d'Arenys de Lledó, Beseit, Calaceit, Fórnols, la Freixneda, Fondespatla, Lledó, Massalió, Mont-roig, Penarroja de Tastavins, la Portellada, Queretes, Ràfels, Torredarques, la Torre del Comte, la Vall del Tormo, Vall-de-roures, Valljunquera.
- 2) Baix Aragó: llei *10/2002*, de 3 de maig de 2002, amb la inclusió dels municipis d'Aiguaviva de Bergantes, Bellmunt de Mesquí, la Canyada de Beric, la Codonyera, la Ginebrosa, la Sorollera, la Torre de Vilella, i d'altres localitats de parla castellana.
- 3) Baix Aragó-Casp: llei *12/2003*, de 24 de març de 2003, que incorporava les viles de Faió, Favara, Maella, Nonasp, conjuntament amb d'altres localitats de parla castellana.

També cal aclarir, des de bon començament, que en aquest article no hi vénen inventariades totes les referències bibliogràfiques que han aparegut referides a aspectes lingüístics sobre el català d'aquestes contrades, però sí la majoria. Per aquesta qüestió suggereixo la lectura de l'article d'Hèctor Moret, titulat «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon» (1994).

2. Estudis monogràfics

Des dels inicis dels estudis sobre la variació geogràfica de la llengua catalana, l'Aragó catalanòfon es va convertir en un objectiu particularment afavorit per part dels investigadors. La comarca del Matarranya —entesa a la manera tradicional— no en va quedar al marge, sinó ben al contrari. A principis del segle xx, mossèn Antoni Maria Alcover, durant el seu periple pel territori catalanòfon a la recerca de material lingüístic per elaborar el seu *Diccionari*, va visitar Calaceit. L'any 1921, Maties Pallarés publicava al *Butlletí de Dialectologia Catalana* (9, 69-72) el «Vocabulari de Penarroja (Baix Aragó)», un brevíssim recull de només quatre pàgines, amb un total de 135 mots del patrimoni lexical de Penarroja.

L'any 1949, sortia a la llum a la *Revista de Filología Española* (33, 15-65) l'article «Noticia del habla de Aguaviva de Aragón» de Manuel Sanchis Guarnier. L'autor s'apressava a remarcar des de bon començament que «Es casi desconocida de los filólogos el habla de Aguaviva de Aragón, si bien resulta, con seguridad, el dialecto más original e interesante de toda la frontera lingüística catalano-aragonesa, zona de tanta importancia glotológica» (1949: 15). En destaca la particularitat de la diftongació en [ja] de la Ē tònica llatina; destaca, també, l'articulació [θ] < C^{+e,i}. Sanchis Guarnier definitivament conclou, davant les inexactituds de romanistes com Hadwiger i Menéndez Pidal, que el parlar d'Aiguaviva s'adscriu al diasistema de la llengua catalana.

En el número 26-27 de l'*Archivo de Filología Aragonesa*, de l'any 1966, Joaquín Ariño Millán publicava l'article titulat «Léxico agrícola de Aguaviva (Teruel) y su zona», on presentava el lèxic agrícola no només de la localitat d'Aiguaviva —tal com el títol indicaria—, sinó que el contrastava amb el de les localitats veïnes de la Ginebrosa, la Canyada, Bellmunt, Valljunquera, la Torre de Vilella i la Codonyera. L'article va il·lustrat amb vuit làmines de dibuixos d'aïnes agrícoles. A l'apartat de conclusions, Ariño inclou un mapa de símbols on cartografia fenòmens fonètics com articulació [θ] < C^{+e,i}, CC; /z/ intervocàlica; /r/ final; articulació de /t/ final precedida de /n/ i de //.

La localitat de la Codonyera havia focalitzat l'interès d'un altre investigador, Artur Quintana, que publicava l'any 1974 un resum de la seva tesi doctoral «El parlar de la Codonyera. Resultats d'unes enquestes»; tot i que només és un resum conté setze mapes lingüístics del Matarranya i algun punt de parla castellana. És el primer esbós d'atles lingüístic que té en compte la comarca sencera. L'any 1977, Quintana publica a les *Actes del Quart Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* «El lèxic de la Codonyera».¹ L'any 1986, al número 17 de la revista *Estudis Romànics* es publicava sencera la seva tesi doctoral, amb un total de vint-i-dos mapes. L'any 2012, Quintana ens ofería un estudi complet sobre el parlar d'aquesta localitat, *El català de la Codonyera*. Es tracta d'una versió corregida i augmentada de la seva tesi doctoral —«El

---

1 Reproduït a *Xandra. Estudis aragonesos de llengua i literatura*, p. 147-156.

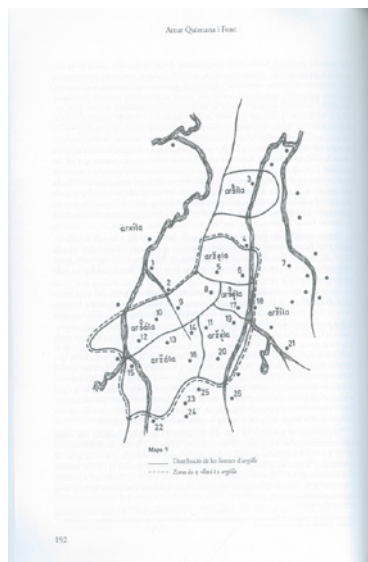

Coberta de *El català de la Codonyera* (Terol, Aragó) (Quintana Font, 2012).

parlar de la Codonyera. Resultats d'unes enquestes»—, referenciat més amunt. En aquesta nova aportació, Quintana presenta l'anàlisi de la llengua de la Codonyera seguint l'esquema habitual en treballs d'aquesta mena, en diferents nivells: fonètica, morfologia nominal, morfologia verbal, lèxic; també incorpora un apartat sobre toponímia, un capítol dedicat al contrast entre aquest parlar i els altres de les valls del Matarranya i del Baix Guadalupe; i acaba amb uns apèndixs on ens ofereix transcripcions d'entrevistes i etnotextos. Al camp semàntic dedicat al «camp conceptual de l'home que treballa» hi incorpora una trentena de dibuixos que il·lustren algunes de les entrades lèxiques recollides en aquest treball. Així mateix, l'apartat dedicat a la toponímia va acompanyat de cinc làmines on ubica els noms dels hidrònims o de les partides de terra, i un plànol del nucli urbà on apareixen els noms dels carrers i dels edificis singulars. Setze mapes lingüístics —fònics, morfològics i lèxics; puntuals, sintètics i d'isoglosses— completen el treball de Quintana.

El mateix Artur Quintana, conjuntament amb Desideri Lombarte, va publicar a la revista *Alazet*, l'any 1989, l'estudi titulat «L'apicultura

Font: Quintana Font (2012: 192).

tradicional a Pena-roja».² En aquesta ocasió, els autors donaven a conèixer el patrimoni lingüístic —a través del lèxic i de la fraseologia— d'un camp semàntic normalment absent dels qüestionaris dialectals. Així mateix, Quintana i Lombarte inclouen en aquest treball documentació antiga que feia referència a l'esmentada activitat datada entre els segles XIV, XV, XVIII i XIX.

L'any 2000, la Diputació General de Aragó i la Caja de Ahorros de la Inmaculada publicaven el *Vocabulario dialectal del habla de Maella*, elaborat per Santiago Val Palacios, mestre de professió. El material lingüístic ve organitzat a manera de diccionari, per ordre alfabètic. No es tracta ben bé d'un vocabulari de definicions, sinó que la informació que dona l'autor consta de l'origen etimològic de cada entrada, també aporta locucions i frases fetes on contextualitza el mot en qüestió, en dona la transcripció fonètica i l'equivalent en llengua espanyola; quan ho creu convenient,

2 Reproduït a Xandra. *Estudios aragonesos de llengua i literatura*, p. 157-183.

Coberta del *Vocabulario dialectal del habla de Maella (Aragón)* (Val Palacios, 2000).

aporta també, aquest cop en majúscules, la variant del català estàndard. Aquest vocabulari va ser concebut pel seu autor com una eina bàsicament didàctica que ajudés el professorat que exercia la seva professió a Maella —majoritàriament procedent de l'àrea castellanoparlant—, en la comunicació amb l'alumnat.

Un altre mestre, Pietro Cucalón, que ha exercit el seu magisteri a la Ginebrosa i ara a Aiguaviva, té penjada a la xarxa la *Gramàtica del català a l'Aragó (variant parlada a la Ginebrosa)*. Es tracta d'un projecte també de caràcter pedagògic que recull, bàsicament, el vocabulari de diversos camps semàntics com el vestit, el camp, la casa, els colors, així com elements de la morfologia nominal i verbal del parlar de la Ginebrosa.

Artur Quintana havia dut a terme un estudi sobre els parlars de les localitats de Faió, Nonasp, Favara i Maella, que va publicar amb el títol «Els parlars del Baix Matarranya»,³ aparegut l'any 1987 al número 6 de la *Miscel·lània Badia i Margarit*. Quant a treballs monogràfics sobre el parlar

---

3 Reproduït a Xandra. *Estudis aragonesos de llengua i literatura*, p. 215-248.

d'alguna localitat del Matarranya, encara cal esmentar el recull lèxic de Miquel Blanc, publicat l'any 1994, *Garba. Mil paraules de Calaceit*, amb la col·laboració de Joaquim Martí. Es tracta del resultat d'una recerca lèxica que aplega més d'un miler de mots usuals en el parlar de Calaceit i de bona part del subdialecte tortosí, amb la finalitat de potenciar-ne l'ús, sobretot, en les generacions més joves. No és d'estranyar que hi trobem formes arcaïtzants com *paor* —por—, *pulça* —puça—, *espill*, *granera*, atès que ens trobem en un territori situat en una àrea lateral i que és de repoblació tardana. També hi trobem aragonesismes com *fardatxo* —llangardaix—, *llanda* —llauna—, *manyó* —germà, en llenguatge infantil—, *totxo* —bastó, garrot.

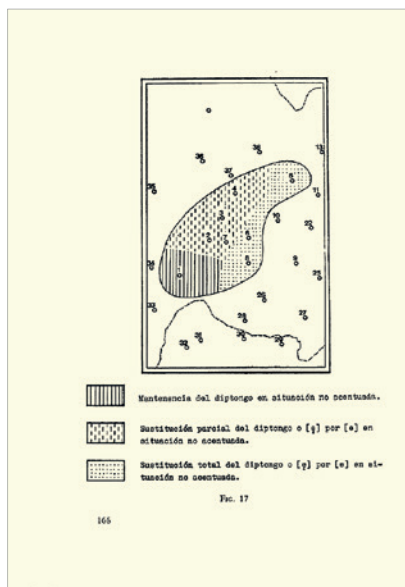
3. Estudis comarcals

A nivell comarcal, Joaquim Rafel i Fontanals, professor de la Universitat de Barcelona, publicava, l'any 1976, al número 57 de la *Revista de Filología Española* l'article titulat «Áreas léxicas en una encrucijada lingüística», on aportava dades de les vint-i-cinc localitats de la comarca del Matarranya *lato sensu* —excloses les de Faió, Nonasp, Favara i Maella—, tres localitats de la Terra Alta —Caseres, Horta de Sant Joan i Arnes—, quatre municipis del nord valencià —Palanques, Sorita, la Pobleta i Fredes— i sis de parla castellanoaragonesa —Valdealgorfa, Castelserás, Torrecilla, Calanda, el Mas de las Matas i las Parras de Castellote. Amb aquest treball, Joaquim Rafel contribuïa a establir la frontera lingüística entre català i castellanoaragonès en aquesta zona més meridional de la Franja d'Aragó. Un any més tard, Rafel completava l'estudi anterior amb un altre article, «Consideraciones léxico-semánticas a partir de una investigación espacial exhaustiva (Bajo Aragón meridional de lengua catalana)», publicat l'any 1977 per la *Revista Española de Lingüística* (7, 137-170).

L'any 1981, Joaquim Rafel publicava la seva tesi doctoral —defensada el 8 d'octubre de 1973 a la Universitat de Barcelona— titulada *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico*. Entre altres qüestions relacionades amb el nivell fonològic, Rafel estudiava la presència de la interdental fricativa sorda i la seva correlativa sonora; la diftongació en el vessant palatal; realitzacions i distribució de fonemes en

Coberta de *La llengua catalana frontera en el Bajo Aragón meridional* (Rafel Fontanals, 1981).

Font: Rafel Fontanals (1981: 166).

el text. Així mateix Rafel acompanyava el seu estudi amb mapes puntuals, sintètics i de símbols que il·lustren la distribució geogràfica dels elements estudiats. També hi va incorporar un apèndix amb la transcripció fonètica de textos.

Quinze anys més tard, el 1996, l'Associació Cultural del Matarranya publicava *La fauna del Matarranya. Vertebrats*, de Miquel Blanc. Aquesta obra també té en compte tot l'àmbit comarcal *lato sensu*, i s'hi inventaria la quantitat de 262 noms de la fauna del Matarranya —acompanyats del nom científic— distribuïda entre les diferents espècies: mamífers, aus, rèptils, amfibis i peixos, sobre els quals el mateix Blanc (1996: 13) puntualitza que «molts d'ells (són) poc coneguts i alguns ignorats pels propis habitants». Pràcticament cada entrada lèxica ve acompanyada del dibuix en blanc i negre de l'animal en qüestió i d'un mapa comarcal on s'indica l'àrea de distribució i de nidificació (en el cas de les aus).

Coberta de *La fauna del Matarranya. Vertebrats* (Blanc i Grau, 1996).

4. Atles lingüístics

Un capítol a part mereixen els atles lingüístics. Un total de set atles lingüístics han tingut en compte algunes de les localitats de la comarca del Matarranya —entesa en el sentit tradicional—: *Atlas Lingüístic de Catalunya*; *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*; *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*; *Atles Lingüístic del Domini Català*. Aquests quatre atles han tingut en compte tota l'àrea lingüística de la llengua catalana. Aquests altres tres que es detallen a continuació són microatles lingüístics, atès que la seva àrea d'estudi es limita a divisions territorials més limitades, com són la diòcesi o la comarca: *Atles Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*; *Atles Lingüístic de la Terra Alta*; *Atles Lingüístic de la Ribera d'Ebre*.

L'*Atlas Lingüístic de Catalunya* (ALC) va ser elaborat per mossèn Antoni Griera. El treball de camp el va dur a terme ell mateix entre els anys

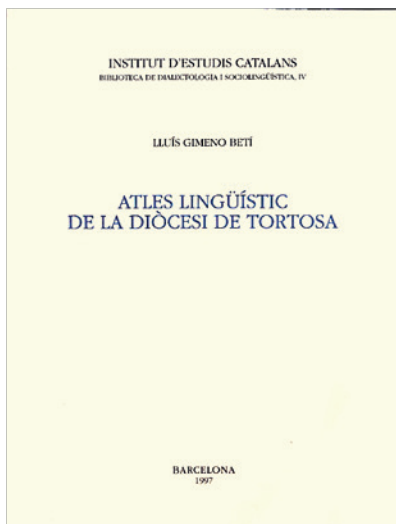
1912 i 1921. La publicació va començar l'any 1923, però l'any 1939 es va interrompre a causa de la Guerra Civil i en va desaparèixer el material. Antoni Pladevall va acabar la tasca de l'edició entre els anys 1962-1964. L'ALC és el primer atlas lingüístic que es publica a la Península Ibèrica. S'hi analitza el parlar de 105 localitats, entre les quals n'hi ha dues del Matarranya: Maella i Calaceit. Compta amb un total de 586 mapes puntuals.

L'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI) té en compte els dominis lingüístics del gallegoportuguès, l'asturleonès, el castellà, l'aragonès i el català. Va ser dirigit per Tomás Navarro Tomás. Les enquestes de l'àrea catalanòfona les van dur a terme el menorquí Francesc de Borja Moll i el valencià Manuel Sanchis Guarner. La seva elaboració es va interrompre entre 1936-1939, a causa també de la Guerra Civil; es va acabar d'enllestir l'any 1952. Va ser publicat deu anys més tard. De l'àrea catalanòfona es van enquestar 95 localitats, de les quals tres són del Matarranya: Maella, Valljunquera i Aiguaviva. Tot i que s'havia previst publicar-ne 10 volums, el primer i únic va veure la llum l'any 1962; conté 75 mapes.

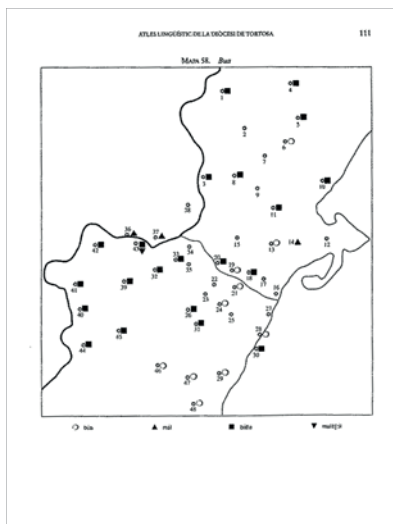
L'*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja* (ALEANR), va ser dirigit per Manuel Alvar, i hi van col·laborar Antonio Llorente, Tomás Buesa i Elena Alvar. Se'n van publicar 12 volums —entre 1979 i 1983—, a cura de la Diputación Provincial de Zaragoza i el CSIC. Té en compte les quatre llengües que es parlen en aquests territoris: aragonès, basc, castellà i català. Combina els mapes puntuals amb mapes de símbols, amb un total de 1.758. El nombre de localitats oscil·la entre 135 o 176, segons el mapa que es consulti. Del Matarranya se'n van escollir cinc de poblacions: Faió, Calaceit, la Codonyera, Vall-de-roures i Pena-roja de Tastavins.

L'*Atles Lingüístic del Domini Català* (ALDC) va ser elaborat per un equip d'investigadors de la Universitat de Barcelona; el treball de camp va ser dirigit per Antoni M. Badia i Margarit. Aquest atlas presenta una especial atenció per les zones de transició i pels aspectes etnogràfics. S'empra el mètode indirecte i el material recollit s'enregistra amb magnetòfon. Fins a dia d'avui han aparegut 7 volums, publicats per l'Institut d'Estudis Catalans, a cura de Joan Veny i Lúdia Pons. El primer volum va aparèixer l'any 2001 i el setè el 2014. El nombre de localitats

Caràtula de l' *Atles Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*.

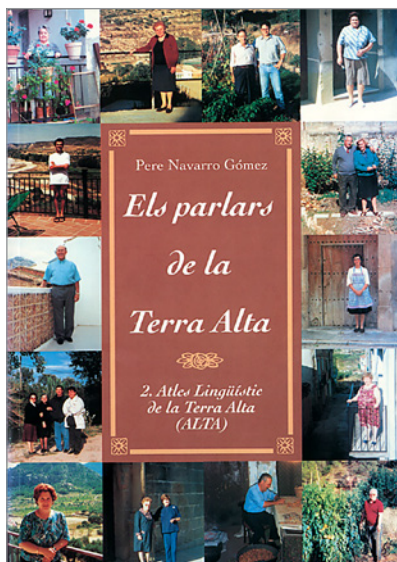
Font: Gimeno Betí (1997: 111).

enquestades és de 200, de les quals 9 són de la comarca del Matarranya: Favara, Massalió, Valljunquera, la Codonyera, la Torre de Vilella, la Ginebrosa, Vall-de-roures, Bellmunt de Mesquí, Aiguaviva de Bergantes.

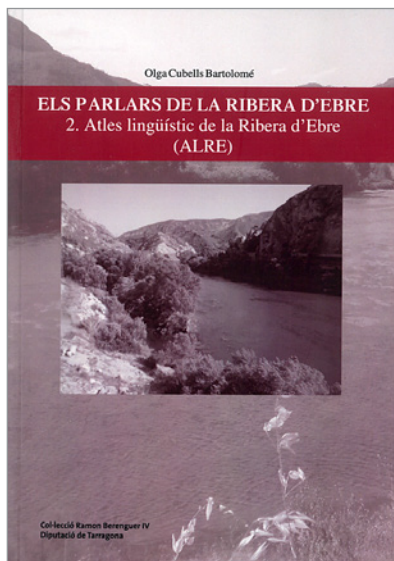
L'*Atles Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa* (ALDT) és obra del professor de la Universitat Jaume I de Castelló Lluís Gimeno. Va ser publicat per l'Institut d'Estudis Catalans el 1997. El qüestionari està basat en el de l'ALDC, i conté 846 qüestions. Hi apareixen cartografiats un total de 571 mapes de símbols. El treball de camp va tindre en compte 48 localitats, de les quals tres s'ubiquen a la comarca del Matarranya: Beseit, Pena-roja i Torredarques. Tal com apunta el seu autor, les dades cartografiades en aquest atles procedeixen del treball de camp que ell dugué a terme entre els anys 1976 i 1986, i que va aprofitar per a dur a terme la seva tesi de llicenciatura —«Precisions geolingüístiques sobre el tortosí»— i la seva tesi doctoral —«Estudi lingüístic del tortosí meridional».

L'*Atles Lingüístic de la Terra Alta* (ALTA) va ser elaborat per Pere Navarro, professor de la Universitat Rovira i Virgili, i forma part de la seva tesi doctoral —*Els parlars de la Terra Alta. Estudi geolingüístic*. Les enquestes

Coberta de *Els parlars de la Terra Alta*.
2. *Atles Lingüístic de la Terra Alta (ALTA)*.

Coberta de *Els parlars de la Ribera d'Ebre*.
2. *Atles lingüístic de la Ribera d'Ebre (ALRE)*.

van ser fetes durant l'estiu i la tardor de 1993, a 15 localitats, entre les quals Nonasp, Favara i Maella. El qüestionari està basat en el de l'ALDC, amb 3.956 qüestions. Conté 1.105 mapes sintètics, en color. Va ser publicat per la Diputació de Tarragona l'any 1996.

L'*Atles Lingüístic de la Ribera d'Ebre* (ALRE) és obra d'Olga Cubells, professora de la Universitat Rovira i Virgili, i forma part de la seva tesi doctoral —*Els parlars de la Ribera d'Ebre. Estudi geolingüístic*. Les enquestes es van dur a terme entre l'abril de 2000 i el gener de 2001 i finals de 2003 i principis de 2004, a 17 localitats, entre les quals Faió. El qüestionari està basat en el de l'ALDC, amb 3.964 qüestions. Consta de 1.475 mapes sintètics, en color. Va ser publicat per la Diputació de Tarragona l'any 2009.

Un cas particular el presenten els dos treballs amb què es clou aquest breu repàs als estudis lingüístics que s'han dut a terme a la zona més meridional de l'Aragó catalanòfon. Es tracta del llibre que duu per títol *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*, aparegut l'any 2005 i

publicat a Calaceit per l'Associació Cultural del Matarranya. L'autor d'aquest treball és el mateix que signa aquests mots. Com el mateix títol indica, es tracta d'una petita mostra —una *aproximació*— de la variació que la llengua catalana presenta en aquesta comarca. Malgrat que el seu contingut es limiti a unes poques qüestions lingüístiques, és la primera vegada que s'ha tingut en compte la totalitat de poblacions que configuren aquest territori, un total de 29. Aquest treball conté 186 mapes en color —dels quals 176 són sintètics i 10 són d'isoglosses— on apareixen representades variants fonètiques, morfològiques i lèxiques dels parlars de la zona estudiada.

El darrer dels treballs a què fa referència aquesta aportació és el capítol titulat «Descripció lingüística del català de la diòcesi de Tortosa» (2010: 382-400), elaborat per Olga Cubells i jo mateix, que forma part del V volum de la *Història de les Terres de l'Ebre*, dedicat a *Art i Cultura*, publicada conjuntament per la Fundació Privada Ilercavònia Futur i la Universitat Rovira i Virgili. Té de particular aquest estudi que els parlars catalans de la comarca del Matarranya vénen contrastats amb els parlars catalans de les comarques de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Priorat, tres municipis del Baix Camp —Colldejou, Pratdip i Vandellòs-l'Hospitalet de l'Infant—, el Baix Ebre, el Montsià, els Ports, el Baix Maestrat i cinc municipis de l'Alt Maestrat —Catí, Tírig, Vilafranca, Ares i Albocàsser. D'aquesta manera, es constaten les semblances i divergències lingüístiques que hi ha a totes les localitats d'aquesta zona central i de cruïlla del territori catalanòfon. Un total de vint-i-cinc mapes acompanyen la descripció de la variació lingüística de la zona esmentada, dels quals vint-i-quatre són mapes sintètics en color i un d'isoglosses.

5. Conclusions

Durant tot el segle xx, els parlars del Matarranya han estat objecte de l'interès de més d'una dotzena d'autors que han triat aquest territori per dur-hi a terme les seves investigacions. Tots ells han convingut a incloure aquests parlars dins el diasistema de la llengua catalana. El contrast cartogràfic entre els parlars del Matarranya i els de les altres comarques catalanòfones veïnes corrobora la seva filiació lingüística així com també es constata la variació que es produeix en els parlars de la resta de comarques.

Seria convenient que, durant aquesta primera meitat del segle XXI, tots els parlars del Matarranya poguessin ser analitzats d'una manera completa i exhaustiva —en tots els nivells lingüístics: foneticofonològic, morfosintàctic i lexicosemàntic— tal com ho han estat els parlars de les veïnes comarques de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i com ho estan sent ara els parlars de les comarques del Montsià i del Baix Ebre. Recordem que el treball de Joaquim Rafel se centrava bàsicament en el nivell fonològic.

6. Referències bibliogràfiques

- ALVAR, Manuel (dir.) (1979-1983): *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja* (ALEANR). Saragossa: Diputación Provincial de Zaragoza / Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 12 vol.
- ARIÑO MILLÁN, Joaquín (1965-1966): «Léxico agrícola de Aguaviva (Teruel) y su zona». *Archivo de Filología Aragonesa*, 27-28, p. 135-192.
- BLANC I GRAU, Miquel (1996): *La fauna del Matarranya. Vertebrats*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- BLANC I GRAU, Miquel / MARTÍ, Joaquim (1994): *Garba. Mil paraules de Calaceit*. Barcelona: Ed. Columna.
- CUBELLS BARTOLOMÉ, Olga (2009a): *Els parlars de la Ribera d'Ebre 1. Estudi geolingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- CUBELLS BARTOLOMÉ, Olga (2009b): *Els parlars de la Ribera d'Ebre 2. Atlas Lingüístic de la Ribera d'Ebre* (ALRE). Tarragona: Diputació de Tarragona.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1997): *Atlas Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa* (ALDT). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GRIERA, Antoni (1923-1962): *Atlas Lingüístic de Catalunya* (ALC). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- LOMBARTE, Desideri / QUINTANA, Artur (1989): «L'apicultura tradicional a Penaraja», *Alazet*, 1, p. 73-97.
- MORET, Hèctor (1984): «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. XXIX. Miscel·lània Germà Colón*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 223-239.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere (1996a): *Els parlars de la Terra Alta 1. Estudi geolingüístic*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere (1996b): *Els parlars de la Terra Alta 2. Atlas Lingüístic de la Terra Alta* (ALTA). Tarragona: Diputació de Tarragona.
- NAVARRO GÓMEZ, Pere (2005): *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

- NAVARRO GÓMEZ, Pere / CUBELLS BARTOLOMÉ, Olga (2010): «Descripció lingüística del català de la diòcesi de Tortosa». VIDAL, Jacobo / CARBONELL, Jordi À. (ed.): *Història de les Terres de l'Ebre V. Art i Cultura*. Tortosa / Tarragona: Fundació Privada Il·lucavònia Futur / Universitat Rovira i Virgili, p. 382-400.
- NAVARRO TOMÁS, Tomás (dir.) (1962): *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, <<http://alpi.csic.es/>>.
- PALLARÉS, Maties (1921): «Vocabulari de Penaraja (Baix Aragó)», *Bulletí de Dialectologia Catalana*, 9, p. 69-72. Reeditat a *Archivo de Filología Aragonesa*, 30-31, p. 321-324.
- QUINTANA FONT, Artur (1974): *El parlar de la Codonyera. Resultats d'unes enquestes*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- QUINTANA FONT, Artur (1977): «El lèxic de la Codonyera», *Quart Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 223-233.
- QUINTANA FONT, Artur (1986): «El parlar de la Codonyera. Resultats d'unes enquestes», *Estudis Romànics*, 17, p. 1-253.
- QUINTANA FONT, Artur (1987): «Els parlars del Baix Matarranya». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. XIV. Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 155-187.
- QUINTANA FONT, Artur (2007): *Xandra. Estudis aragonesos de llengua i literatura*. Fraga / Calaceit: Institut Cultural del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya.
- QUINTANA FONT, Artur (2012): *El català de la Codonyera*. Zaragoza: Gara d'Edizions.
- RAFEL FONTANALS, Joaquim (1976): «Áreas léxicas en una encrucijada lingüística». *Revista de Filología Española*, 57, p. 231-275.
- RAFEL FONTANALS, Joaquim (1977): «Consideraciones léxico-semánticas a partir de una investigación espacial exhaustiva (Bajo Aragón meridional de lengua catalana)». *Revista Española de Lingüística*, 7, p. 137-170.
- RAFEL FONTANALS, Joaquim (1981): *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1949): «Noticia del habla de Aguaviva de Aragón». *Revista de Filología Española*, 33, p. 15-65.
- VAL PALACIOS, Santiago (2000): *Vocabulario dialectal del habla de Maella*. Zaragoza: Diputación General de Aragón / Caja de Ahorros de la Inmaculada.
- VENY, Joan / PONS, Lúdia (dir.) (2001-2014): *Atles Lingüístic del Domini Català* (ALDC). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 7 vol.

CAP A ON VA EL CATALÀ DE LA FRANJA? ALGUNS EXEMPLES DE CANVI LINGÜÍSTIC EN CURS¹

Esteve Valls i Alecha
Universitat de Barcelona

1. Presentació i objectius

El propòsit d'aquest treball és donar a conèixer la recerca feta en els darrers anys sobre el canvi lingüístic en curs en el català de la Franja, amb l'objectiu de resseguir com ha canviat la fesomia d'aquestes varietats d'unes dècades ençà i d'oferir, alhora, una panoràmica de la complexitat de l'àrea estudiada, en què conviuen, segons els estudis més recents, diferents tendències evolutives: tradicionalment, i en relació amb la resta de parlars nord-occidentals, una tendència a l'estabilitat, a causa de l'aïllament secular respecte a les varietats de prestigi de la llengua catalana —l'oriental central i, més recentment, l'estàndard, a les quals s'han anat anivellant la resta de parlars nord-occidentals—; com a conseqüència, i malgrat aquesta estabilitat relativa en termes quantitativs, una tendència a evolucionar tal com ho hauria pogut fer el nord-occidental de Catalunya i Andorra si no hagués estat sotmès a la pressió de les varietats de prestigi; i, més recentment, una tendència a convergir amb la veritable varietat de prestigi a la Franja, l'estàndard de la llengua espanyola, especialment en els àmbits del lèxic i de la fonologia.

---

¹ Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte «Fenómenos de interfaz fonética-fonología-morfología desde la perspectiva de la variación lingüística» (FFI2016-76245-C3-3-P), finançat pel MICINN i el FEDER, i ha estat possible, també, gràcies a la V Beca d'investigació Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner.

Més enllà de resseguir el canvi lingüístic recent a la Franja, però, aquest treball pretén analitzar les repercussions sociolingüístiques de les tendències evolutives detectades entre els parlants de català de l'Aragó. Uns parlants que, segons el nostre parer, són víctimes d'una doble paradoxa.

En efecte, tal com mostra la figura 1, sembla que per primera vegada els franjolins han decidit prescindir de denominacions localistes o, fins i tot, pejoratives, com el terme *chapurriau*, per designar les varietats lingüístiques que utilitzen en el seu dia a dia. De retruc, doncs, sembla que han bandejat els prejudicis que aquestes denominacions duïen associades, a saber: que les varietats franjolines són una barreja de català i castellà; i que són varietats estrictament locals, poc útils per comunicar-se més enllà de l'entorn més immediat.

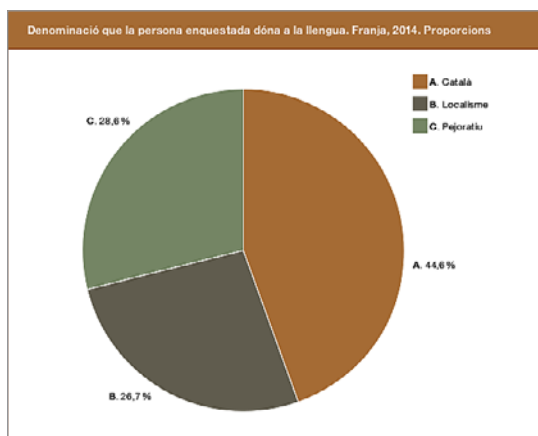

Figura 1. Denominacions de la llengua catalana a la Franja. Font: Sorolla (2015: 83).

Ara bé, malgrat l'abandonament d'aquests prejudicis, sabem que a dia d'avui el català de la Franja està més interferit que mai per la llengua castellana, especialment en els nivells lèxic i fonològic, i sabem també que tendeix a distanciar-se de les varietats nord-occidentals de Catalunya i Andorra amb les quals tradicionalment formava un contínuum. No deixa de ser paradoxal, doncs, que en un moment en què la majoria de parlants ja tenen clar que el que parlen no és una barreja de català i de castellà, sinó unes varietats de la llengua catalana, aquestes varietats corrin el risc d'acabar

convertint-se en uns parlars altament interferits —o, si es vol, en els *chapurriais* que no han estat mai. I no deixa de ser paradoxal, també, que ara que la majoria de parlants tenen clar que la llengua que utilitzen és supralocal, el contínuum nord-occidental s'afebleixi a causa de factors externs diferents a banda i banda de la frontera. En el darrer apartat d'aquest article —veg. § 7— ens ocuparem dels reptes que genera aquesta doble paradoxa, i proposarem algunes vies per mirar de mitigar-ne els efectes.

Abans, però, presentarem una breu panoràmica del canvi lingüístic en curs en català nord-occidental, que permetrà constatar el sorgiment d'una frontera lingüística al llarg de la frontera administrativa —veg. § 2—; tot seguit, detallarem tres exemples de canvi lingüístic en curs motivats per factors estrictament interns —l'expansió dels increments velar i palatal, veg. § 3—, per factors tant interns com externs —alguns processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals, veg. § 4— i per factors estrictament externs —la reducció de l'inventari fonemàtic i la interferència lèxica que afecten els parlars franjolins, veg. § 5. Finalment, extraurem algunes conclusions dels fenòmens detectats —veg. § 6.

2. Panoràmica del canvi lingüístic en català nord-occidental

En treballs recents —veg. especialment Valls (2013a)— hem defensat que el català nord-occidental de Catalunya i Andorra ha tendit a anivellar-se, secularment, al català oriental central i, més recentment, a la varietat estàndard. El resultat d'aquest procés de convergència unilateral —o d'advergència— ha estat un augment de l'efecte frontera en relació amb les varietats franjolines, que tradicionalment han estat molt menys exposades a la influència de les varietats de prestigi de la llengua catalana. Com a conseqüència, sembla que avui dia el contínuum dialectal nord-occidental s'ha afeblit i que la frontera administrativa, fins no fa gaire una divisòria merament política, ha esdevingut, amb els anys, també una frontera lingüística. En l'esmentat treball, així com en estudis posteriors —veg. Valls (2013c, 2014) i Valls *et al.* (2013)—, també es defensa que, contràriament al que ha passat en la majoria de varietats nord-occidentals, que han experimentat un procés d'anivellament amb l'estàndard força ràpid, les varietats de català de la Franja no han canviat substancialment la seva fesomia, si més no en termes quantitius.

Tanmateix, autors com Auer i Hinskens (1996) —veg. la figura 2— postulen que, quan les varietats transfrontereres d'un mateix contínuum dialectal es troben sota la influència de dues varietats estàndard diferents, el que sol passar és que les varietats de banda i banda de la frontera solen convergir entre elles i amb les respectives varietats de prestigi, la qual cosa provoca un augment de l'efecte frontera i un distanciament de les varietats tradicionalment més properes. Segons aquests autors, doncs, més enllà de la relativa estabilitat de les varietats franjolines en termes quantitativs, hauria de ser possible detectar alguns processos de canvi interns —d'anivellament entre varietats properes i d'acostament progressiu a l'estàndard de la llengua espanyola— en el si dels parlars catalans de l'Aragó. La nostra hipòtesi —que ja hem abordat en alguns treballs previs com Valls (2013b) i Valls (en premsa)— és que aquests processos de canvi, emmascarats en el nivell quantitativ, s'estan produint a la Franja i es poden resseguir mitjançant diferents anàlisis qualitatives. L'objectiu d'aquest treball és parar atenció, doncs, a l'espai de la figura 2 que ha rebut una atenció més deficitària fins al moment: la Franja, que es correspondria a l'àrea compresa en el requadre de color blau. Abans, però, repassarem breument com ha canviat en els darrers 80 anys el nord-occidental de Catalunya i Andorra, i com aquest canvi ha afectat de retruc la consistència del contínuum nord-occidental —ens centrarem, doncs, breument, en les àrees emmarcades de vermell.

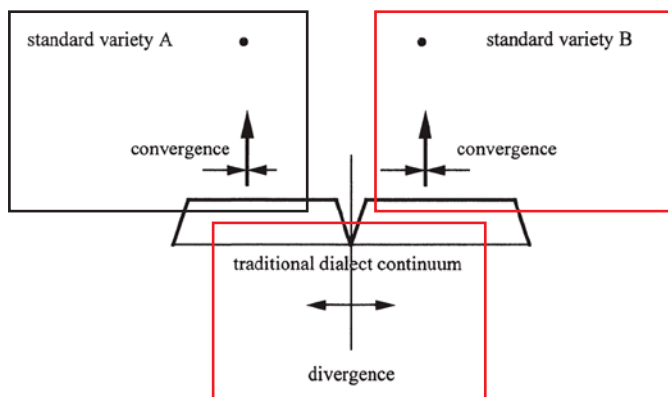

Figura 2. Processos de canvi experimentats per les varietats transfrontereres d'un contínuum subiectes a la pressió de dues varietats estàndard diferents. Font: Auer i Hinskens (1996: 17).

2.1. Corpus i metodologia

Els resultats que es presenten a continuació —extrets de Valls (2013a)— es basen en un corpus del català nord-occidental contemporani que va ser dissenyat i recollit específicament per estudiar l'evolució recent d'aquests parlars. Conté dades de tots els territoris de parla nord-occidental: Andorra, les comarques orientals de l'Aragó i la meitat occidental del Principat de Catalunya —tret de la Vall d'Aran. En concret, el treball de camp es va dur a terme a 40 localitats —2 d'Andorra, 8 de l'Aragó i 30 de Catalunya— ubicades en 20 comarques diferents, a les quals es va afegir una varietat artificial: l'estàndard. La meitat de les entrevistes es va dur a terme als caps de comarca —les localitats més poblades de cada territori— i l'altra meitat a poblacions petites de les respectives comarques.

En total es van enquestar 320 informants, 8 per localitat, que havien de ser fills de pares nascuts a la mateixa població i hi havien d'haver viscut tota la vida. Els informants es van dividir en quatre franges d'edat: (1) F4: 80 informants, 63 homes i 17 dones, nascuts entre el 1917 i el 1930 —any mitjà de naixement: 1922—; (2) F3: 80 informants, 36 homes i 44 dones, nascuts entre el 1946 i el 1960 —any mitjà de naixement: 1954—; (3) F2: 80 informants, 37 homes i 43 dones, nascuts entre el 1974 i el 1982 —any mitjà de naixement: 1979—; i (4) F1: 80 informants, 39 homes i 41 dones, nascuts entre el 1991 i el 1996 —any mitjà de naixement: 1994.²

Les entrevistes constaven d'un qüestionari de 712 ítems del qual vam seleccionar un subcorpus de 363 ítems per informant, dividits en 8 àmbits morfològics: articles —16 ítems—, clítics pronominals —81 ítems—, demostratius —12 ítems—, demostratius neutres —3 ítems—, locatius —3 ítems—, verbs regulars —220 ítems—, possessius —20 ítems— i pronoms personals —8 ítems. El corpus final que vam utilitzar consta de 113.749 ítems i 680.639 segments —35 dels quals són únics.

---

2 Les entrevistes als informants de les tres franges de més edat van ser realitzades entre els anys 1995 i 1996 per la investigadora Mar Massanell, a qui volem agrair aquesta feïnada ingent. Els informants més joves, en canvi, van ser entrevistats per l'autor d'aquest treball entre els anys 2008 i 2009.

El càlcul de la distància fonètica entre varietats que és a la base de les anàlisis posteriors es va dur a terme mitjançant l'anomenada *distància de Levenshtein* (LD), una coneguda mesura de càlcul de la distància fonètica entre dues línies de dades. Per determinar aquesta distància, l'algorisme de Levenshtein cerca quin és el menor conjunt d'operacions bàsiques necessari per transformar una línia de segments fonètics en una altra. Aquestes operacions poden ser insercions, supressions o substitucions, i en la versió més simple de la LD tenen totes tres un cost d'1. La distància final entre dos dialectes, doncs, s'obté de transformar d'una varietat a l'altra les realitzacions fonètiques d'un nombre determinat de mots. A (1) s'exemplifica el funcionament bàsic de la LD a partir de les realitzacions fonètiques de la primera persona del singular de l'imperfet de subjuntiu del verb *servir* en dues varietats de català occidental. En aquest cas, el cost final de transformar la primera línia en la segona és 3.

Des d'un altre punt de vista —veg. (2)—, aquest procediment també es pot entendre com el resultat d'alinejar dos conjunts de segments fonètics. En aquests alineaments, la superposició fonètica és binària, de manera que només contribueixen a augmentar la distància fonètica entre línies els segments no coincidents:

(1)	Varietat 1	s e r β i s 'k e s	esborra s	1
		s e r β i 'k e s	substitueix k/γ	1
		s e r β i 'γ e s	insereix e	1
	Varietat 2	s e r β i 'γ e s ε		
<hr/>				
	Total			3

(2)											
	Varietat 1	s	e	r	β	i	s	k	é	s	
	Varietat 2	s	e	r	β	i		γ	é	s	ε
<hr/>											
	Total						1	1		1	= 3

Una vegada obtinguda la matriu de distàncies fonètiques *del conjunt de varietats*, es van aplicar diversos sistemes de classificació i visualització del paisatge dialectal, dels quals tot seguit en presentem tres: dues anàlisis

multidimensionals, dos mapes probabilístics i quatre mapes de similituds.³ Tant el càlcul de la LD com l'aplicació d'aquests sistemes taxonòmics i representacionals es van dur a terme mitjançant la interfície *Gabmap*.⁴

2.2. Resultats

Les figures 3 i 4 mostren els resultats de les anàlisis multidimensionals corresponents a la F4 —els parlants més grans— i a la F1 —els parlants més joves. Un primer cop d'ull permet destacar-ne dos fets: en primer lloc, un grup important de varietats, que a la figura 3 apareixen escampades de forma regular per la meitat dreta del pla, ha patit un procés d'homogeneïtzació entre els parlants de la F1. Aquest nou clúster de varietats s'identifica clarament a la figura 4 i se situa, encara, a una certa distància de l'estàndard. Les varietats nord-occidentals més orientals semblen, doncs, estar patint un procés d'anivellament dialectal que redueix progressivament els trets distintius que les separaven. En segon lloc, s'aprecia que les varietats de la Franja no han modificat substancialment la seva posició, sinó que s'han mantingut estables en relació amb la resta de varietats.

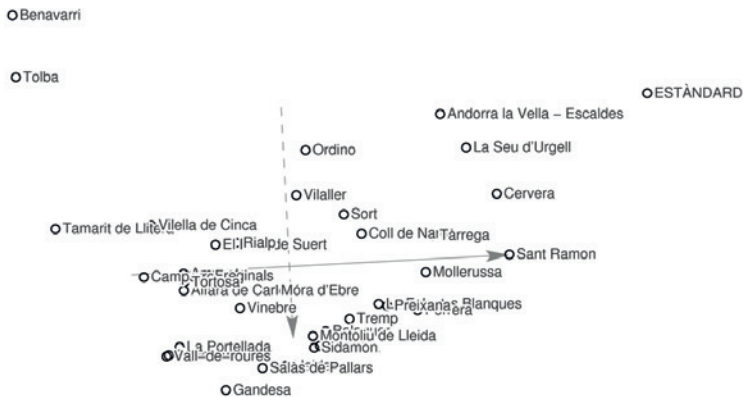

Figura 3. Resultats de l'anàlisi multidimensional basada en les pronúncies dels informants més grans (F4). El gràfic visualitza el 86% de la variància.

³ Veg. Valls *et al.* (2013) i Nerbonne *et al.* (2011) per a una explicació exhaustiva de les modificacions de la LD bàsica aplicades al corpus i dels procediments de classificació i visualització emprats, respectivament.

⁴ Aquesta interfície ha estat desenvolupada al *Center for Language and Cognition* de la Universitat de Groningen i és d'accés lliure a l'adreça <<http://www.gabmap.nl/>>.

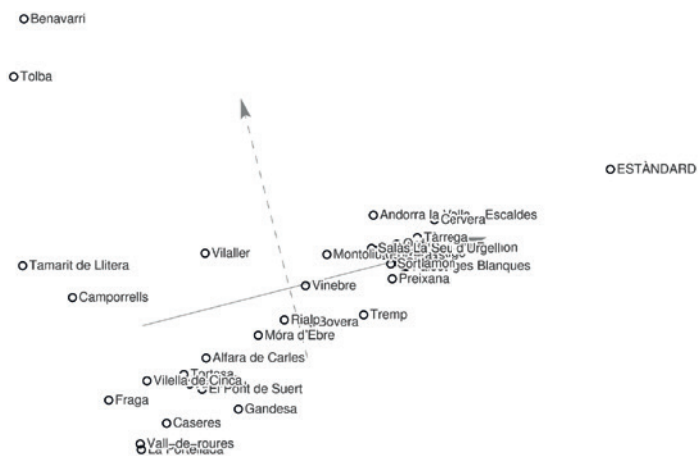
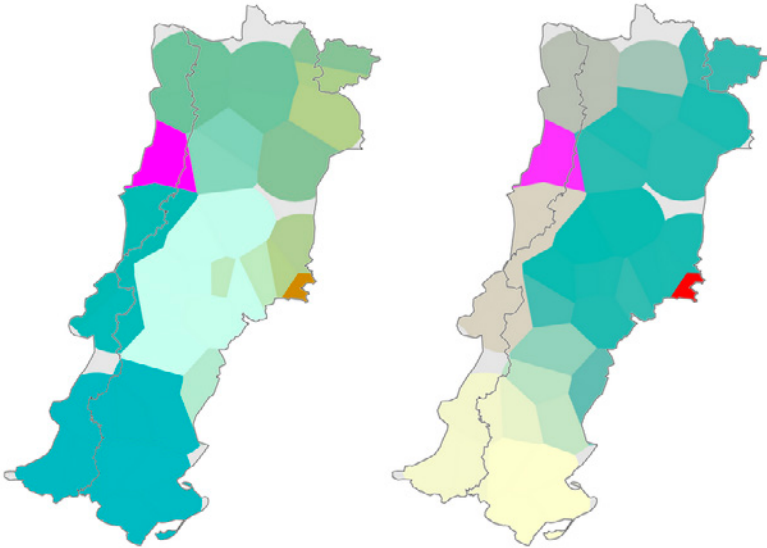

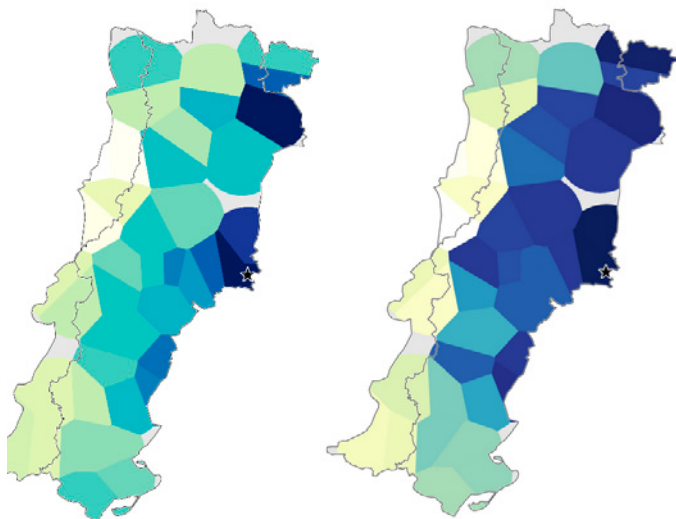
Figura 4. Resultats de l'anàlisi multidimensional basada en les pronúncies dels informants més joves (F1). El gràfic visualitza el 87% de la variància.

Una altra possibilitat d'acostar-se a aquest procés d'anivellament és mitjançant les figures 5 i 6, que projecten els dendrogrames de consens de la F4 i de la F1, respectivament, en sengles mapes probabilístics. Aquests mapes indiquen que les varietats amb colors semblants s'han agrupat sovint en el mateix clúster i mantenen, doncs, una distància lingüística menor entre elles. El primer que es desprèn d'aquests mapes és que en el cas de la F4 semblava més senzill identificar la provinença dels parlants en funció de la seva varietat. Així, es distingeixen clarament les àrees del tortosí —al sud—, del lleidatà —al centre—, del pallarès i el ribagorçà —al nord— i dels parlars centrals de la Franja, clarament diferenciats de les varietats de Benavarri i Tolba. Aquestes darreres varietats apareixen sempre més isolades de la resta a causa la seva situació pròxima als parlars de transició cap a l'aragonès i, probablement, pel fet que presenten determinades isoglosses fonemàtiques, com ara l'absència de fricatives i africades sonores en els respectius inventaris. La figura 6, en canvi, mostra com aquestes distincions ja no poden fer-se en el cas de la F1 *des d'una perspectiva global*. De fet, sembla que els parlars andorrans i bona part dels parlars del centre, el nord i, en menor mesura, el sud del Principat, estan convergint —o ja han convergit— entre ells, de manera que els trets que permetien diferenciar els parlants de cada àrea s'han reduït notablement en el decurs dels darrers 80 anys.

Figures 5 i 6. Mapes probabilístics en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; figura 5, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; figura 6, a la dreta). Hi ha un 20% de soroll afegit.

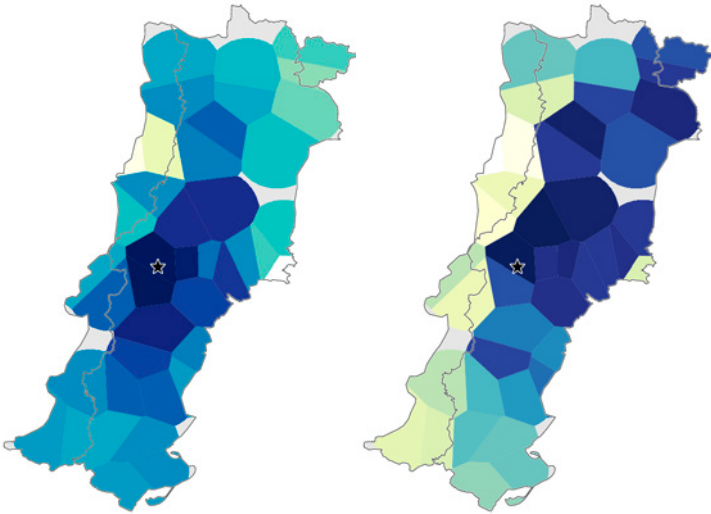
Fins aquí hem vist que la majoria de parlars nord-occidentals estan patint un procés d'anivellament dialectal que comporta la reducció dels trets diferencials més marcats. *Stricto sensu*, però, les figures 3, 4, 5 i 6 només mostren una situació d'anivellament dialectal *entre* diverses varietats nord-occidentals que se situen, encara, a una certa distància de l'estàndard. Per saber si aquest procés també comporta un acostament a l'estàndard, tanmateix, hem de recórrer a un tercer sistema de visualització de la distància lingüística: els mapes de similituds. Les figures 7 i 8 mostren la distància lingüística de les varietats nord-occidentals respecte d'un mateix punt de referència: l'estàndard. Com més fosc és el color d'una localitat, menor és la distància que la separa d'aquesta varietat. L'evolució que recullen les figures 7 —corresponent als parlants més grans— i 8 —corresponent als parlants més joves— és altament reveladora: l'anivellament de les varietats estudiades no sembla deure's a un replegament sobre determinades solucions de compromís sinó a l'*advergència*—o convergència unilateral— d'aquestes varietats respecte a l'estàndard, al qual s'han acostat progressivament al llarg del segle xx.

Figures 7 i 8. Mapes de similituds respecte a l'estàndard en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; figura 7, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; figura 8, a la dreta).

D'altra banda, i tal com recollia la figura 2, la convergència interna implica sempre divergència a les fronteres, com es desprèn de les figures 7 i 8: l'avançat procés d'advergència amb l'estàndard que pateixen la majoria de parlars nord-occidentals contrasta amb l'estabilitat dels parlars de la Franja. La conseqüència és un augment contundent de la distància lingüística entre les varietats situades a banda i banda de la frontera administrativa —tret del ribagorçà i el tortosí, més resistents al canvi, on aquest increment és menor—, la qual cosa ha provocat el sorgiment d'una frontera lingüística allí on fins no fa gaire hi havia un contínuum dialectal.

Les figures 9 i 10, finalment, permeten aprofundir en l'impacte que els processos de canvi descrits més amunt han tingut en el contínuum dialectal nord-occidental. Es tracta novament de dos mapes de similituds, el primer corresponent a la F4 i el segon a la F1, però que aquest cop recullen la distància lingüística de les varietats nord-occidentals respecte a la varietat de la ciutat de Lleida. Com s'observa, la parla dels lleidatans de més edat era més afí a la parla dels habitants del Baix Cinca o la Llitera que no pas a la parla d'altres àrees nord-occidentals de Catalunya, com l'Alt

Figures 9 i 10. Mapes de similituds respecte a la varietat de Lleida en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; figura 9, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; figura 10, a la dreta).

Urgell, o d'Andorra. La figura 10 demostra un cop més, però, que això ja no és així en la generació de parlants més joves: tal com vèiem a les figures 3 i 4, el procés de convergència amb l'estàndard ha provocat un anivellament —per pèrdua de part dels trets idiosincràtics— de la majoria de parlars nord-occidentals de Catalunya i Andorra. El contínuum dialectal, a la llum del que mostra la figura 10, queda clarament escapçat, fins i tot entre varietats geogràficament molt properes.

Arribats a aquest punt, i atès que tot indica que les varietats de català de la Franja s'han mantingut en una posició relativament estable al llarg de les últimes dècades, podríem considerar que aquestes varietats han evolucionat més aviat poc, i que són, per tant, varietats altament conservadores. Aquest plantejament, però, no respondria de cap de les maneres a la realitat dels fets. I és que cal tenir en compte que la relativa estabilitat dels parlars franjolins ho és *per contrast* amb un canvi lingüístic excepcional, el que han experimentat, *en termes quantitativus*, la resta de parlars nord-occidentals. Un canvi que Viaplana (1999: 116) no dubtava a titllar de «trepidant».

De fet, si admetem que les llengües són realitats vives en contínua evolució i considerem que la teorització d'Auer i Hinskens (1996: 17) recollida a la figura 2 és plausible, no ens quedarà altre remei que augmentar el zoom damunt les varietats de la Franja per cercar-hi traces de canvis recents. I això és el que farem en els propers apartats. En primer lloc, constatarem que les varietats franjolines no són pas tan conservadores com sembla a primer cop d'ull, sinó que, en l'àmbit dels increments verbals, per exemple, han evolucionat de manera autònoma en la mateixa direcció que ho estaven fent les varietats nord-occidentals del Principat a començaments del segle xx. La diferència entre els parlars de banda i banda de la frontera és que, mentre que al Principat l'expansió dels increments velar i palatal es va estroncar, primer, i revertir, després, a mesura que els models de prestigi van anar guanyant projecció pública, l'isolament de les varietats de la Franja respecte a les varietats de prestigi va impedir que s'hi produís aquest mateix estroncament. La fesomia dels parlars franjolins ens permetrà imaginar, doncs, com haurien pogut ser els parlars nord-occidentals de Catalunya i d'Andorra si el canvi lingüístic per raons de prestigi no hagués estat tan intens al llarg del segle xx.

A banda dels increments verbals, però, hi ha altres àmbits morfològics, com el de les combinacions de clítics pronominals, que també han evolucionat per factors interns. Concretament, a bona part de la Franja aquestes combinacions s'han reduït per simplificació paradigmàtica, i això, de retruc, ha comportat una certa homogeneïtzació dels parlars d'àmbit comarcal, com veurem més endavant.

Sembla clar, doncs, que les varietats franjolines han evolucionat al llarg de les últimes quatre generacions de parlants, i que ho han fet al marge de les varietats de prestigi de la llengua catalana. Darrerament, però, s'han detectat diversos processos de canvi motivats per factors externs, especialment per influència de l'estàndard de la llengua castellana, que és la veritable varietat de prestigi a la Franja. Alguns d'aquests canvis són: la substitució d'algunes combinacions de clítics pronominals autòctones per combinacions de la llengua castellana al nord de la Franja; una certa interferència lèxica a totes les comarques; i una tendència a reduir l'inventari fonemàtic per acostar-lo al de la llengua castellana, que es concreta en quatre punts: la tendència a anivellar les vocals /ɛ/, /ɔ/ a /e/, /o/; la tendència a desfonologitzar /z/; la tendència a desfonologitzar /N/; i la tendència a despalatalitzar /ʃ/.

És cert que, de tots aquests canvis, els únics que tenen un abast general són la interferència en el lèxic nuclear i la desfonologització de /ʎ/. També sabem, però, que es tracta d'innovacions que en altres indrets de parla catalana ja han esdevingut generals⁵ i que avancen molt ràpidament: entre els parlants més grans de la Franja, per exemple, no es registra cap pronúncia ieista, mentre que entre els parlants més joves la substitució del fonema /ʎ/ està molt avançada.

Si aquests canvis s'imposen com ha succeït en altres àrees de l'àmbit lingüístic, sembla que l'evolució d'aquestes varietats deixarà de deure's sobretot a factors interns i estarà motivada bàsicament per un factor extern: la influència de la llengua castellana. En aquest context, la creixent autonomització de la llengua per atracció a les varietats de prestigi sembla inevitable.

Malgrat tot, l'escapçament del contínuum nord-occidental també presenta una conseqüència positiva en termes sociolingüístics, i és que, si el principal procés de canvi motivat per raons de prestigi en les varietats franjolines és la convergència amb l'estàndard de la llengua espanyola, la difusió de l'estàndard català no s'hauria de rebre com una amenaça per als seus trets idiosincràtics, sinó més aviat com un element que en podria reforçar el prestigi. En aquest sentit, sembla que l'evolució actual de les varietats franjolines no tan sols no reforça el principal argument del secessionisme lingüístic aragonès, sinó que directament el desactiva: el despulla, en definitiva, de qualsevol suport empíric i el converteix en el que és, un argument polític fortament ideologitzat atiat per la catalonofòbia.

3. Factors interns. L'expansió dels increments velar i palatal: un cas d'evolució intrasistèmica autònoma en el conjunt de la Franja

Tal com indica el títol, en aquest apartat revisarem quina ha estat l'evolució dels increments verbals velar i palatal al llarg de quatre generacions

---

5 Montoya (2000) fa referència al tancament de les vocals /ɛ/ i /ɔ/ a la ciutat d'Alacant. A banda de l'alacantí, a més, es fa ressò d'alguns treballs que reporten aquest mateix procés de tancament a la Canyada de Biar —a l'Alt Vinalopó— i al Matarranya.

de parlants nord-occidentals, amb la intenció de demostrar que l'impacte de l'efecte frontera ha estat prou important com per propiciar evolucions divergents d'aquests segments morfològics en funció de la diferent adscripció administrativa —catalana o aragonesa— de les varietats estudiades.

3.1. Els increments velar i palatal:

veritables marques de subclasse verbal?

A partir de les dades del valencià estàndard i del català central, Viaplana (1984, 1986) va observar que la distribució del segment velar en els verbs del tipus *beure* —fins aleshores considerat irregular— era tan regular —i, doncs, predictable— com la del segment palatal en els verbs del tipus *servir*. En aquells moments, la majoria d'autors coincidien a dividir la tercera conjugació en dos grans grups de verbs: els *purs*, sense segment palatal i que seguien el model del verb *sentir*; i els *incoatius*, amb presència del segment palatal i que seguien el model del verb *servir*. La proposta de Viaplana (1984, 1986), molt coherent des del punt de vista de la descripció de les varietats examinades, va ser assimilar el segment velar que apareixia en alguns verbs de la segona conjugació al tractament que es donava al segment incoatiu dels verbs del tipus *servir* de la tercera conjugació. D'aquesta manera, les classes verbals II i III passaven a subdividir-se en sengles subclasses verbals: II [-EXT] i II [+EXT] —verbs del tipus *perdre* i *beure*, respectivament— i III [-EXT] i III [+EXT] —verbs del tipus *sentir* i *servir*, respectivament.

La consideració que els segments velar i palatal són increments verbals, segments morfològicament pertinents que actuen com a marcadors de «subclasse verbal», ha estat majoritàriament acceptada per la comunitat científica. Tanmateix, diversos autors han fet notar que la proposta de Viaplana no és aplicable a determinats parlars col·loquials: Clua (1998) defensa que, a dia d'avui, l'expansió del segment velar a *tots* els verbs de la segona conjugació en valencià no estàndard fa inviable dividir aquesta classe verbal en dues subclasses en virtut de la presència o absència d'aquest segment; per la seva banda, Perea (2003, 2006) afirma que tant el segment velar com el palatal han experimentat tradicionalment una doble tendència expansiva: a la difusió intraparadigmàtica, és a dir, a altres temps i modes de la mateixa subclasse verbal; i a la difusió interparadigmàtica, és a dir, a temps i modes d'altres (sub)classes verbals.

La principal hipòtesi d'aquest treball és que, semblantment al que ha succeït en valencià, els efectes de la tendència analògica per optimització morfosintàctica del paradigma poden haver afavorit una expansió dels increments velar i palatal a altres classes i subclasses verbals de les varietats de la Franja. Aquesta evolució —intrasistèmica, autònoma— contrastaria, de ser certa, amb l'estroncament de l'expansió i fins i tot amb la recessió d'aquests segments a Catalunya i a Andorra per efecte de l'anivellament a la varietat de prestigi. Tot seguit es detallen les principals conclusions de Valls (2013b), un treball que s'ocupa específicament d'aquesta qüestió, i es presenten dues taules il·lustratives del tipus d'evolució d'aquests segments registrada en alguns parlars de la Franja. Malauradament, per raons d'espai, no ens ha estat possible d'incloure les dades del conjunt de parlars nord-occidentals ni les dades desagregades per classe i subclasse verbal. Recomanem, doncs, la lectura de l'esmentat treball per aprofundir en l'anàlisi d'aquest punt, crucial perquè demostra d'una manera empírica l'impacte de l'efecte frontera en el contínuum nord-occidental.

3.2. Resultats

Arran de les dades analitzades a Valls (2013b), sembla que és possible afirmar, tal com fan Hinskens *et al.* (2005: 43), que «in situations of sustained isolation, internal tendencies have free play». En el cas concret del català nord-occidental, l'anàlisi de la distribució dels increments velar i palatal en quatre generacions de parlants demostra que l'augment de l'efecte-frontera entre els parlars de banda i banda dels límits administratius està afavorint la consolidació de determinades evolucions intrasistèmiques autònomes en el si dels parlars de la Franja. No és forassenyat suposar, doncs, que aquests parlars estan evolucionant tal com ho haurien fet la resta de parlars nord-occidentals si no s'haguessin vist influenciats per altres varietats de més prestigi: tradicionalment el català oriental central i, actualment, la varietat estàndard. De fet, aquesta influència ha estat prou gran com per aturar —i, fins i tot, capgirar— la tendència expansiva dels segments velar i palatal en la morfologia verbal regular que Perea (2003, 2006) assenyalava com un procés encara en curs al llarg del segle xx a Catalunya i Andorra.

Concretament, i pel que fa a l'increment velar, les dades mostren que en els darrers 80 anys la tendència a l'expansió interparadigmàtica d'aquest

segment ha anat en augment a la Franja: té una incidència notable a la Cv II [-EXT] i és realment notòria a les Cv III [-EXT] i III [+EXT]. De fet, es tracta d'un procés especialment actiu a la comarca del Matarranya i se ceneix força al principi de marcatge, ja que la presència del segment velar augmenta quasi sense excepció en totes les formes *marcades* d'aquestes tres classes verbals; en canvi, amb prou feines augmenta a les *no marcades*.⁶ L'augment generalitzat de la presència del segment velar en els verbs de la Franja es complementa, doncs, amb una major *densitat* d'aquest segment en els modes marcats —subjuntiu, imperatiu, gerundi— que en els no marcats —indicatiu, infinitiu. La taula 1, que recull tres exemples d'expansió interparadigmàtica del segment velar en dos parlars del Matarranya, il·lustra aquesta evolució cenyida al principi de marcatge.

La situació a la Franja és, en canvi, antagònica als processos en curs a la resta de parlars nord-occidentals. A Catalunya i a Andorra, el segment velar es troba en clara recessió en totes aquelles formes patrimonials en què la presència d'aquest increment difereix de l'estàndard.

TAULA 1
EXEMPLES D'EXPANSIÓ INTERPARADIGMÀTICA
DEL SEGMENT VELAR AL MATARRANYA

Classe i temps verbal	Localitat	F4 / F3	F2 / F1
Cv II [-EXT] IS	La Portellada	per'ðera	perde'ÿera
Cv III [-EXT] IS	Vall-de-roures, la Portellada	sen'tira	senti'ÿera
Cv III [+EXT] PS	Vall-de-roures, la Portellada	ser'βim	serβi'ÿam

Pel que fa al segment palatal, els resultats mostren novament que hi ha una tendència a l'expansió interparadigmàtica a la Franja, especialment activa a la Llitera i al Baix Cinca —veg. la taula 2. A més, i contràriament al que succeeix en el cas del segment velar, en aquesta àrea també s'està produint una expansió intraparadigmàtica del segment palatal a altres

⁶ Perea (2003: 415) ja va fer notar que la tendència analògica que és a la base de la difusió del segment velar solia actuar en associació amb el *principi de marcatge*, de manera que «el caràcter marcat del gerundi i del participi respecte de l'infinitiu o del subjuntiu enfront de l'indicatiu potencien la velarització dels primers».

temps i persones de la Cv III [+EXT], sobretot al PS. En la resta de parlars nord-occidentals, en canvi, la tendència és la mateixa que vèiem anteriorment: a l'anivellament amb l'estàndard.

TAULA 2
 EXEMPLES D'EXPANSIÓ INTERPARADIGMÀTICA I INTRAPARADIGMÀTICA
 DEL SEGMENT PALATAL A LA LLITERA I AL BAIX CINCA

Classe i temps verbal	Localitat	F4 / F3	F2 / F1
Cv III [-EXT] PI	Camporells, Tamarit, Fraga, Vilella	'sinto	sen'tisko
Cv III [-EXT] PS	Camporells, Tamarit, Fraga, Vilella	'sinta 'sintɛ	sen'tiska sen'tiske
Cv III [+EXT] IS	Fraga	sen'tisɛ	sentis'kesɛ
Cv III [+EXT] IMP	Fraga, Vilella	ser'βim	serβis'kem

L'anàlisi de la distribució dels increments velar i palatal al llarg de quatre generacions de parlants ens ha permès constatar, des d'una òptica qualitativa, el que les dades quantitatives no permetien copsar: que l'augment de la distància lingüística entre les varietats de banda i banda de la frontera administrativa no es deu pas exclusivament al procés d'advergència amb l'estàndard que pateixen els parlars nord-occidentals de Catalunya i Andorra, sinó també a l'evolució intrasistèmica autònoma dels parlars franjolins. En el proper apartat aprofundirem en aquesta línia de recerca parant atenció a l'evolució d'uns altres segments morfològics: les combinacions de clítics pronominals. En aquest cas, però, el motor del canvi no seran exclusivament factors de tipus intern, sinó que al nord de la Franja el canvi estarà motivat especialment per un factor extern: la influència de la llengua castellana.

4. Factors interns i externs. Processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals a la Franja

4.1. Corpus i metodologia

Aquest treball es basa en les dades de quaranta-vuit informants provinents de les comarques de la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya, entrevistats per la investigadora Mar Massanell entre els anys

1995 i 1996.⁷ En total, es van entrevistar sis informants per localitat, dividits regularment en tres franges d'edat, i es van tenir en compte dues localitats per comarca: la capital —Benavarri, Tamarit de Llitera, Fraga i Vall-de-roures— i una localitat més petita de cada àmbit comarcal —Tolba, Camporrells, Vilella de Cinca i la Portellada, respectivament. Aquests informants són els mateixos que integren les tres franges de més edat —F4, F3 i F2— del corpus descrit a §2.1. De cada informant es van obtenir un total de quaranta-vuit combinacions de datiu de tercera persona més acusatiu, de manera que el corpus en què es basa aquest estudi consta de 2.304 combinacions binàries de clítics pronominals, a les quals s'han afegit 240 combinacions procedents de cinc varietats afegides posteriorment: en primer lloc, l'estàndard sancionat per l'IEC amb fonètica central i amb fonètica nord-occidental; en segon lloc, dues varietats col·loquials, una amb fonètica central i una altra amb fonètica nord-occidental; i, finalment, una cinquena varietat corresponent a l'estàndard espanyol sancionat per la RAE. Les combinacions de clítics que s'han tingut en compte es demanaven en posició proclítica seguida de consonant (C) i de vocal (V), i en posició enclítica precedida de consonant o semivocal (C/W) i de vocal (V), i són les següents: acusatiu masculí i femení singular més datiu singular, acusatiu masculí i femení plural més datiu singular, acusatiu masculí i femení singular més datiu plural, acusatiu masculí i femení plural més datiu plural, acusatiu partitiu més datiu singular i plural, i acusatiu neutre més datiu singular i plural.

L'anàlisi del corpus s'ha dut a terme mitjançant una combinació de mètodes quantitius i qualitius. En primer lloc, s'ha procedit a calcular la distància fonètica entre les 53 varietats objecte d'estudi mitjançant l'aplicació parcial d'un sistema dialectomètric de validesa contrastada:

---

7 Com s'observa, les dades que es presenten són de fa dues dècades. Tot i que caldrà tenir ben present aquest decalatge temporal entre la recollida de les dades i les conclusions d'aquest treball, sabem que els processos de canvi en curs a mitjan anys 90 en altres àmbits de la llengua —morfològics, fonològics i lèxics— han tingut continuïtat en l'actualitat, perquè per a tots aquests àmbits comptem amb dades recents d'una quarta franja d'edat. Tot i que malauradament no disposem d'aquestes dades actualitzades en l'àmbit de les combinacions de clítics, no hi ha cap raó que ens faci pensar que s'hagin comportat de manera diferent de la resta d'àmbits estudiats.

l'MCOD.⁸ Així doncs, s'han segmentat i alineat les dades fonètiques de totes les varietats, i tot seguit s'hi ha aplicat la següent mesura de càlcul de la distància fonètica:

$$\text{dist}(i, j) = \frac{\sum_{k=1}^{\text{long}} \text{dif}_k(i, j)}{\text{long}} \times 100$$

És a dir, la distància lingüística entre dues varietats (i, j) és igual al sumatori (Σ) de les diferències en relació a una variable k entre les varietats (i, j), dividit per *long*, que és la longitud —o nombre de sons— de cada segment morfològic comparat, i multiplicat per 100.

Un cop obtinguda la matriu de distàncies, s'ha recorregut a una tècnica de classificació de les varietats i de visualització de la distància fonètica que permet obtenir una visió global del canvi lingüístic en termes quantitius: l'anàlisi de conglomerats, que proporciona una classificació jeràrquica binària de les diferents varietats en funció del seu grau de similitud. L'algorisme de clusterització utilitzat ha estat l'UPGMA, i la dialectometrització de les dades s'ha dut a terme amb el programa d'anàlisi multivariant GINKGO del Departament de Biologia Vegetal de la Universitat de Barcelona.⁹

A més, però, s'han elaborat sis taules —de les quals, per raons d'espai, només se'n presenten dues tot seguit— per analitzar com es concreten en les realitzacions dels parlants els processos de canvi detectats gràcies a les tècniques dialectomètriques. La resta de taules i les anàlisis corresponents es poden trobar a Valls (en premsa). Aquestes taules no només permetran presentar una primera aproximació descriptiva als diferents sistemes de combinacions de clítics pronominals de la Franja, sinó que també permetran analitzar la vigència i l'evolució d'aquests sistemes al llarg de tres generacions de parlants franjolins.

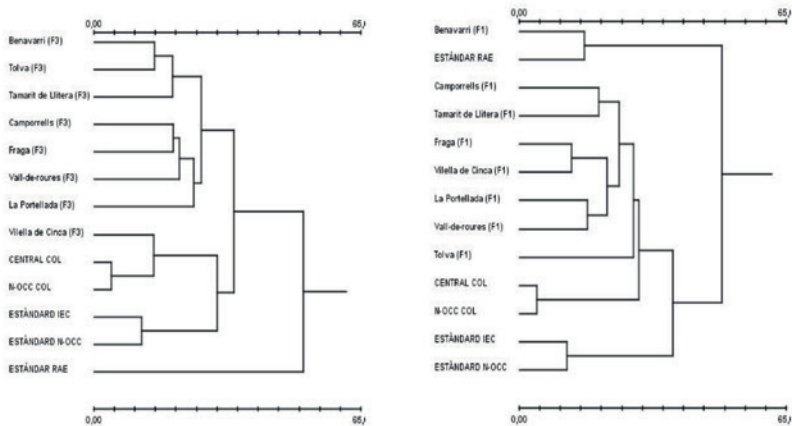
8 Veg. Valls (2013: 52) per aprofundir en el funcionament d'aquest sistema d'anàlisi dialectomètrica desenvolupat a la Universitat de Barcelona.

9 Disponible en línia a <<http://biodiver.bio.ub.es/ginkgo>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

4.2. Resultats

Les figures 11 i 12 mostren els principals agrupaments que resulten de calcular la distància fonètica entre les varietats dels parlants franjolinis més grans (F3) i més joves (F1), respectivament. Com més semblants són dues varietats o conjunts de varietats, més a l'esquerra s'ajunten; per contra, com més diferents són dos parlars o grups de parlars, més a la dreta s'ajunten.

Figures 11 i 12. Dendrogrames corresponents als parlants més grans (F3, a l'esquerra) i més joves (F1, a la dreta). Índexs Pearson de distància cofenètica: 0.895 i 0.923.

El primer que es desprèn de la figura 11 és que, si més no en l'àmbit de les combinacions de clítics pronominals, hi ha un grup de varietats septentrionals i centrals —Benavarrí, Tolva i Tamarit de Llitera— i un altre grup de varietats centrals i meridionals —Camporrells, Fraga, Vall-de-roques i la Portellada— que formen dos clústers diferenciats en el contínuum del català nord-occidental. La varietat de Vilella de Cinca, en canvi, no s'agrupa amb cap de les varietats anteriors —ni tan sols amb la de Fraga, molt propera geogràficament. Tot i que d'entrada aquest fet podria sobtar, un cop d'ull a les dades permet adonar-se que, de fet, la varietat de Vilella de Cinca presenta unes particularitats molt marcades en la morfologia d'alguns clítics: a diferència de la resta de varietats nord-occidentals, per exemple, el clíctic d'acusatiu plural masculí no és *los*, sinó *els*. Com que aquest clíctic té un pes molt important en el corpus estudiat, en aquest àmbit el parlar de la gent gran de Vilella de Cinca presenta més

semblances amb els parlars centrals i nord-occidentals col·loquials —que s'ha considerat que també empren la forma *els*— que no pas amb els parlars nord-occidentals de la resta de localitats estudiades.

La figura 12, en canvi, presenta un panorama força diferent, tot i que entre la generació dels parlants més grans i la dels més joves només han passat una seixantena d'anys. Concretament, salten a la vista tres canvis importants: en primer lloc, es fa evident que la varietat de Benavarri s'ha castellanitzat a un ritme molt ràpid, perquè la varietat amb la qual s'agrupa ja no és pas Tolba, com succeïa a la figura 11, sinó l'estàndard espanyol. Aquest fet sembla indicar que, si més no en l'àmbit de les combinacions de clítics, la pressió del castellà ha estat prou important com per fer que els parlants més joves hagin abandonat el sistema de combinacions dels avis i hagin adoptat un sistema gairebé calcat al de la llengua castellana.

En segon lloc, sembla que alguns dels factors que han impulsat els grans canvis socials del segle xx, com la mobilitat, podrien haver afavorit una reorganització dels sistemes de combinacions de clítics pronominals que ha donat lloc a un conjunt de sistemes més o menys homogenis d'abast comarcal. En efecte, entre els parlants més joves ja no és possible detectar l'existència de dos grups de varietats més o menys properes, sinó que emergeixen fins a tres grups estables d'àmbit comarcal: un per a les varietats de la Llitera, un altre corresponent a les del Baix Cinca i un altre amb els parlars del Matarranya. Tolba, finalment, no s'agrupa amb cap altra varietat a causa de la castellanització ja esmentada de Benavarri.

Finalment, i a causa d'aquest mateix procés de reorganització interna, s'observa com la varietat de Vilella de Cinca s'allunya prou de les varietats centrals i nord-occidentals col·loquials com per agrupar-se, ara sí, amb la varietat de Fraga.

En definitiva, doncs, sembla que, des d'una òptica quantitativa, es podria parlar de dos processos de canvi en curs a la Franja en l'àmbit de les combinacions de clítics: d'una banda, un procés d'acostament al castellà circumscrit a la varietat de Benavarri; i, d'altra banda, un procés més general de reorganització paradigmàtica que ha acabat donant lloc a diferents sistemes d'abast comarcal. Tot seguit es presenten dues taules que demostren l'abast d'aquests dos processos a partir de les dades obtingudes dels 48 informants del corpus.

TAULA 3
 COMBINACIONS DE CLÍTIC ACUSATIU MASCULÍ
 I FEMENÍ SINGULAR MÉS DATIU SINGULAR

	F3		F1	
	L'HI	LA HI	L'HI	LA HI
Benavarri	loj	laj	sel	sela
Tolba	loj	laj	loj / sel / li	laj / sela / li
Tamarit de Llitera	laj	laj	=	=
Camporrells	laj	laj	=	=
Fraga	laj	laj	li	li
Vilella de Cinca	li	li	=	=
Vall-de-roures	laj	laj	laj / li	laj / li
La Portellada	loj	laj	laj / li	laj / li

La taula 3 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení singular es combina amb un datiu singular: *(ell) compra el conte al nen > l'hi compra; (ella) compra la nina a la nena > la hi compra*.¹⁰ De la taula 3 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

La diferència morfològica de gènere en el clíctic d'acusatiu ([loj] / [laj] *compra*) només es manté entre els parlants d'edat més avançada als dos extrems de la Franja. En tots dos casos, però, el sistema tradicional es troba en recessió: a la Ribagorça —principalment a Benavarri i en menor mesura a Tolba—, a causa de la pressió de la llengua castellana —els parlants n'han adaptat el sistema, que ha esdevingut [sel] / [sela] *compra*—; a la Portellada, en canvi, la tendència és a neutralitzar el gènere substituint les formes amb morf de gènere masculí per la forma [laj] —que de fet és la no marcada per designar ambdós gèneres a la majoria de parlars franjolins— o fins i tot per la forma [li], pròpia dels parlars centrals col·loquials.

¹⁰ Com és sabut, l'estàndard no fa distincions de gènere en els clítics de datiu: *li* és la forma pròpia del singular i *els*, la del plural. Tanmateix, hem optat per incloure sistemàticament un exemple amb datiu masculí i un exemple amb datiu femení perquè, tal com es pot veure a la taula 4, en casos puntuals algunes varietats sí que presenten una marca de gènere en el datiu.

De fet, sembla que a les comarques del centre i del sud de la Franja —bàsicament al Baix Cinca i al Matarranya—, tendeixen precisament a substituir la forma no marcada per al masculí i el femení, [laj] ((*ell*) compra el conte al nen > [laj] compra; (*ella*) compra la nina a la nena > [laj] compra), per la forma [li]: a Vilella de Cinca, aquesta és l'única forma viva entre els parlants de totes les edats; a Fraga, la substitució de [laj] per [li] ja és total entre els joves; i a Vall-de-roures i a la Portellada, la presència de [li] cada cop sovinteja més entre els parlants de la F1 —potser en menor mesura en aquesta darrera localitat, perquè els joves semblen estar reproduint, a costa d'abandonar la forma [loj] per al masculí, el model vigent fins no fa gaire a la capital, Vall-de-roures, que consistia a utilitzar [laj] per a tots dos gèneres.

A la Llitera, sembla que l'estabilitat és total: ni es detecta cap mena de pressió del castellà, ni sembla que hi estigui actuant el procés de substitució de [laj] per [li] que s'ha detectat en els altres parlars del centre i sud de la Franja.

TAULA 4
COMBINACIONS DE CLÍTIC ACUSATIU MASCULÍ
I FEMENÍ SINGULAR MÉS DATIU PLURAL

	F3		F1	
	ELS EL	ELS LA	ELS EL	ELS LA
Benavarri	lozje	lazje	sel	sela
Tolba	lozje	lazje	loj / li	laj / li
Tamarit	lozje	lezje	laj	laj
Camporrells	losi / lozu	losi / lozu	laj	laj
Fraga	lozi / lizi	lozi / lizi	lis / li	lis / li
Vilella de Cinca	elzi	elzi	lis / li	lis / li
Vall-de-roures	lozu / laj	lozu / laj	lozu / li	lozu / laj / li
La Portellada	lozu	lozu	laj / li	laj / li

La taula 4 mostra aquells casos en què un acusatiu masculí o femení singular es combina amb un datiu plural: (*ell*) compra el conte als nens > *els el compra*; (*ella*) compra la nina a les nenes > *els la compra*. De la taula 4 se'n desprenen diverses observacions rellevants:

La pressió del castellà només incideix en la morfologia dels clítics a Benavarri.

En les varietats ribagorçanes més properes a la frontera lingüística —Benavarri, Tolba i Tamarit de Llitera—, sembla que aquesta combinació adopta una forma insòlita, atès que es manté la marca de gènere: per a l'oració (*ella*) *compra la nina a les nenes*, a la Ribagorça i a Tamarit de Llitera diuen respectivament, [lazje] *compra* i [lezje] *compra* —en contrast amb les formes [lozu] i [lozi] que designen tots dos gèneres a la resta de varietats franjolines.

Hi ha una tendència molt clara a la simplificació paradigmàtica entre els parlants joves que consisteix a adoptar les formes del datiu singular per expressar també les combinacions amb un datiu plural. Aquesta neutralització de nombre està plenament consolidada a la meitat nord de la Franja —tant a la Ribagorça com a la Llitera— i també està força avançada al Baix Cinca i al Matarranya, on tanmateix encara és possible trobar algun morf corresponent al morfema tradicional de plural entre els parlants joves.

En consonància amb aquest procés de canvi, es detecta, també, una tendència a la neutralització de les diferències de gènere entre els parlants de la F1 de totes les localitats. Tal com recollia la taula 3, [laj] s'ha expandit a la Llitera i al Matarranya —en aquest darrer cas en competència amb [li], que és la forma que s'ha imposat al Baix Cinca. La diferència de gènere en l'acusatiu només es manté amb una certa vitalitat a Tolba, on tanmateix [li] també comença a designar les combinacions amb un acusatiu teòricament plural.

4.3. Conclusions

La primera conclusió que es desprèn d'aquest treball és que la major estabilitat dels parlars de la Franja detectada en estudis anteriors en relació amb la resta de parlars nord-occidentals no pot fer perdre de vista que en determinats àmbits l'evolució de les varietats franjolines ha estat molt notable. A §3.2 ja hem constatat que en moltes d'aquestes varietats els increments velar i palatal s'han expandit de manera molt notable i, també en l'àmbit de la morfologia, aquest treball ha demostrat que les varietats franjolines estan evolucionant en sentits divergents en funció del pes que hi tenen diferents factors interns i externs de la llengua:

En primer lloc, sembla que a Benavarri i, en menor mesura, a Tolba, hi ha un factor extern que està contribuint a modificar la morfologia de les combinacions de clítics: la pressió de la llengua castellana. En la resta de varietats, en canvi —veg. Valls (en premsa)—, aquesta pressió només repercuteix de forma directa en la reducció de l'ús de l'acusatiu partitiu entre els parlants més joves.

En segon lloc, sembla que a la resta de varietats s'estan produint diferents processos de simplificació paradigmàtica:

Un procés de neutralització de gènere allà on encara hi ha marques de gènere en els acusatius singulars en favor d'una única forma tant per al masculí com per al femení.

Un procés de neutralització de nombre en favor d'una única forma [li] tant per a les combinacions amb un datiu singular com amb un datiu plural.

Malgrat que totes aquestes evolucions intrasistèmiques autònomes afecten en major o menor mesura totes les varietats de la Franja tret de Benavarri, sembla que des d'una òptica quantitativa el canvi més destacat entre els parlants de la F3 i de la F1 és el sorgiment de diferents grups de parlars més o menys semblants d'abast comarcal. Una vegada més, doncs, podríem trobar-nos davant d'una fragmentació del contínuum nord-occidental afavorida per factors externs de tipus sociopolític. En el proper apartat aprofundirem en la influència d'aquests factors externs —bàsicament la pressió de la llengua castellana— en la fonologia i el lèxic de les varietats de la Franja.

5. Factors externs. Reducció de l'inventari fonemàtic i interferència lèxica

5.1. Corpus

Els resultats sobre la reducció de l'inventari fonemàtic que es presenten a continuació s'han extret del corpus descrit a §2.1. Els resultats sobre la interferència lèxica en les varietats franjolines, en canvi, es basen en una part d'aquest corpus que no s'havia explotat fins al moment: concretament, en 349 ítems obtinguts de cada informant que contenen informació sobre

aspectes de la flexió nominal, la flexió verbal irregular, el lèxic nuclear, la fonologia i la morfologia de les varietats estudiades.¹¹

5.2. Canvis en l'inventari fonemàtic

Els processos de canvi que es descriuen a continuació afecten especialment algunes varietats pertanyents a l'àmbit del ribagorçà i la localitat de Fraga, al Baix Cinca, i suggereixen, en coherència amb el que hem vist que succeïa en les combinacions de clítics pronominals, que la pressió de la llengua castellana és més important al nord de la Franja que no pas al sud —amb l'excepció de l'àrea fronterera del Mesquí-Bergantes, on les competències lingüístiques en català són avui les més baixes de tota la Franja (Seminari Aragonès de Sociolingüística, 2017: 32).

El primer fenomen de pèrdua estructural per acostament a l'inventari fonemàtic de la llengua castellana que es detecta en el corpus és l'anivellament de les vocals mitjanes baixes /ɛ/ i /ɔ/ a les vocals mitjanes altes /e/ i /o/. Aquest canvi s'ha recollit en els dos parlants més joves de Benavarri i en un dels dos parlants de la F1 de Camporrells, i de consolidar-se donaria com a resultat un inventari vocàlic tònic de només cinc vocals, idèntic al de la llengua castellana.

En segon lloc, el corpus també ha permès constatar que a la localitat de Fraga avança amb força un procés de desfonologització de /z/, que podria ser el primer pas perquè el parlar d'aquesta localitat tendís a apitjar-se, tal com devien fer històricament els parlars ribagorçans de la Ribagorça i la Llitera, més al nord. Aquest fenomen de substitució de /z/ per /s/ és sistemàtic en tres dels vuit parlants enquestats de Fraga: un parlant de la F3 i els dos parlants més joves.

En tercer lloc, i també a Fraga, hem detectat una tendència a la desfonologització de /ʃ/ que apareix en cinc dels sis parlants enquestats de les tres generacions més joves; no hi ha cap ocurrència d'aquest procés, en canvi, entre els parlants més grans. En presentem alguns exemples a la taula 5.

---

11 Actualment estem explotant aquest corpus de 68.753 nous ítems en el marc del projecte *L'autonomització de la llengua a la cruïlla catalanoaragonesa*, que l'any 2016 va ser mereixedor de la V Beca Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner.

TAULA 5
 REALITZACIONS DEL FONEMA /ʃ/ EN SET POSICIONS CONTEXTUALS
 PER PART DELS VUIT INFORMANTS DE FRAGA. EL COLOR GRIS
 INDICA LA PRESENCIA DE FORMES DESPALATALITZADES

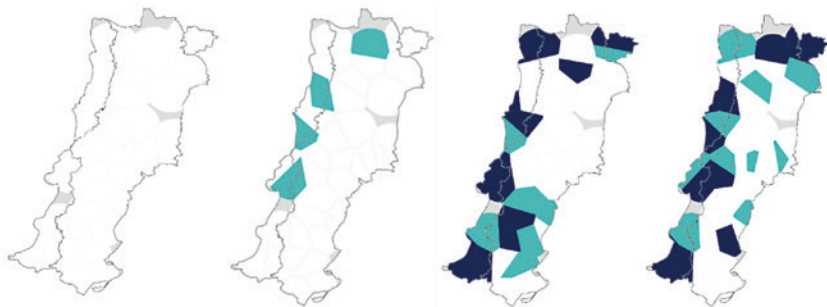
	á._V	é._V	ó._V	ú._V	é_#	ó_#	ú_#
Fraga (1)	['kajfa]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejs]	['kojs]	['flujs]
Fraga (2)	['kapsa]	['kejfa]	['kojfa]	['muzlo]	['pejʃ]	['kojʃ]	['fruʃj]
Fraga (3)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujse]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (4)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujse]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (5)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (6)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejs]	['kojs]	['frujs]
Fraga (7)	['kajfe]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejʃ]	['kojʃ]	['fruʃj]
Fraga (8)	['kajfa]	['kejfe]	['kojse]	['kujfe]	['pejʃ]	['kojʃ]	['fruʃj]

Tot i que la magror de les dades presentades impedeix formular afirmacions taxatives, sembla que la taula 5 dóna indicis d'un possible procés de despalatalització de /ʃ/ a la localitat de Fraga. Aquest canvi hauria començat en posició final absoluta de mot —els parlants de la F3 només despalatalitzen en aquest context, i només de manera ocasional—, es veuria afavorit per l'adjacència d'una vocal velar i s'hauria de desvincular de la despalatalització històrica de /ʃ/ en els increments verbals palatals —del tipus *servisso* o *servisco*—, atès que, tret del fragatí, les varietats nord-occidentals que presenten increments del tipus [is] o [isk] mantenen el so [ʃ] en tots els altres mots de la llengua.

Finalment, el corpus també permet constatar, aquest cop d'una manera més general, que el fonema /ʎ/ està desapareixent entre els parlants més joves de la Franja. Com es desprèn de les figures 13, 14, 15 i 16, aquest fenomen no és exclusiu dels parlars franjolins, però la Franja és, de tot l'àmbit del nord-occidental, l'àrea en què el canvi de /ʎ/ per /j/ s'ha produït d'una manera més ràpida i sistemàtica.¹²

12 La pèrdua d'aquest fonema és un fenomen general i força recent a les llengües romàniques de l'Estat espanyol que el presentaven. Frago (1978: 8) afirma que «nos

Figures 13, 14, 15 i 16. Mapa de distribució del fonema /j/ —de color blau— en els contextos de /k/ etimològica entre els parlants de la F4, la F3, la F2 i la F1, respectivament.

5.3. Interferència lèxica

En el nivell lèxic, l'estudi del corpus ha permès detectar una mínima influència de la llengua catalana estàndard en alguns dels informants. Si més no, sembla que alguns castellanismes històrics, arrelats ja entre els parlants més grans, podrien estar sent substituïts per mots més propers a les formes estàndard. És el cas de ['mɔβje] 'moble', tradicionalment pronunciat ['mweβle] a Benavarrí i Tolba; de [re'lotʃe] 'rellotge', normalment [re'loχ] a Benavarrí; de ['mestre] 'mestre', habitualment [ma'estro] a Camporrells; i de ['japis] 'llapis', normalment [lapi'θero] entre els més grans a Fraga.

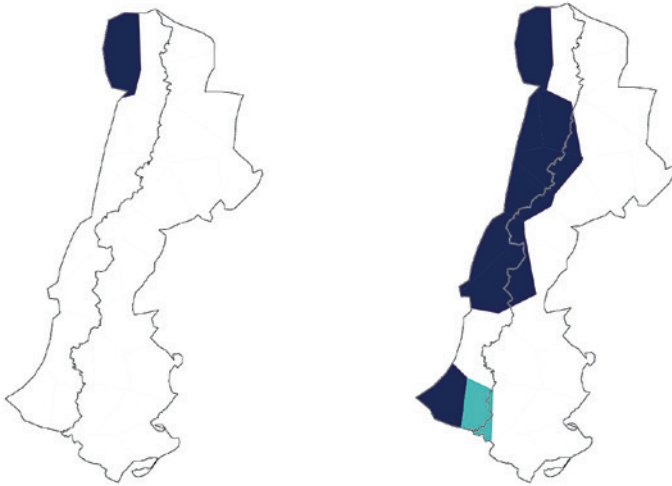
En el mateix sentit, alguns informants semblen haver substituït algunes pronúncies tradicionals per pronúncies més acostades a la varietat estàndard. Així, per exemple, s'ha recollit la forma ['aβre] 'arbre' en comptes de la pronúncia tradicional ['arβel] a Tolba (però ['arβel] > ['arβol] a

---

atreveríamos a situar en los dos últimos decenios este hecho lingüístico [*ja que*] cuando en 1951 publica Amado Alonso su trabajo sobre 'La *ll* y sus alteraciones en España y América', podía afirmar el mantenimiento de la oposición /j/ - /y/ en esta área y precisar a continuación: 'Yo soy navarro y no tengo noticia de yeísmo en ningún pueblo de mi provincia'. A la misma conclusión llegaba en 1964 Navarro Tomás al ordenar los correspondientes datos del ALPI. Desde entonces las cosas han cambiado sensiblemente y hoy no podría repetirse lo mismo [*ja que s'està produint*] un pujante afloramiento del yeísmo en las generaciones más jóvenes». Per la seva banda, Dubert (2017) considera que la penetració del ieisme a Galícia és una «innovació originada por interferencia del castellano [...] muy reciente y extraordinariamente rápida».

Benavari); [po'wet] 'pouet' en comptes de [po'βet] a Vilella de Cinca o Vall-de-roures (però [po'βet] > [po'θito] a Fraga); o [ar'mari] 'armari' en comptes d'[al'mari] a Tolba i Tamarit de Llitera.

La realitat és, però, que la majoria de pronúncies populars s'han anivellat a través del castellà, tal com recullen les figures 17 i 18. De la munió de pronúncies patrimonials per designar l'*Erinaceus europaeus* 'eriçó', entre les quals [esteri'so] a Fraga, [azðeri'so] a Vilella de Cinca o [ari'so] a Vall-de-roures, la que ha prosperat entre els més joves ha estat precisament la pronúncia castellana, [e'riθo].

Figures 17 i 18. Mapa de distribució de la pronúncia [e'riθo] 'eriçó' entre els parlants de la F4 i de la F1.

D'altra banda, els parlants més joves utilitzen una quantitat creixent de manlleus del castellà, molt pocs dels quals es poden considerar castellanismes històrics. N'esmentem alguns a l'espera de presentar, d'aquí uns mesos, un estudi més detallat sobre la interferència lèxica en els parlars de la Franja: *enero, mayo, jueves, siesta, médico, cenizas, ejército, herida, surco, cebolla, pimiento, alcachofa, naranjo, herradura, buey, cuernos, queso, sartén, embudo, abridor, botijo, suelo, erizo, lobo, elefante, jaula, sacar, pillar, silbar, secar, redondo, pozo*. Les figures 19 i 20 recullen la distribució de la pronúncia ['χawla] 'gàbia' entre els parlants més grans i més joves de les

comarques frontereres entre Catalunya i l'Aragó. Com s'observa —ho hem vist també a les figures 17 i 18—, la frontera política sembla que actua novament de dic de contenció davant la penetració de termes provinents de la llengua castellana, ja que en els casos esmentats els únics parlants lèxicament interferits són habitants de la Franja. A més, es detecta novament una tendència que s'ha anat repetint al llarg d'aquest apartat: talment com succeïa en el cas de la reducció de l'inventari fonemàtic, sembla que la castellanització lèxica és més important a la Ribagorça que al Baix Cinca i la Llitera, i que és encara menys profunda al Matarranya.

Figures 19 i 20. Mapa de distribució de la pronúncia [χawla] 'gàbia' entre els parlants de la F4 i de la F1.

6. Conclusions

En aquest treball hem intentat demostrar que actualment els parlars de la Franja estan modificant la seva fesomia a causa de factors interns i externs a un ritme força accelerat. Dels canvis que hem descrit, n'hi ha dos que es poden considerar clarament processos de reorganització interna de la llengua: l'expansió dels increments velar i palatal, d'una banda; i la simplificació de les combinacions de clítics pronominals, de l'altra. En aquest darrer cas, tanmateix, sembla que al nord de la Franja —bàsicament a la varietat de Benavarri— el canvi es podria deure a un factor essencialment

extern: la pressió de la llengua castellana, que també és, com hem vist, el principal motor del canvi en els nivells fonològic i lèxic entre les generacions de parlants més joves.

Aquesta situació és un reflex de la complexitat del panorama sociolingüístic franjolí, unes comarques on fa menys de dues dècades el català era la llengua d'ús habitual de la majoria de la població (Sorolla, 2015: 85) i que ara, en canvi, es troben immerses en l'inici d'un procés de substitució lingüística a causa dels canvis en la composició demolingüística de les noves generacions (Sorolla, 2016: 77). Unes comarques, doncs, on el coixí de parlants encara és prou important com perquè la llengua evolucioni de manera autònoma, però que corren el risc que el castellà s'acabi convertint en el principal motor del canvi lingüístic a mesura que minvi la vitalitat etnolingüística de la llengua catalana.

Caldrà estar ben amatents, doncs, a l'hora d'avaluar les minses mesures de normalització lingüística impulsades pel govern regional i les institucions locals, perquè per ara el futur al qual semblen abocades aquestes varietats —un futur en el qual cada vegada menys parlants joves faran servir unes varietats més interferides— és més aviat galdós. Revertir les tendències detectades en aquest i altres treballs recents hauria de ser el principal propòsit d'unes administracions que, després de moltes legislatures de contraplani-ficació lingüística, semblen més predisposades a vetllar pel patrimoni lingüístic de l'Aragó. No s'hi val a confiar-se, però. Al capdavall, probablement, caldrà un cop més que siguin els parlants del territori els que reclamin una acció política que fins a dia d'avui els ha estat sistemàticament negada.

7. Cloenda: el català de la Franja, entre dues paradoxes

No és cap casualitat que al llarg d'aquests darrers mesos una munió de veus s'hagin alçat per reclamar al govern de l'Aragó una intervenció pública urgent que contribueixi a dignificar unes varietats de la llengua catalana, les de la Franja, que han perdut bona part de la seva vitalitat etnolingüística del tombant de segle ençà. Veus com les de Mercè Ibarz¹³

---

¹³ Veg. «Català a la Franja», disponible a <<http://www.vilaweb.cat/noticies/catala-la-franja>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

o Natxo Sorolla¹⁴ han alertat recentment del risc de substitució lingüística que corre el català a l'Aragó, especialment arran de la constatació que perilla la transmissió intergeneracional de la llengua en les parelles autòctones amb fills i que la llengua de relació entre els joves catalanoparlants comença a ser el castellà en una proporció força elevada. Per tot plegat, entitats com l'Institut d'Estudis del Baix Cinca han arribat a fer una crida per salvar el català de la Franja,¹⁵ amb la intenció de somoure consciències i pressionar unes administracions autonòmiques que, en paraules de Joaquim Gibert,¹⁶ han promogut un «lingüicidi legal».

Davant del repte de capgirar una situació sociolingüística tan adversa, fruit de dècades de contraplanificació lingüística, hom podria pensar que la qüestió de la qualitat de la llengua que parlen els franjolins és secundària, subalterna. No ho compartim en absolut. En un context de progressiva minorització demolingüística dels catalanoparlants, cal que els franjolins percebin la llengua catalana com una eina útil, necessària, pròpia i prestigiosa. Cal, doncs, no només enterrar el terme *chapurriau* —com sembla que estan fent sense complexos les noves generacions—, sinó també eliminar de l'imaginari col·lectiu tots els prejudicis que aquesta denominació duu associats, a saber: que el que es parla als pobles de la Franja és una barreja de català i de castellà; i que els parlars són locals i, per tant, inútils per comunicar-se amb persones alienes a l'entorn més immediat.

Per això ens semblen tan preocupants, d'una banda, els indicis que assenyalen una progressiva degradació dels trets propis de les varietats franjolines en favor de solucions adoptades del castellà; i, de l'altra, la tendència de les varietats nord-occidentals de banda i banda de la frontera administrativa a divergir cada vegada més.

---

14 Veg. «Un estudi alerta sobre la supervivència del català a la Franja», disponible a <<http://www.vilaweb.cat/noticies/un-informe-alerta-sobre-la-supervivencia-del-catala-la-franja>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

15 Veg. «SOS pel català a la Franja», disponible a <<http://movimentfranjoli.blogspot.com.es/2016/02/sos-pel-catala-la-franja-en-el-dia.html?pref=tw>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

16 Veg. «Entrevista a Joaquim Gibert», disponible a <<http://movimentfranjoli.blogspot.com.es/2016/10/la-franja-esta-patint-un-linguicidi.html>> [consulta realitzada el 02/03/2017].

En relació al primer d'aquests punts, durant aquest article hem pogut constatar que en diversos indrets de la Franja s'estan produint canvis lingüístics que afecten la fonologia de les varietats autòctones —i, per tant, la sonoritat d'aquestes varietats, que no deixa de ser un dels elements que més influeix en la percepció dels parlants i, de retruc, en el prestigi associat a aquestes varietats. Paral·lelament a l'extensió d'aquests canvis, que com hem vist són unidireccionals i tendeixen a escurçar la distància lingüística entre les varietats franjolines i el castellà, s'està produint una notable penetració de termes provinents d'aquesta llengua en el lèxic nuclear del català de la Franja. Mots com *sacar*, *enero*, *cebolla*, *pimiento*, *buey*, *erizo*, *lobo* o *jaula*, que no formen part del grup de manlleus històrics del castellà en aquestes varietats, són d'ús habitual entre els parlants més joves d'algunes comarques en detriment de les formes autòctones. En alguns casos, fins i tot, aquests mots estan tan consolidats que els parlants els han adaptat a la morfologia catalana: ell *pedís* (del verb *pedir* 'demandar').

Paradoxalment, doncs, sembla que en el moment en què més parlants tenen clar que el que parlen no és cap barreja de llengües, la pressió de la llengua castellana en un entorn hostil a la normalització del català està contribuint a fer de les varietats franjolines una barreja. O, si es vol dir d'una manera més crua: les varietats de la Franja es podrien acabar convertint de facto en el *chapurriau* que no han estat mai. No cal dir que aquesta és una amenaça que plana sobre moltes altres varietats de la llengua; que això es produeixi en el català de la Franja, tanmateix, on és tan important treballar per augmentar el prestigi de la llengua en aquests moments incerts, és especialment preocupant.

I vet aquí una segona paradoxa, relacionada amb el segon prejudici que esmentàvem més amunt: que, en un moment en què la consciència d'unitat lingüística entre els franjolins augmenta, el continuïtat dialectal nord-occidental s'afebleix. Dit d'una altra manera: les discontinuïtats ideològiques que tradicionalment han afavorit un estat d'opinió contrari a la unitat de la llengua a la Franja s'estan neutralitzant en un moment en què precisament s'incrementen les discontinuïtats lingüístiques transfrontereres. Només dues varietats principatines semblen estar resistint parcialment la tendència a convergir amb l'estàndard: el ribagorçà, al nord, i el tortosí, al sud, avui dia els dos principals garants de la unitat de la llengua amb les varietats aragoneses.

Per tot plegat sembla evident que cal repensar amb coratge les polítiques lingüístiques de Catalunya i l'Aragó. A la Franja, caldrà treballar de valent per dotar la llengua de la projecció pública i el prestigi necessaris per fer augmentar la lleialtat lingüística dels parlants i revertir la pèrdua de transmissió intergeneracional entre els autòctons, com a primer pas perquè els nouvinguts sentin la necessitat de conèixer la llengua d'acollida. I a Catalunya, caldrà creure's d'una vegada per totes que fer una política lingüística que treballi pel manteniment de la dialectalitat dels diferents parlars no afavoreix la fragmentació de la llengua, sinó que precisament contribueix a enfortir-ne la unitat des de la diversitat. És la vella idea de la dialectalitat al servei de la genuïtat, avui més necessària que mai.

Referències bibliogràfiques

- AUER, Peter / HINSKENS, Frans (1996): «The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area». AMMON, Ulrich / MATTHEIER, Klaus J. / NELDE, Peter H. (ed.): *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. Convergence and divergence of dialects in Europe*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, p. 1-30.
- CLUA, Esteve (1998): *Variació i distància lingüística. Classificació dialectal del valencià a partir de la morfologia flexiva*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- DUBERT-García, Francisco (2013): «El yeísmo y el fortalecimiento de /j/ en Galicia». GÓMEZ, Rosario / MOLINA MARTOS, Isabel (ed.): *Variación yeísta en el mundo hispánico*. Frankfurt am Main: Vervuert / Madrid: Iberoamericana, p. 39-57.
- FRAGO, Juan A. (1978): «La actual irrupción del yeísmo en el espacio navarroaragonés y otras cuestiones históricas». *Archivo de Filología Aragonesa*, 22-23, p. 7-20.
- HINSKENS, Frans / AUER, Peter / KERSWILL, Paul (2005): «The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations». AUER, Peter / HINSKENS, Frans / KERSWILL, Paul (ed.): *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1-48.
- MONTOYA, Brauli (2000): *Els alacantins catalanoparlants: una generació interrompuda*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- NERBONNE, John / COLLEN, Rinke / GOOSKENS, Charlotte / KLEIWEG, Peter / LEINONEN, Therese (2011): «Gabmap. A Web Application for Dialectology». *Dialectologia*. Special issue 2011.

- SEMINARI ARAGONÈS DE SOCIOLINGÜÍSTICA (2017): *L'aragonés y lo catalán en l'actualitat. Anàlisi d'o censo de poblaci6n y viviendas de 2011*. Vol. 1. Saragossa: Universitat de Saragossa.
- SOROLLA, NATXO (2015): «El català a la Franja. Any 2014». *Llengua i ús*, 57, p. 75-88.
- SOROLLA, NATXO (2016): *Tria de llengües i rols sociolingüístics a la Franja des de la perspectiva de l'anàlisi de les xarxes socials*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- PEREA, M. PILAR (2003): «La tendència expansiva del segment velar dels verbs de la segona conjugació en els dialectes catalans». *Actas del XIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas. Salamanca 2001*. Vol. 1. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, p. 403-417.
- PEREA, M. PILAR (2006): «L'expansió dels verbs incoatius en català. Distribució i valor del segment extensió -eix». *Actes del VIIè Congrès de Lingüística General*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Publicació en CD-ROM].
- VALLS, ESTEVE (2013a): *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en català nord-occidental. De l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita].
- VALLS, ESTEVE (2013b): «La distribució dels increments velar i palatal en la morfologia verbal regular dels parlars de la Franja: un exemple d'evolució intrasistèmica autònoma en el marc de l'efecte-frontera». CLUA, Esteve / LLORET, Maria-Rosa (ed.): *Qüestions de morfologia flexiva i lèxica del català. Volum d'Homenatge a Joaquim Viaplana*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Symposia Philologica, 24), p. 351-384.
- VALLS, ESTEVE (2013c): «L'exceptonalitat de la cruïlla catalanoaragonesa a les Terres de l'Ebre: un cas de dissidència respecte a les dinàmiques evolutives dels parlars nord-occidentals». MARTÍNEZ, Tomàs / PRADILLA, Miquel Àngel / QUIXAL, J. Manuel (ed.): *Terres de cruïlla. Estudis sobre les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada, p. 521-533
- VALLS, ESTEVE (2014): «Directionnalité et portée du changement linguistique en cours en catalan nord-occidental». NADAL, Josep-Maria et al. (ed.): *L'espace des langues*. París: L'Harmattan, p. 305-325.
- VALLS, ESTEVE (en premsa): «Processos de canvi en els clítics pronominals a la Franja». *Actes del X Col·loqui Internacional «Problemes i mètodes d'Història de la Llengua»: la complexitat de les llengües*. Amsterdam: John Benjamins.
- VALLS, ESTEVE / WIELING, Martijn / NERBONNE, John (2013): «Linguistic advergence and divergence in north-western Catalan: A dialectometric investigation of dialect leveling and border effects». *Literary and Linguistic Computing*, 28 (1), p. 119-146.

- VIAPLANA, Joaquim (1984): «La flexió verbal regular del valencià». *Miscel·lània Sanchis Guarner*. Vol. I. València: Universitat de València, p. 391-407. [Reeditat i revisat dins Antoni FERRANDO (ed.) (1992): *Miscel·lània Sanchis Guarner*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 381-423].
- VIAPLANA, Joaquim (1986): «Morfologia flexiva i flexió verbal catalana». *Llengua & Literatura*, 1, p. 385-403.
- VIAPLANA, Joaquim (1999): *Entre la dialectologia i la lingüística. La distància lingüística entre les varietats del català nord-occidental*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

LA DOCUMENTACIÓ NOTARIAL DELS ARXIUS MATARRANYENCS: ALGUNES CONSIDERACIONS LINGÜÍSTIQUES*

María Teresa Moret Oliver i Javier Giralt Latorre
Universitat de Saragossa

1. Introducció

Aragó va esdevenir, a la baixa edat mitjana, un cresol de cultures i de llengües que coexistiren tant en el plànol oral com en l'escriptura, la qual, al cap i a la fi, és l'únic mitjà que tenim a l'abast per accedir al passat lingüístic més llunyà. Al costat de les denominades llengües cultes, el llatí, l'àrab i l'hebreu —amb una funció predominantment litúrgica—, les fonts medievals escrites ens ofereixen el testimoni de l'ús d'altres idiomes que s'empraren com a mitjà de comunicació i com a instrument de redacció de documents oficials: el català, l'aragonès, l'occità i, a partir del segle xv, el castellà, llengua que va irrompre amb força i va provocar que les manifestacions lingüístiques més autòctones quedessin confinades a les zones més inaccessibles del territori.

De les llengües vernacles que es van parlar en aquest territori durant aquest període, l'aragonès —que va nàixer a les valls pirinenques i amb característiques diferents a d'altres àrees peninsulars— es va estendre cap al sud així com avançava la reconquesta i la repoblació aragonesa, per tots els

---

* Aquesta contribució s'insereix dins el projecte *Aragonés y catalán en el pasado. Diacronía y variación lingüística en documentación de los siglos XIV y XV ubicada en archivos aragoneses*, dirigit pel Dr. Jesús Vázquez Obrador, col·lega de la Universitat de Saragossa (Campus d'Osca), i concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2014-52360-P).

dominis que formaven part de les seves fronteres administratives —tret de la zona més oriental— i va deixar una petjada important fins i tot en les regions veïnes. El català, d'altra banda, assentat a la banda més oriental del regne, s'ha mantingut amb fermesa fins ara, tot i que el pes que tenia en el conjunt de la Corona suposa que es puguin localitzar documents en aquesta llengua en qualsevol punt d'Aragó. El castellà, tanmateix, més enllà de la influència que pogués exercir en l'aragonès de les zones contigües, no es va utilitzar a l'Aragó fins ben avançada l'edat mitjana, i quan això va succeir, no ho va fer en una zona específica, sinó en la major part del territori.

Tanmateix, durant el llarg període medieval, a l'Aragó existiren altres llengües que, de manera molt directa, cal posar-les en relació amb el seu origen i la seva realitat històrica; al costat de l'aragonès i el català, no s'han d'oblidar certes minories lingüístiques, entre les quals destaquen, a banda dels mossàrabs, una comunitat compacta d'occitans que es van establir a Jaca des de la segona meitat del segle XI, o les comunitats jueva i mudèjar.

Durant el període baixmedieval, el llatí, la llengua més freqüent en l'escriptura, s'aprenia amb una finalitat escrita o litúrgica, o com a llengua franca en escasses ocasions. Els mudèjars aragonesos, d'altra banda, no utilitzaven l'àrab (a diferència dels valencians), sinó el romanç com a llengua vehicular; de fet, un dels trets més característics de la seva identitat lingüística era l'ús de l'*alifaf*, textos en romanç escrits en alfabet àrab. Així mateix, els jueus feien servir l'hebreu de manera molt excepcional, i produïen textos aljamiats. A banda d'aquestes comunitats, no s'ha d'oblidar la presència de minories arribades d'altres llocs que van poder contribuir, amb les seves particularitats lèxiques, a matisar el complex panorama lingüístic de l'Aragó medieval.

Cal advertir, però, que el multilingüisme no afecta de la mateixa manera a tot el territori ni a tot el període considerat. A la cancelleria reial es va institucionalitzar i generalitzar l'ús del català i de l'aragonès, sobretot més enllà de la segona meitat del segle XIV; de fet, fins els propis monarques de la Corona utilitzaven les dues llengües en actes públics i documents, però no es tractava d'una qüestió arbitrària, sinó que tenia un clar component simbòlic.¹

---

1 González-Ollé (2010) ha assenyalat com la utilització d'aquestes llengües tenia uns usos molt concrets. Tal i com es pot testimoniar a través de la documentació, Pere IV

S'ha parlat freqüentment del bilingüisme de la cancelleria reial, tot i que és un terme que s'ha d'emprar amb força cautela, ja que l'ús de diverses llengües per part dels escrivans consistia en el coneixement d'una llengua apresada de manera espontània, una llengua romànica per a la comunicació ordinària, i d'una altra per tal de ser escrita, com el llatí usat per a la lectura en veu alta i la recitació litúrgica.

A l'hora d'enfrontar-nos a un manuscrit medieval, hem de deixar a banda la idea que es tracta d'un reflex de la llengua oral, ja que la realitat esdevé molt més complexa. El romanç usual en la documentació medieval és una convenció, és a dir, una llengua adquirida per tal de ser escrita que no reflecteix de manera exhaustiva la llengua oral, tret de comptades ocasions. Aquest tipus que trobarem a l'escriptura s'anomena amb el mot tècnic d'*scripta* i és la que es manifesta en documents i textos oficials de l'edat mitjana.

2. Orígens de la llengua catalana al Matarranya

La primera llengua de la qual es posseeix documentació d'aquesta zona de la província de Terol és la ibèrica, que coneixem a partir de dues inscripcions dels poblats de Queretes i Calaceit (segles III i I a.C., respectivament). A partir del segle I aquests territoris van ser conquerits pels romans i, en conseqüència, per un nou idioma. Com ja s'ha advertit —de la mateixa manera que va ocórrer a la resta d'Aragó—, la llengua que va predominar fins al segle VII va ser el llatí, tant en el plànol oral com en l'escrit; en els segles posteriors va ser exclusiva en la redacció de manuscrits, a excepció de la minoria jueva, que va mantenir l'hebreu en l'escriptura i la litúrgia (juntament amb l'arameu) com a llengua de culte i ritual. La influència lingüística dels pobles germànics, que envaïren la Península al segle V, sobre el llatí que es parlava en aquesta zona va ser escassa; com va passar a d'altres llocs, l'empremta germànica s'aprecia sobretot en

---

«el Cerimoniós» a principis del seu regnat l'any 1336 tenia l'aragonès com a llengua habitual, tot i que així com avança el segle va fer que la llengua predominant de la seva cancelleria fos el català. Aquest fet fou motivat, en primer lloc, per un canvi d'orientació en la seva política mediterrània, i, en segon lloc, per la influència que exercí la cancelleria que, a partir del segle XIV, va prendre el català com a llengua habitual.

l'onomàstica: *Berenguer, Guillem, Ramon*, etc. És, tanmateix, durant aquests anys de dominació quan el llatí escrit i parlat —o llatí vulgar—, comença a mostrar notables divergències.

Amb la invasió musulmana d'aquesta zona, s'inicia un procés de substitució del llatí per l'àrab durant els primers anys del segle VIII, que culmina amb la plena arabització durant el segle XI. El llatí clàssic seguirà vigent entre la minoria cristiana com a llengua de culte i ritual mentre es generalitzava l'ús de la variant dialectal andalusí de l'àrab.

El seu influx es manifesta en la toponímia, com s'observa a *Beseit, Calaceit, Massalió* o en alguns accidents geogràfics, com els rius *Matarranya* i *Algars*. De la mateixa manera, en la llengua actual es conserven veus d'arrel àrab, com ara *algorfa, aufàbiga, safanòria* o *madalap*.

La llengua parlada pròpia de la zona és el català, amb certes particularitats que li confereixen personalitat; més enllà dels límits d'aquesta comarca, hi trobem certa dispersió d'isoglosses entrecruades en algunes localitats del Baix Aragó, al voltant de la conca del riu Mesquí (Aiguaviva, la Codonyera, la Ginebrosa, Bellmunt, Torrevilella, la Canyada de Beric i la Sorollera), com a herència del català preliterari i de l'aragonès que hi arribà amb els repobladors. Al seu torn, el límit amb el castellà esdevé abrupte i obvi a la zona veïna d'aquesta part del Baix Aragó. Al sud del Matarranya, la frontera lingüística determina la línia que separa Aragó i la Comunitat Valenciana, però només en el tram més septentrional d'aquest límit administratiu torna a coincidir amb el lingüístic, a l'alçada de la localitat de la Font de la Figuera a la comarca de la Costera, ja a la província de València.

El possible origen de la llengua catalana en aquesta comarca hauria de buscar-se en la repoblació duta a terme pels cristians que van arribar del nord a partir del segle XII, probablement la majoria procedents dels Pirineus.² Les terres de l'Algars i del Matarranya, un cop assolida la reconquesta el 1169 per Alfons II, foren annexades al regne aragonès i repoblades per catalans; de fet, les característiques del dialecte parlat en

---

² Del Pallars i la Ribagorça, majoritàriament, tal com indica Quintana (2008-2009: 34-43), ja que *Pallars* i *Pallarès* són cognoms molt abundants en aquesta zona.

l'actualitat procedeixen del català preliterari, portat per la immigració de cristians que determinarien la substitució de la llengua àrab. La ubicació marginal i extrema i l'aïllament del territori, oferirien l'explicació del manteniment d'alguns dels arcaïsmes i peculiaritats de la varietat local que s'hi conserva.

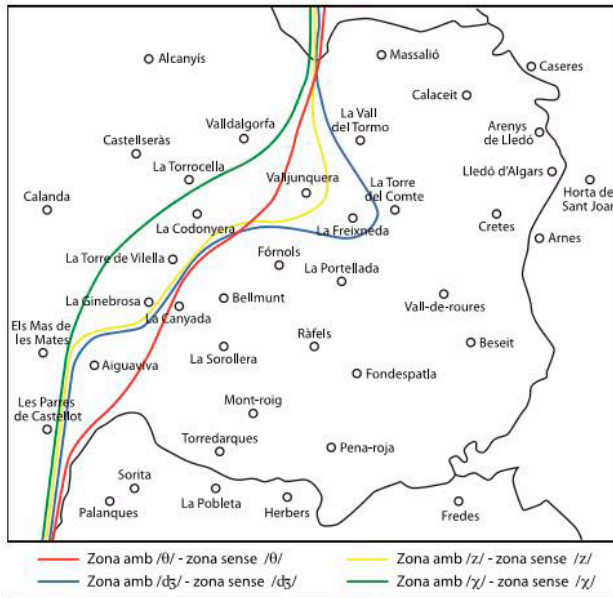

Fig. 1. Isoglosses significatives que delimiten la frontera lingüística entre el català i el castellà. Font: Rafel Fontanals (1981: 240).

La frontera lingüística actual que separa el català del castellà passa per les poblacions de Faió, Nonasp, Favara, Maella, Massalió, la Vall del Tormo, Valljunquera, la Codonyera, Torrevilella i la Ginebrosa fins Aiguaviva. Tot i que no es poden donar dades fiables sobre aquesta frontera lingüística fruit de la reconquesta, és cert que existeixen topònims catalans entre l'actual i el riu Martín, de la mateixa manera que hi ha documentació antiga d'aquesta llengua en poblacions veïnes on avui es parla espanyol. Malgrat el desconeixement que es té sobre aquest assumpte, és molt probable que durant la conquesta cristiana aquesta zona estigués sotmesa al trànsit de llengües en un primer moment i que cadascuna d'elles, català i aragonès, s'imposessin en una banda o l'altra del territori.

Si tenim en compte els manuscrits conservats, és a partir del segle XIII quan comença a generalitzar-se l'escriptura en romanç, ja que penetra en la cancelleria reial i comença a usar-se per a l'intercanvi diplomàtic. Alguns historiadors donen com a data exacta per aquest fet els volts de 1270, any en què es van elaborar les principals col·leccions diplomàtiques d'Aragó. Per tant, caldria posar en relació aquesta data amb algun tipus de manament reial o decisió corporativa, que s'insereix en el procés de creació d'un notariat laic controlat pels consells i per la monarquia, procés que estava tenint lloc en les mateixes dates i que implicava l'exclusió dels clergues —més avesats a escriure en llatí— que eren els que solien redactar els textos fins aleshores (Tomàs, 2013).

La configuració dels trets idiomàtics de la *scripta* degué tenir lloc en aquestes dècades de finals del segle XIII i va suposar una tasca de selecció progressiva d'unes determinades formes ortogràfiques, lèxiques, morfològiques o gramaticals en detriment d'altres que es consideraven vulgars o foranes. Un procés que conduí, a partir dels primers textos, a una llengua bastant inestable, ja que la influència de les llengües veïnes era intensa i es percebia una considerable diversitat dialectal. No és fins al primer terç del segle XIV quan es pot parlar d'una llengua notarial homogènia en tot el Regne, diversitat que, un cop normalitzada, es fonamentà durant gairebé un segle i mig (cf. Aliaga/Giralt/Moret, 2016: 406).

Tanmateix, la documentació en llengua vernacle de la zona datada durant el segle XIII és més aviat minsa, el català apareix en fragments de textos redactats en llatí, en topònims, antropònims o, escadusserament, en algun mot, tot i que aquest fet no implica que en l'àmbit oral fes segles que la culta ja no s'utilitzés.

No és fins al segle XIV quan el romanç s'imposa amb força al llatí com a llengua escrita, i així ho demostren els textos conservats en els arxius de diferents poblacions del Matarranya, la major part dels quals estan redactats en català. A partir de la instauració dels Trastàmara, amb el compromís de Casp l'any 1412, s'inicia un procés de castellanització de tot Aragó i, en conseqüència, de substitució de l'aragonès i del català en la redacció de documents oficials. La llengua catalana ara ja no rivalitza únicament amb el llatí, que mai no va deixar d'utilitzar-se en l'escriptura, sinó que a més haurà de fer-ho amb el castellà.

3. La llengua de la documentació

Malgrat les múltiples cremes d'arxius que es produïren amb anterioritat a la primera meitat del segle xx, l'actual comarca del Matarranya conserva un ric patrimoni documental baixmedieval. Potser les localitats que millor han conservat les seves fonts manuscrites són Fondespatla, Calaceit, la Fresneda o Massalió,³ en altres municipis, en trobem algunes que foren part de col·leccions particulars (cf. Lombarte/Moret, 1989: 553-558), però són fons dispersos que no constitueixen un corpus coherent ni tan sols unitari.

Va ser Santiago Vidiella l'any 1896 qui va alertar sobre l'existència de manuscrits medievals en aquesta llengua, en concret a la població de Calaceit. En la seva col·lecció personal, sembla ser, es conservaven diversos originals procedents del Baix Aragó (veg. Laliena, 2009: 11 i 65), i, entre els anys 1907 i 1909, es reproduïren alguns textos en català conservats a les poblacions de Pena-roja i la Torre del Comte, que, sota la seva direcció, es publicaren al *Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, alguns dels quals estaven datats ben entrat el segle xvii.

Als anys vuitanta del segle passat, un equip d'arxiviers del Govern d'Aragó (veg. Aguirre/Moles/Abós, 1983) va catalogar la documentació que existia en aquestes poblacions, i part d'aquests manuscrits van ser estudiats, des d'un punt de vista lingüístic, dècades més tard per un equip d'investigadors de la Universitat de Saragossa.⁴ Ara per ara hi podem accedir fàcilment gràcies a un projecte del govern aragonès, *DARA- Documentos y Archivos de Aragón*,⁵ a través del qual s'ha creat un portal d'Internet on podem trobar manuscrits aragonesos digitalitzats, en general, i del Matarranya, en particular. Aquestes accions dutes a terme, la

---

3 Cal assenyalar que també els arxius d'Alcaniys i l'Històric Provincial de les Terres del Ebre (Tortosa) custodien bastanta documentació sobre algunes poblacions del Matarranya.

4 Arran del projecte «La lengua catalana en el Bajo Aragón. Diacronía y variación lingüística en documentación medieval y moderna» que va concedir el Ministerio de Ciencia y Tecnología l'any 2001, dirigit pels professors M. Rosa Fort i J. Giralt, així com una tesi doctoral adscrita a aquest projecte, confegida per M. T. Moret, *Documentació notarial aragonesa del segle xiv escrita en català. Edició i estudi grafemàtic*, l'any 2010, que incloïa manuscrits d'aquesta zona.

5 <<http://www.dara-aragon.es>>.

catalogació d'una banda, i els distints estudis filològics de l'altra, han permès donar a conèixer una mica millor les llengües que van fer servir els notaris en la redacció dels seus instruments.

Els arxius matarranyencs acullen manuscrits datats entre els segles XIII i XVIII, d'origen notarial o eclesiàstic, la majoria dels quals es conserven en suport pergamí. Si bé actualment la realitat lingüística d'Aragó és oficialment monolingüe, sembla que no va ser sempre de la mateixa manera, si més no així ho demostren els textos d'origen administratiu que s'hi han preservat. La llengua emprada en l'escriptura durant els segles de l'edat mitjana estaria, possiblement, molt influenciada pel bilingüisme institucionalitzat de la cancelleria reial d'Aragó, que va generalitzar l'ús del català i de l'aragonès en aquests territoris.

El document més antic en català conservat a la zona és de l'any 1321; al segle XVII, tanmateix, encara se'n poden trobar en aquesta llengua vernacle, en concret en un protocol de Fondespata de 1628, propietat del notari Salvador Cerdán, tot i que no està escrit íntegrament en català.

El documents medievals que es conserven en aquests arxius, des del punt de vista gràfic, ens ofereixen una ortografia força unitària que poc difereix de la d'altres zones d'Aragó més allunyades. A tall d'exemple, aportem alguns dels trets més significatius.

Sol utilitzar-se de manera general la *l* per a la representació de la palatal, sobretot a principi de mot: *larg*, *lexar*, *loch*, *logar*, *Luca*; al final: *consel* - *conçel*, *el*, *Ribol* - *Ripol*; entre vocals: *pubiles* - *pubilles*; o entre vocal i consonant: *aquels*. Pel que fa a la realització de les palatals, mentre que en algunes zones d'Aragó (sobretot al nord), durant aquest període encara trobem la distinció entre *-ll-* i *-lly-* (i variants *-yl-*, *-yll*, etc.) per a diferenciar les dues solucions procedents del llatí, derivades de *-LL-* i dels grups *C'L* y *LY*, sembla ser que en aquesta àrea estava pràcticament resolta al segle XIV, segons les dades que ens ofereixen aquests documents; tanmateix, encara s'hi adverteixen alguns casos esporàdics de vacil·lació gràfica en representar-los: *conseyl* - *conseyll*, *Carboneyl*, *davayll*, *vuyll*, *vuyll*, que no necessàriament responen a raons etimològiques.

Pel que fa a l'escriptura de la palatal nasal, s'hi adverteix força varietat, però amb les grafies esperables tenint en compte l'època en què ens situem: *n* (*Alcaniz* - *Alcaniç*, *engan*), *ny* (*Aleman*y, *estranyes*) o *yn* (*juyn*,

meynscaps). L'ús de *g* davant *e-i*, i de *j* davant *a-o-u*, és també general, tot i que s'hi palesen alguns exemples en què es manifesta la confusió: *jutgada*, *ajen* o *enjenrats*.

Des del punt de vista fonètic, s'anoten determinades peculiaritats gràfiques que poden oferir-nos dades sobre un tipus de pronúncia determinada, com l'ús pràcticament exclusiu del manteniment de la *-r* final al singular: *ajudar*, *valer*, *tudor*, *Fuster*, tot i que no al plural: *bestiàs*, *logàs*, *singulàs* ~ *singullàs*, *consseyllés*, *dinés*, *volentés*, *peytés*, *primés*, *abitadós*, *compradós*, *esdevenidós*, *marmesós* o *plegadós*. Els casos de *ch*, per tal de representar el fonema palatal africacat són també abundants: *Cherta*, *perche*, *Sanchís*, *Sancho*, i enmig de mot hi advertim també *g*, en el cognom *Pugvert*, o a final de paraula, *mag* 'maig' o al topònim *Munt-rog*. És, així mateix, freqüent l'oscil·lació gràfica per a la representació de les sibilants, que pot denotar indicis clars de neutralització de dos fonemes, com ocorre a la actualitat: *cosseyllés*, *dissensió*, *pasat*, *pasats* o *sensal*, únicament una petita mostra dels molts exemples que s'hi poden trobar.

Fig. 2. Privilegi de fra Alfonso Rodríguez, comanador de Calaceit, sobre les peïtes de la vila de Calaceit. Pergamí núm. 10 de Calaceit. Notari Domingo Matheu. Calaceit, 21 d'abril de 1358.

Sie manifesta cosa a tots com nós en Matheu Muntayna et Lorenc Vidal, jurats del loch de Calaceyt de l'an present, axí com a cullydós et plegadós de les peytes et gites en lo dit loch de Calaceyt, gitades axí als veyns

com als teratinens dels béns que han dins la vila et terme del dit loch de Calaceyt, et per lo poder a nós donat en lo dit juradesch et ofici, et per plegar, colyr et levar les peytes que gitades són en l'an present als avers et béns dels dits veyns et teratinens per lurs béns per sou et per libra, segons que-s demostre seynaladament lo dit poder a nós donat a plegar et levar les dites peytes del dit an present, et a vendre los dits béns dels dits hòmens, veyns, teratinens per lurs peytes seynaladament en un establiment treyt en forma pública, consignat de pròpria mà de Lorenc Vidal, notari públich del dit loch de Calaceyt, el tenor del qual dit establiment és jus la forma sigüent [...]

Com esdevé general al dialecte occidental (tret d'algunes zones com la Ribagorça), hi trobem la restitució de la *-n-* etimològica en els plurals de les paraules planes acabades en *-e*: *hòmens*. El grup final *-nt* dels gerundis es redueix a *-n*, com ocorre en la pronúncia actual del català: *aparan, contan, estan, havén - avén, jaén, sién, tenín, vellén*; i en posició final les sordes intervocàliques, quan es troben en posició final o davant de *-s*, apareixen en aquests documents assenyalant una sonoritat: *pod, salvedad, tod o voluntad*.

Possiblement entre els trets morfològics més rellevants, com s'observa en la varietat actual, l'article habitual és el derivat del llatí *ĪLLU* > *lo, los*, tot i que també apareixen les solucions reforçades *el* i *els* (*ells*). Aquest *lo* davant de l'indefinit pronominal *u(n)* es transforma en *la* per dissimilació, fenomen molt freqüent en època medieval i moderna i que encara es pot sentir avui en dia. En relació a l'article personal, cal assenyalat que són d'ús general les formes procedents de la contracció dels vocatius *DŌMĪNE* > *en* i *DŌMĪNA* > *na* (DECat III, 179a), amb el caràcter dignificant que li era propi: *en Salvador Miralles, en Domingo Poma*, etc., tot i que al costat d'aquest tractament apareix també el propi de l'aragonès *don*: *don Pere d'Oteyça, don Garçia López, don Pedro de Luna*, entre d'altres.

Els possessius distingeixen entre les formes àtones, *mon, ma, ton, ta, son, sa*, etc. i les tòniques, *meu, mia, teu*, etc. i l'ús de *lur* és prou freqüent en aquest tipus de documentació. Quant als demostratius, la triple gradació que perviu en el català del Matarranya no es manifesta en els documents del segle XIV; *aqueix* apareix de manera escadussera i existeix l'alternança entre les formes plenes, *aquest, aquesta*, etc. i les simples, *esta, estos, estes*, etc. Aquest ús indistint d'unes i altres era força habitual en tot el català antic. En relació als pronoms febles hi ha una clara preferència per les formes plenes: *me, te, se, nos, vos, lo, la, los, les* i *ne*.

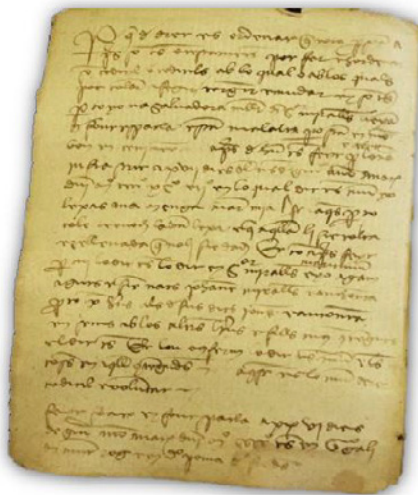

Fig. 3. Codicil testamentari de Salvador i Salvadora Miralles a favor dels seus néts Joanet i Antònia. Arxiu Municipal de Fontespatla. Protocol 281.2, foli 3v. Notari Domingo Thomàs. Fontespatla, 26 de gener de 1400.

Perquè de dret és ordenat que tota persona après son testament o testaments pot fer e hordenar son codicil o codicils, ab lo qual o ab los quals pot tordre, afegir, coregir e mudar en son testament, per ço yo na Salvadora, muller d'en Salvador Miralles, veyna de Fontespatla estan malalta però estan en mon bon enteniment e après de hun testament feyt e rebut per lo notari infrascrit, a xvii dies del mes de giner, anno a Nativitate Domini m^occc^oxc^ovii^o, en lo qual dit testament meu yo lexàs a na Orença, mare mia, l sous iaqueses per ço tolc e revoch la dita lexa e que aquella li sie tolt e rellevada que no li sie dada. E com après feyt per mi lo dit testament, lo dit en Salvador Miralles, marit meu, e yo agam aguts e sien nats Johanet Miralles e Anthoneta, per ço lex hereus als desús dits Joanet e Antoneta ensems ab los altres hereus e fills meus continguts è·l dit testament. Et lou e confirm lo dit testament meu e les coses en aquell contingudes. Aquest és lo meu derer codicil e voluntat.

Feyt fo açò en Fontespatla a xxvi dies de giner, anno a Nativitate Domini m^occcc^o. Testimonis Guillemó Galí, de Munt-rog, e en Domingo Poma, de Fredes.

És molt probable que sigui la morfologia verbal on es manifesta millor la variació dialectal. Per exemple, a la tercera persona és freqüent la desinència *-e* (*aje*, *avie*, *façe*, *plaurie*); es documenta, igualment, algun cas de subjuntiu amb la desinència *-on*, pròpia d'algunes zones del català nord-occidental (*guànyon*, *púgon*), encara que prevalen les formes amb *-en* (*sien*, *haien* o *puxen*).

Pel que fa al lèxic, parlar de dialectalismes o de paraules pròpies de la zona sembla complicat, si es té en compte que ens trobem davant d'un llenguatge jurídic i, per tant, amb veus que formen part del que es coneix com a llenguatge tècnic o d'especialitat. Al costat dels mots i dels girs més especialitzats s'observa l'alternança amb d'altres més propers a la quotidianitat, sobretot en els inventaris, els testaments o els codicils que s'hi conserven. Cal posar de manifest que el llenguatge jurídic està marcat per una temàtica específica, el món del dret, uns usuaris concrets i unes situacions de comunicació determinades, el punt de partida de les quals és la llengua estàndard. Nogensmenys, malgrat aquesta rigidesa estructural, sovint aquest ventall de veus ha passat a formar part de la llengua més habitual, com el mot *alifara* 'invitació a menjar o beure després de la signatura d'un contracte de compra o venda', *depòsit* o *dipòsit* 'declaració en un judici', *delma* o *delme* 'desena part dels fruits que es donaven com a tribut a l'església o a una altra entitat', *pensió* 'pagament periòdic fixe pels serveis prestats', *protest* o *protestació* 'acció de protestar', *cisa* 'impost que es cobrava per algunes mercaderies, llevant-ne una part del pes o mesura'.

Són freqüents els termes que fan referència a les persones d'un tracte o d'un pacte, com ara *marmessor* 'persona encarregada de complir la voluntat del testador' o *testimoni*; els que tenen a veure amb els instruments que en confegien, *àpocha* 'document que acredita haver cobrat un deute' o *censal* 'pensió anual que es paga a una persona i als seus successors en virtut d'un capital rebut'. També els relatius als membres de les antigues universitats o consells, *alcayt* 'governador encarregat de la custòdia i règim d'un castell o una presó', *lochtinent* 'segona persona en autoritat', *jurat* 'cadascun dels membres de les antigues universitats o consells municipals', *paer* 'membre del consell municipal a l'edat mitjana', *prohòmens* 'homes respectables' o *veguer* 'magistrat de la jurisdicció, el qual depenia directament del rei i administrava la justícia civil i criminal d'un districte o comarca'; o bé els que fan referència a determinades funcions, com *corredor públic*, 'persona encarregada d'anar per la ciutat o la vila i realitzar pregons, avisos, etc.', *trompeta* 'pregoner' o *vedaler* 'guardià d'un lloc'.

Malgrat la recurrència de fórmules notariales estereotipades, que determinen els usos lingüístics d'aquests instruments, aquest tipus d'escriptures van ser un mitjà de penetració i de consolidació d'abundants cultismes en la llengua popular; s'observa en expressions del tipus: *per amor*

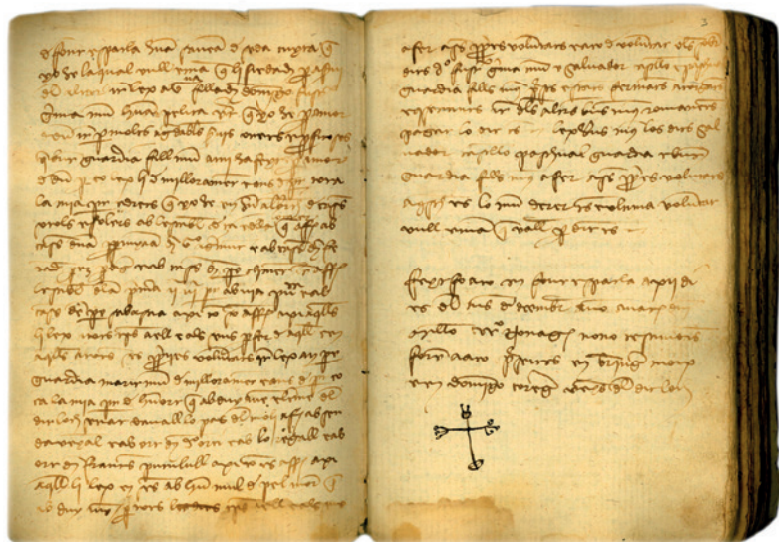

Fig. 4. Testament de Dominga, muller de Pere Guàrdia i veïna de Fondespatla. Arxiu Municipal de Fondespatla. Protocol 281.1., foli 1r-3r. Not. Domingo Thomàs. Fondespatla, 12 de desembre de 1399.

de (de Déu, del dit consell, etc.) ‘atenent a alguna cosa o a algú’, *de çel tro en abís* ‘expressió usada per tal de determinar els límits de la terra que es comprava o s’arrendava’, *ser franc* ‘lliure, exempt’, *ser cert* ‘certament, de veritat’, *fer fe* ‘certificar’ o *a ull* ‘sense comptar ni mesurar, tot calculant per la vista el conjunt’, etc.

És molt possible que, de la totalitat d’aquest tipus d’escriptures, les més interessants siguin els béns —la tipologia documental més apropiada per aproximar-se a la realitat material que acompanyava les persones—, la funció de les quals era facilitar el repartiment de les seves possessions entre els hereus. L’arxiu de l’Ajuntament de Fondespatla custodia un fons ben interessant de protocols notariais a partir del segle XIV, del qual reproduïm un petit fragment a continuació, en el qual part de l’herència és la vestimenta d’home i dona: *gonela de camelli* ‘gonella’, peça de vestir de llana que portaven homes i dones i es componia d’un cos i de faldilla llarga’, *fasset* ‘gibó que es portava sota l’armadura’, *fopa* ‘túnica llarga i folgada que

portaven homes i dones damunt la gonella', *grimeu* 'peça de vestir', *capa* 'roba de llana i de fil llarga fins prop dels peus, oberta per davant i sense mànigues', *sàvena de seda cuyta* 'mocador amb què les dones es cobrien el cap i les espatlles', *peleça* '*pellissa*, abric rústic confeccionat amb una pell de cabra o d'ovella amb pèl o llana' o *pena* 'porció de pell que servia com a folradura'. Aquest llegat incloïa, a més, armes i indumentària de guerra: *broquer* 'escut', *ballesta*, *mandret* 'espasa d'una mà', *cervellera* 'casc de ferro', *lança*, *punyal ab huna corega* 'punyal amb corretja'; així mateix, béns materials: *alberch de cases*, *sòtols e solers amb l'estable*, 'solars', etc., o els pagaments corresponents realitzats que asseguraven les misses d'aniversari dels difunts:

[...] Item lex la mia capa ab pena, la millor que he, a na Dominga, muller d'en Paschual Guàrdia, fill meu per amor de Déu. Item lex dues gonelles de camellí e hun grimeu que yo he als fills de dona Fustera, muller d'en[...] per amor de Déu. Item lex a na Dominga, muller d'en Domingo Vallès, huna gonella blava que yo he levat, emperò l'argent que y he per amor de Déu. Item lex a Salvadora, filla d'en Salvador Castelló, nora mia, huna capa de Gant que yo he, la qual vull e man que li sie dada en lo dia e temps de ses núbtries per amor de Déu, e si ella morie, ço que Déus no vulle, vull e man que sie venuda, e lo preu que se trobarà sien-ne dites mises per la mia ànima. Item lex a santa Maria de Fontespatla huna *sàvena de seda cuyta* que yo he, la qual vull e man que li sie dada per a serví del altar. Item lex a Guillemma, filla de Domingo Fuster, germà meu, huna peleça part que yo he per amor de Déu. Item per molts agradables servís onrets e profitosos que Bernat Guàrdia, fill meu, a mi ha feyt e per amor de Déu, per ço lex-li de millorament e ans de part tota la mia per a drets que yo he en hun alberch de cases, sòtols e solers ab l'estable de çà dellà lo carer que afronta ab cases de na Perpinyana, d'en Guillemó de Mur e ab cases d'en Ferand Pérez Perdiguer e ab cases d'en Pero Climent [...]

4. Consideracions finals

Les circumstàncies històriques esdevingudes en aquesta zona de la província de Terol van afavorir la presència de diferents llengües, en particular la de la llengua catalana que és la que ha perviscut fins als nostres dies; llengua que va gaudir de certa consideració social durant tota l'edat mitjana i que no va ser d'ús únicament oral, sinó que també va ser emprada, junt a l'aragonès, per la cancelleria i per la seva administració.

La zona del Matarranya conserva un ric patrimoni cultural, del qual cal destacar els seus fons documentals, la major part dels quals, encara

inèdits, resten a l'espera que els estudiosos dels diferents àmbits del saber s'hi apropin i els donin a conèixer. Dels seus manuscrits, malgrat el marcat formulisme que presenten, se'n desprenen dades força interessants que permetran donar a conèixer usos lingüístics d'un tipus de discurs, en particular, i el camí que va seguir la llengua escrita en aquesta zona, en general. I és que les escriptures d'altres èpoques són, sense cap mena de dubte, el millor mitjà de què disposem per endinsar-nos en el passat d'un poble i de la seva llengua.

5. Referències bibliogràfiques

- AGUIRRE, Francisco Javier / MOLES, Carmen / ABÓS, María Pilar (1983): *Catálogo de los Archivos Municipales Turolenses (II), Tronchón, Fuentespalda, Cantavieja, Peñarroya de Tastavins, La Fresneda*, Instituto de Estudios Turolenses de la Excma. Diputación Provincial de Teruel / CSIC.
- ALIAGA, José Luis / GIRALT, Javier / MORET, María Teresa (2016): «Tres hitos en la historiografía de las lenguas minoritarias de Aragón». HORNO, María del Carmen / IBARRETXE-ANTUÑANO, Iraide / MENDÍVIL, José Luis (coord.): *Panorama actual de la ciencia del lenguaje: primer sexenio de Zaragoza Lingüística*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, p. 403-427.
- GONZÁLEZ-OLLÉ, Fernando (2010): «Actitudes lingüísticas de los reyes de Aragón». *Baxar para subir. Colectánea de estudios en memoria de Tomás Buesa Oliver*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico / Excma. Diputación de Zaragoza, p. 85-110.
- LALIENA, Carlos (2009): *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (Siglos XII-XV)*. Teruel: IET.
- LOMBARTE, Desideri / MORET, Hèctor (1989: 553-558): «Característiques del català d'un document del segle xv redactat a Pena-roja de Tastavins (Matarranya)». FERRANDO, Antoni (coord.): *Historia de la llengua*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- QUINTANA, Artur (2008-2009): «La lengua catalana en el Bajo Aragón», *Rolde: Revista de cultura aragonesa*, 127-128, p. 34-43.
- RAFEL FONTANALS, Joaquim (1981): *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- TOMÁS, Guillermo (2013): «En cathalan e en aragonés e en part en golgota: lengua y sociedad en el Aragón bajomedieval». Conferència inèdita organitzada pel Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Árabes e Islámicos de la Universitat de Saragossa.

EL CATALÀ A L'ARAGÓ DES DE LA PREMSA I LA POLÍTICA ARAGONESES: UN ENIGMA ORIENTAL

Josep Espluga Trenc
Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

L'estudi acadèmic i científic de les varietats dialectals aragoneses i catalanes d'Aragó està ben documentat des de fa més d'un segle, almenys des de les primeres aproximacions de Joaquín Costa (1879), que va fer el primer esbós del mapa lingüístic aragonès, perfilat amb major detall i rigor científic per Jean-Joseph Saroïhandy (1898-1916, citat a Latas, 2009), i posteriorment completat i analitzat per una llarga sèrie d'investigadors durant el segle xx, com Griera (1914), Menéndez Pidal (1916), Alvar (1955, 1976), Haensch (1960), Alcover (1926-1962), Quintana (1989), Nagore/Gimeno (1989), Moret (1998), entre molts altres. Pel que fa al català, la mateixa Reial Acadèmia Espanyola va emetre el 1975 un dictamen reconeixent la catalanitat de la llengua de l'àrea oriental d'Aragó. El 1995 la Universitat de Saragossa va publicar un estudi sociolingüístic (Martín Zorraquino *et al.*, 1995), on, tot i posar en relleu la fràgil consciència lingüística de la població de la Franja, en cap moment es va dubtar de la catalanitat de la llengua que allí es parlava. A més, tot i les dificultats de tota mena, des de llavors la Universitat de Saragossa no ha deixat d'incloure el català en els seus plans docents i d'estudiar les varietats dialectals i les seues representacions històriques.

Tanmateix, la relació entre llengua catalana i territori aragonès sempre ha estat envoltada de confusió, potser interessada. Ara fa unes quatre

dècades es va haver d'inventar el concepte de 'Franja' per a referir-se al territori catalanòfon que forma part de la Comunitat Autònoma d'Aragó. Així com el País Valencià, Andorra o la Catalunya Nord han estat entitats que en algun moment històric han gaudit d'una unitat política i/o territorial, els pobles catalanoparlants de l'Aragó, en canvi, mai no han conformat cap tipus de cos integrat i encara ara els costa de reconèixer-se com a membres d'alguna entitat amb trets comuns. En un context políticament i socialment advers com el que pateix la Franja, això dificulta molt el reconeixement i la dignificació de la llengua catalana.

Quan, ara fa un parell de dècades, vàrem decidir prendre la Franja com a objecte d'estudi, el concepte ja estava força consolidat a nivell polític i social, fins i tot en alguns cercles mediàtics. L'any 1994 el signant d'aquest text va tenir l'ocasió de formar part de dos equips de recerca dedicats a l'estudi sociolingüístic de la Franja. Un va ser com a membre de l'equip d'enquestadors que va fer el treball de camp per a la recerca europea Euromosaic (1996), en la qual participava l'Institut de Sociolingüística Catalana, que ens va permetre fer un parell de centenars d'enquestes a diversos municipis de totes les comarques de la Franja. Era un qüestionari llarg i complex, que requeria d'una certa dosi de paciència a la gent que s'atrevia a contestar-lo. Es trigava més d'una hora i, com que havia d'obtenir dades comparables a la resta de països amb llengües minoritzades on s'estava passant, deixava de banda coses que mos pareixien importants. Per això vam presentar un projecte de recerca a la convocatòria periòdica del mateix Institut de Sociolingüística Catalana i avançar una mica més en el coneixement de la Franja. Aquest va ser el segon equip de recerca del qual vaig participar a la cerca de notícies contrastables sobre la Franja, i els resultats es van publicar a Espluga/Capdevila (1995).

Partíem de la base que la sociolingüística s'ocupa de diferents dimensions: a) de la llengua en si, de les seues variacions, modalitats, morfologies, etc.; b) dels usos de la llengua, de quan, com i en quins llocs la gent utilitza una llengua o una altra, un registre o un altre, de quan canvia de llengua, de com es transmet a les següents generacions, etc.; i c) de quina és la imatge que la llengua té entre els parlants, quina consideració té i com la gent construeix identitats individuals i col·lectives al voltant del fet lingüístic. Mentre que les dues primeres dimensions s'havien recollit més o menys bé en el qüestionari del projecte Euromosaic, la tercera

dimensió no hi era contemplada. I a nosaltres nos pareixia que entendre aquesta dimensió era cabdal per a poder explicar el vesper en què la qüestió lingüística s'havia convertit a l'Aragó. De tot plegat en va sorgir una recerca qualitativa (Espluga/Capdevila, 1995), basada en entrevistes llargues amb persones de pobles de totes les comarques de la Franja, on demanàvem a la gent que nos parlés de quina era la seua llengua i la dels seus veïns, amb la finalitat d'intentar esbrinar quin tipus d'identitats construïen les persones a partir del lloc on vivien i de la llengua que parlaven.

Els resultats van mostrar que els habitants de la Franja no es percebien a si mateixos com a membres d'un mateix territori definit per límits lingüístics. És a dir, la Franja no era viscuda com una unitat homogènia pels seus propis habitants, cosa que els dificultava compartir una identitat col·lectiva que els diferenciés dels habitants d'altres territoris veïns o llunyans de l'Aragó. A dins de la Franja hi trobàvem una relativa diversitat de grups socials força fragmentats en termes territorials, amb uns fluxos de mobilitat, econòmics o socials molt dispersos. Els seus habitants sovint desconeixien fins a on es parla català dins d'Aragó i, per tant, tenien dificultats per a situar-se dins d'un mapa imaginari que els inclogués. Aquest desconeixement podia tenir diversos factors explicatius: Per un costat, el concepte de Franja s'inventa i es promou des de fora del territori, primer des de Catalunya i després també des d'Aragó, però triga molt de temps a arrelar entre els residents al territori en qüestió. Per un altre costat, hi ha obstacles físics, geogràfics, que dificulten que la gent es pugui fer una idea de l'abast de la zona catalanòfona a través de les seues experiències personals, ja que els diferents territoris de la Franja no tenen gaires interaccions entre ells (en sentit vertical, o nord-sud, si mirem un mapa), i en canvi, sí que en tenen amb els seus veïns aragonesos i catalans (en sentit horitzontal, o est-oest).

D'altra banda, l'expansió del concepte Franja va tenir tant d'èxit que, curiosament, en l'apropiació que se'n va fer des d'Aragó va mutar semànticament per arribar a designar tota la perifèria oriental de la regió aragonesa, independentment de com s'hi parlava, per la qual cosa, per exemple, des de la premsa aragonesa es parlava de Franja per a referir-se tant a pobles catalanòfons com castellanòfons. Val a dir que en els últims anys, arran el sempitern conflicte de les obres d'art de les parròquies aragoneses de l'antic Bisbat de Lleida, els mitjans de comunicació catalans

també han reiterat el mateix error de qualificar-les com ‘obres de la Franja’, quan només algunes ho serien en sentit estricte. Aquesta circumstància contribueix també a desdibuixar el pes de la llengua en la configuració de la identitat col·lectiva al voltant del concepte de Franja.

Posar noms, etiquetar, són passos importants en la creació d’una identitat col·lectiva, i el fet que existeixi una denominació comuna és un factor clau per afavorir la identificació dels habitants amb el territori. Però en aquells moments a la Franja aquesta identificació era molt feble. De fet, les diverses investigacions socials fetes a la Franja en aquella època (mitjan anys 90 del segle passat, com Euromosaic, 1996; Espluga/Capdevila, 1995; Lapresta, 2003) venien a mostrar que, en general, i tret d’algunes minories molt concretes (que no sempre residien al territori), bona part dels habitants de la Franja, tot i ser catalanòfons, s’identificaven sense complexos com aragonesos. En la imatge mental que es feien de si mateixos s’autobicaven a l’Aragó. Però aquest sentiment de pertinença no exclòia que en relació a certs paràmetres se sentissin molt pròxims a Catalunya, per llengua, costums, interaccions personals, etc. També vam observar que a molta gent se li feia incòmode gestionar aquesta ambivalència, motiu pel qual quan les converses (les entrevistes) s’endinsaven en els temes lingüístics la tensió sovent es feia palpable.

En definitiva, la imatge que la gent tenia de la llengua era ambivalent, ja que el context catalanofòbic que es vivia a Aragó i el d’exaltació del català (més com a símbol del distanciament d’Espanya) que es vivia a Catalunya condicionava les interaccions dels habitants de la Franja amb els seus veïns de banda i banda, de tal manera que, en general, la majoria de la gent tendia a dissimular (això ho vam desenvolupar a Espluga, 2009). Per tot plegat, la Franja era vista com un enigma, un veritable enigma oriental per a la gent de Saragossa, però també ho era per als propis habitants que procuraven fer veure que no hi eren.

El català a l’Aragó des de la política (I)

Se suposa que un estat social, democràtic i de dret com es denomina l’estat espanyol a la Constitució de 1978, hauria de tenir en compte i garantir els drets dels parlants de qualsevol llengua. De fet, així ho especifica al seu article 3.1, on es diu que el castellà és la llengua oficial de l’Estat

Espanyol i que tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret a usar-la; i a l'article 3.2 declara que «Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos». Per altra banda, el vigent Estatut d'Autonomia d'Aragó (aprovat el 2008), en l'article 7.2 estableix que «una ley de las Cortes de Aragón establecerá las zonas de uso predominante de las lenguas y modalidades propias de Aragón, regulará el régimen jurídico, los derechos de utilización de los hablantes de esos territorios, promoverá la protección, recuperación, enseñanza, promoción y difusión del patrimonio lingüístico de Aragón, y favorecerá, en las zonas de utilización predominante, el uso de las lenguas propias en las relaciones de los ciudadanos con las Administraciones públicas aragonesas». Tot i que això suposa un cert avenç respecte la redacció dels antics Estatuts (del 1982, amb modificacions posteriors), on gairebé no es reconeixia ni tan sols que hi hagués llengües pròpies d'Aragó (al principi només es parlava de modalitats lingüístiques), ni es deia res de garantir-ne l'ensenyament (només es parlava d'estudiar-les, com els entomòlegs estudien els insectes), l'Estatut d'Autonomia d'Aragó segueix sense declarar-ne l'oficialitat, i remet les possibles accions en favor de les llengües diferents al castellà a una futura llei. Aquesta 'futura llei' va trigar molts anys a materialitzar-se, i quan ho va fer la seua trajectòria va ser més que rocambolesca, i molt reveladora de quin és el rol que la batalla lingüística juga en el sistema polític aragonès. Res a veure amb la defensa dels drets dels parlants, sinó més aviat una eina a etzibar als contrincants polítics.

Anem a pams. Tot i que la redacció del primer Estatut d'Autonomia d'Aragó (1982) era intencionadament ambigua pel que fa a la regulació de les llengües, a partir de l'anomenada «Declaració de Mequinensa» (1984) un grup d'alcaldes va reclamar el reconeixement oficial del català a l'Aragó i van aconseguir que s'impartissin classes optatives de català a les escoles, unes classes que s'han mantingut des de llavors amb una demanda sempre creixent. El 1993 el Justícia d'Aragó, davant la inacció legislativa al respecte, va emetre un dictamen en el qual demanava que tant l'aragonès com el català fossin declarats llengües oficials a Aragó. En el mateix sentit, el 1999 les Corts aragoneses van aprovar una Llei de Patrimoni Cultural que en la disposició final segona reclamava una llei de llengües d'Aragó que hauria de regular la cooficialitat de l'aragonès i del català, i insistia en la necessitat del seu ensenyament i la seva plena normalització.

Però no va ser fins a l'any 2009 quan les Corts aragoneses van aprovar la Llei de Llengües (Llei 10/2009, d'ús, protecció i promoció de les llengües pròpies d'Aragó), impulsada pel PSOE (després d'haver-ho promès durant dues legislatures i comptar amb considerables reticències internes) amb el suport crític de la CHA, el rebuig d'IU (que la considerava insuficient) i l'oposició frontal del PP i, molt especialment, del PAR (en aquells moments governant en coalició amb el PSOE). Era una llei de mínims, que ni tan sols establia la cooficialitat del català ni de l'aragonès a les zones on aquestes llengües són parlades, però que introduïa alguns elements d'esperança per a la seva dignificació formal. El cas va ser que aquesta llei ni tan sols es va començar a desplegar, ja que les eleccions autonòmiques que es van celebrar just un any després les va guanyar el PP, un partit que al seu programa electoral ja portava ben explícita la voluntat de derogar-la, i que va accedir al govern en coalició amb el PAR.

Així, el maig de 2013 el Parlament aragonès va derogar la llei anterior i va aprovar una nova Llei 3/2013 «de uso, protección y promoción de las lenguas y modalidades lingüísticas propias de Aragón», amb els vots del PP i del PAR i amb l'oposició de tota la resta de grups parlamentaris (si bé aquí també es podrien detectar diferents tipus d'oposicions, algunes més sinceres i altres més instrumentals). Una llei que eliminava legalment el català del seu territori, presumiblement amb l'esperança d'esborrar-lo també progressivament en la pràctica. Una de les novetats d'aquesta llei va ser la invenció del concepte de 'llengua aragonesa pròpia', que es subdividia en 'pròpia de l'àrea oriental' per a referir-se al català sense haver d'anomenar-lo, i 'pròpia de l'àrea pirinenca i prepirinenca', per a referir-se a l'aragonès, denominacions que la premsa va batejar amb els acrònims de LAPAO i LAPAPYP respectivament. Aparentment, era un acte que atemptava contra el sentit comú de qualsevol persona mínimament informada. D'aquí la perplexitat generada: Què podia portar uns governants a menystenir els habitants d'una part del seu territori fins el punt d'estigmatitzar la llengua que parlen, en contra de totes les evidències científiques i convencions polítiques?

El català a l'Aragó des de la premsa

El text legislatiu esmentat desafiava tan clarament tots els criteris filològics, lingüístics i acadèmics que fins i tot la premsa de Saragossa va

tenir dificultats per a presentar el tema a l'opinió pública. Pocs dies després d'aprovar-se la Llei, el llavors Ministre de Cultura espanyol José Ignacio Wert va fer unes declaracions a Catalunya Ràdio on reconeixia que «eso del LAPAO no es nada» i que el que es parlava a la Franja era català, cosa que va deixar lleugerament descol·locats els governants aragonesos. Però no importava, tot això entrava dins del joc.

Per tal d'entendre una mica el que estava passant, amb l'Arantxa Capdevila vam decidir observar com la premsa aragonesa tractava la nova Llei, amb una particular atenció a les metàfores utilitzades pels columnistes dels principals mitjans escrits. Amb aquesta finalitat vam analitzar una mostra de notícies i peces d'opinió del Heraldo de Aragón y del Periódico de Aragón durant els dies immediatament posteriors a l'aprovació de la Llei (veg. Capdevila/Espluga, 2014). Els resultats mostren que tant El Periódico de Aragón com l'Heraldo de Aragón feien un tractament molt negatiu de la Llei de Llengües 3/2013, si bé hi havia diferències substancials entre les argumentacions de tots dos mitjans. Mentre que al Periódico de Aragón es donava una plena unanimitat entre totes les veus que opinaven (negativament) sobre la Llei de Llengües, a l'Heraldo hi havia una major diversitat de postures, si bé en cap cas es prestava un suport clar a aquella Llei.

Els columnistes d'El Periódico de Aragón tendien a presentar l'escenari creat per la Llei 2013 com totalment negatiu, però sempre en oposició a l'escenari generat per l'anterior Llei (2009) que consideraven totalment positiu. D'aquesta manera, la Llei 2013 s'interpretava com un element que irrompia abruptament i venia a desestabilitzar de manera innecessària una realitat lingüística i cultural rica, complexa i (suposadament) acceptada per tothom. Per tant, la nova llei no venia a resoldre cap problema sinó a generar-ne de nous, trencant un (suposat) equilibri molt valuós i que havia costat molt d'aconseguir. Des d'El Periódico de Aragón també es realitzava una segona operació argumentativa conduent a vincular directament els efectes negatius de la Llei 2013 al PP, el partit que governava a Espanya i a Aragó en aquells moments. D'aquesta manera, si la Llei era negativa era perquè aquest partit també ho era. Per demostrar-ho, els columnistes incloïen la Llei de Llengües 2013 en el marc d'altres lleis aprovades pel PP a nivell espanyol, considerades per ells igualment negatives (Llei de Costes, Llei d'Educació, llei de l'avortament, etc.). D'aquesta manera, presentaven la Llei de Llengües 2013 com un efecte més d'una forma de governar per

part del PP que ells consideraven nefasta, i que en el cas d'Aragó es tornava encara més rànica i incapaç. Curiosament, les referències al PAR (de fet, el principal impulsor de la Llei) eren més aviat escasses, sent el PP l'objecte dels principals atacs. Com a metàfores més utilitzades apareixia la idea de 'naixement', de 'conflicte' o 'guerra', de 'malson' i de 'síntoma'. Aquestes dues últimes metàfores remetien a un camp semàntic de provisionalitat, d'una llei passatgera, ja que donaven per fet que seria immediatament abolida per un hipotètic futur govern d'Aragó (efectivament, un posterior govern va introduir modificacions substancials, tornant a reconèixer l'existència del català i l'aragonès).

Des del Periódico de Aragón es contraposava contínuament el panorama generat per la Llei 2013 amb l'escenari idíl·lic atribuït (sense proves) a la Llei 2009. De fet, en cap cas s'esmentaven les tensions que va ocasionar l'aprovació de la Llei 2009, no només entre els seus opositors sinó també entre els sectors més favorables al reconeixement de la realitat trilingüe d'Aragó (IU, per exemple, va votar en contra perquè aquella Llei no incorporava drets lingüístics bàsics). D'altra banda, l'escàs protagonisme atribuït al PAR en aquells articles era sorprenent, ja que la Llei de Llengües 2013 es presumia inspirada per un sector del PAR històricament molt bel·ligerant amb el català. En qualsevol cas, quedava clar que en el posicionament argumentatiu d'El Periódico de Aragón pesava més el rebuig a la Llei per ser una proposta del PP (una estratègia al servei de la lluita política PP / PSOE de nivell més general) que per motius més lligats a la defensa dels drets lingüístics dels ciutadans.

En el cas de l'Heraldo de Aragón s'observaven dos posicionaments simultanis. D'una banda, diversos articulistes es posicionaven clarament en contra de la Llei de llengües 2013, mitjançant l'ús d'arguments que remetien a la indignació, tristesa, vergonya, etc., dibuixant un panorama fosc (metàfores de la 'nit', etc.) i violent (drets 'trepitjats', etc.). Aquest escenari negatiu es vinculava a l'acció dels dos partits polítics que ocupaven el govern regional (PP i PAR) als quals s'acusava de cercar rendiment electoral menyspreant un sector de ciutadans aragonesos. D'altra banda, altres columnistes no es posicionaven en contra de la Llei però lamentaven que s'hagués aprovat sense consens (motiu pel qual no dubtaven que seria passatgera), i la consideraven una simple modificació de la Llei anterior (de 2009). Això és interessant perquè, mentre el Periódico de Aragón

argumentava una oposició radical entre la Llei 2009 i la Llei 2013, des de l'Heraldo de Aragón es considerava part d'un mateix procés que produïa una (suposada) forta divisió social entre la societat aragonesa respecte al tema lingüístic. De fet, aquest sector d'articulistes tendia a preferir que les llengües d'Aragó no es reguessin mitjançant cap Llei, i per això apel·laven a la llibertat de cadascú per parlar com volgués (encara que apostaven perquè el castellà fos l'única llengua comuna i oficial). Des d'aquest punt de vista es tendia a connotar negativament els partits polítics i les seues (suposades) regulacions excessives de la vida social.

En definitiva, cap dels dos grans diaris aragonesos es va posicionar a favor de la Llei de Llengües 2013, però en les seues argumentacions es distingien tres línies:

Els que s'oposaven frontalment a aquella Llei perquè suposava una ruptura respecte una suposada situació idíl·lica anterior representada per la Llei 2009.

Els que s'oposaven a aquella Llei perquè s'havia forjat sense consens, entenent que es tractava d'una simple modificació d'una llei anterior (2009) que tampoc no va comptar amb el consens de la política ni de la societat aragonesa (un consens que no quedava clar si era possible o no).

Els que s'hi oposaven perquè creien absurd regular per llei les llengües que parla la gent (ja que no ho consideraven un dret fonamental susceptible de protecció legal).

A la vista dels resultats, no s'observava en aquests mitjans de comunicació una defensa sincera dels drets lingüístics dels ciutadans amb totes les seues conseqüències, sinó més aviat un ús instrumental de la problemàtica amb finalitats alienes (interessos polítics, etc.).

El català a l'Aragó des de la política (II)

El maig de 2015 hi va haver eleccions municipals i autonòmiques a l'Aragó. Per primera vegada en molt temps el mapa polític autonòmic es va veure alterat, cosa que va permetre intuir alguns tímids canvis d'actitud envers la qüestió lingüística. La paret amb la qual topava el reconeixement lingüístic dels habitants de la Franja començaria a esquerdar-se? Potser és ser massa optimista, però alguna cosa es movia.

Les eleccions del 24 de maig de 2015 van comportar un nou escenari polític, de tal manera que als tradicionals partits de la política aragonesa (PSOE, PAR, CHA, IU i PP) se'ls hi van sumar nous partits amb una lògica electoral diferent (Podemos, Ciudadanos, Ganemos/Cambiar, etc.). Així, es va passar d'unes Corts amb cinc partits a unes altres amb set, d'un escenari de dos partits grans i tres petits, a un altre amb tres partits forts (PP, PSOE, Podemos), dos amb 5-6 diputats (PAR i Ciudadanos) i dos més petits (CHA i IU). A més, a nivell local les dinàmiques de coalicions a l'esquerra i els escenaris particulars van propiciar que a cada poble i ciutat obtinguessin representació formacions diferents a les clàssiques, un fenomen que requeriria d'un estudi a part. Aquest nou temps polític ve acompanyat d'una major intensitat en la campanya i precampanya electorals, a més d'una major politització de la cursa electoral i dels mitjans de comunicació. Aquesta major politització de la societat aragonesa es va veure reflectida també en tot el referent a les llengües pròpies. Des del Seminari Aragonès de Sociolingüística es va observar que a les zones d'ús de l'aragonès i del català es va fer un major ús públic de les dues llengües en aquesta campanya electoral que en les anteriors.

Per tal de contrastar-ho, des del Seminari Aragonès de Sociolingüística (Reyes *et al.*, 2016) es va fer una anàlisi de les propostes dels partits polítics en els seus programes electorals per a l'aragonès i el català, així com sobre els usos d'aquestes llengües durant la campanya electoral. Les dades recopilades permeten classificar les diferents forces polítiques aragoneses en funció de les seves propostes lingüístiques i els seus comportaments en els actes electorals. La taula 1 mostra les posicions dels partits que han obtingut representació parlamentària. Per tal de valorar-les, es va partir del supòsit que qualsevol política que pretengui garantir els drets lingüístics dels parlants hauria de complir els següents tres criteris:

- 1) Es reconeix explícitament l'existència a Aragó de tres llengües: l'aragonès, el castellà i el català?
- 2) Es garanteix el seu aprenentatge en l'àmbit escolar?
- 3) Es proposa la cooficialitat de les tres llengües a les zones d'ús predominant, per així, entre altres coses, garantir-ne el seu ús en les relacions entre ciutadans i administracions públiques?

TAULA 1
 PARTITS QUE HAN OBTINGUT REPRESENTACIÓ A LES CORTS D'ARAGÓ
 EN LES ELECCIONS DE MAIG DE 2015 (ORDENATS PER NIVELL
 DE PROPOSTES EN FAVOR DELS DRETS LINGÜÍSTICS)

Formació política	Reconeixen al seu programa que a Aragó es parlen diverses llengües	Reconeixen que les tres llengües són: aragonès, castellà i català	Garanteixen l'ensenyament de les llengües pròpies en l'àmbit educatiu	Proposen la cooficialitat de les llengües pròpies	Utilització de llengües pròpies en actes electorals
IU – Cambiar - Ganemos	Sí	Sí	Sí	Sí	Sí (aragonès y català)
Podemos	Sí	Sí	Sí	Sí	Sí (aragonès y català)
CHA	Sí	Sí	Sí	Sí	Sí (principalment aragonès)
PSOE	Sí	No	Sí	No	Sí (principalment català)
PAR	Sí	No	No	No	Sí (principalment català)
PP	No	No	No	No	Sí (principalment català)
C's	Sí	No	?	?	No

Font: Reyes *et al.* (2016).

Com es pot observar, dels 7 partits que van obtenir representació al Parlament autonòmic, només 3 d'ells (CHA, IU-Cambiar-Ganemos i Podemos-Aragón Sí Puede) proposaven un reconeixement complet de la realitat trilingüe d'Aragó (és a dir, anomenaven amb claredat quines són les llengües, proposaven garantir-ne el seu aprenentatge en l'àmbit educatiu i proposaven la seua cooficialitat). Els tres van utilitzar tant l'aragonès com

el català en els seus actes electorals, si bé CHA només l'aragonès (o el català molt testimonialment).

Un dels partits, el PSOE, se situava en una posició intermèdia. D'una banda, reconeixia l'existència de llengües pròpies d'Aragó, però evitava posicionar-se sobre la seua nomenclatura i semblava preferir l'ambigüitat en un tema que genera controvèrsia política (però no científica ni acadèmica). D'altra banda, apostava per garantir el seu aprenentatge en l'àmbit educatiu a les zones on aquestes llengües són parlades, però renunciava a promoure'n la cooficialitat. Per tot això diem que el PSOE proposava una defensa parcial dels drets lingüístics dels parlants.

La resta dels partits (Ciudadanos, PAR i PP) proposaven un molt baix nivell de protecció dels drets lingüístics, en algun cas fins i tot inexistent. El PAR i Ciudadanos reconeixien l'existència de llengües pròpies d'Aragó diferents al castellà, però no esmentaven quines eren. Tot i que el PAR proposava el desenvolupament de la Llei 3/2013, en aquesta Llei no es donava nom a les llengües pròpies d'Aragó (més enllà de les perifrasis sense contingut que van donar lloc als acrònims mediàtics de LAPAO i LAPAPYP), i això no implicava una aposta seriosa per al seu ensenyament, ni es proposava en cap cas la seua cooficialitat.

En el cas de Ciudadanos, aparentment s'acollien a la Carta Europea de Llengües Regionals o Minoritàries, però no realitzaven cap proposta concreta que garantís el seu ensenyament ni la seua cooficialitat, que és el que s'esperaria d'acord amb l'esmentada Carta Europea. Finalment, en el cas del PP, en el seu programa electoral no s'esmentaven les llengües pròpies d'Aragó ni es proposava cap mesura per a garantir el seu ús ni els drets lingüístics dels parlants. Atès que el PP va ser el promotor de la Llei de llengües 3/2013, podria esperar-se que fes alguna referència a aquesta normativa, però ni tan sols proposaven desenvolupar-la (com, en canvi, sí que feia el PAR).

El PAR i el PP mostraven algunes contradiccions entre el que proposaven en els seus programes electorals i el que passava en els seus actes electorals. Així, per exemple, s'observa que el PAR, al mateix temps que defensava la Llei 3/2013 (que negava l'existència del català d'Aragó), redactava en català normatiu la seua propaganda electoral en diversos pobles de la comarca del Matarranya. O que el PP, també promotor d'aquella Llei 3/2013, va realitzar intervencions en català en alguns mítings del Matarranya.

Per altra banda, entre els 9 partits minoritaris que no van obtenir representació a les Corts d'Aragó, la majoria no contemplaven la qüestió lingüística en els seus programes electorals. Només EQUO i UPyD ho van fer amb alguns matisos, mentre que en el cas de CxA (Compromiso por Aragón) hi ha dubtes sobre a quina llengua es referia i quins drets garantiria. EQUO se situava en una posició similar al PSOE, però reconeixent amb claredat les llengües a protegir. Finalment, a nivell municipal, a les zones d'ús predominant de les llengües pròpies d'Aragó aquestes es van utilitzar de manera generalitzada per gairebé tots els partits. No només pels més implicats en la defensa dels drets lingüístics, sinó també per part dels diversos partits que els rebutgen.

En definitiva, la campanya electoral de maig de 2015 va suposar un salt qualitatiu en el tractament de la qüestió lingüística per part dels partits polítics. Els partits emergents pareixen tenir menys complexos a l'hora d'abordar el tema, i són capaços de ser més clars i d'anar més lluny en les seves propostes. Els nous aires polítics podrien estar influïent en el sistema polític aragonès, que fins ara s'havia mostrat anquilosat davant la qüestió lingüística.

Conclusions

Tenim dades suficients per a comparar la situació del català a l'Aragó actual amb la de fa dues dècades. Des del punt de vista social, es pot concloure que la situació es manté amb pocs canvis, amb una població que majoritàriament sap que parla català però que no ho pot expressar amb facilitat en fòrums públics, donada la tradicional hostilitat del sistema mediàtic i polític aragonès envers aquesta qüestió, per la qual cosa manté una actitud d'anar dissimulant per a no buscar-se problemes. Des del punt de vista mediàtic, s'observa que la qüestió lingüística esdevé un tema instrumental i que els drets dels parlants poden ser sacrificats amb facilitat per tal d'obtenir altres fruits (bàsicament la lluita política). Des del punt de vista polític, durant aquestes dues dècades els partits majoritaris han dut a terme accions contradictòries, de vegades tímides, altres cops hostils, que s'han traduït en una legislació esquizofrènica sobre la qüestió lingüística. La seqüència de Lleis de Llengües del 2009-2013 es va convertir en una veritable batalla política i simbòlica amb poca repercussió pràctica, amb un autèntic menyspreu pels drets dels parlants amb la Llei 2013. Tanmateix,

el darrer cicle electoral ha portat aires nous a la política aragonesa i, per primera vegada en molt temps, les actituds dels partits favorables a la dignificació lingüística s'han fet més visibles. És una incògnita en quina mesura aquestes actituds favorables es podran mantenir en el futur, o si la Franja continuarà sent aquell 'enigma oriental' tan inclassificable per als paràmetres de la política aragonesa (i fins cert punt catalana). Mentrestant, els parlants a dissimular, mentre els seus drets segueixen vulnerats per aquells actors que els haurien de defensar.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc B. / SANCHIS GUARNER, Manuel / MOLL MARQUÉS, Aina (1926-1962): *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 10 vol.
- ALVAR, Manuel (1955): «Catalán y aragonés en las regiones fronterizas». *Actas del VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*. Vol. II. Barcelona: Universidad de Barcelona, p. 737-778.
- ALVAR, Manuel (1976): *La frontera catalano-aragonesa*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- CAPDEVILA, Arantxa / Espluga, Josep (2014): «Representaciones mediáticas y metáforas sobre la Ley de Lenguas (3/2013) utilizadas en la prensa aragonesa». GIMENO, Chabier / SOROLLA, Natxo (coord.): *Actas de las II Jornadas Aragonesas de Sociología. Grupo de Trabajo 'Lenguas e identidades'*. Zaragoza: Gara d'Edicions / Institución Fernando el Católico / Prensas de la Universidad de Zaragoza, p. 71-96
- COSTA, Joaquín (1878): *Textos sobre las lenguas de Aragón. Edición a cargo de Ramon Sistac (2010) para la Biblioteca de las Lenguas de Aragón*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses / Fundación Joaquín Costa / Centre d'Estudis Ribagorçans.
- COSTA, Joaquín ((1879): «Dialectos ribagorzanos y demás aragoneses-catalanes y catalanes-aragoneses», dins «Los dialectos de transición en general y los celtibéricos en particular». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 3, p. 2-3, 18-19, 33-35 i 41-42 [reproduït dins Eloy FERNÁNDEZ CLEMENTE (1989): *Estudios sobre Joaquín Costa*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 387-400].
- ESPLUGA, Josep (2009): «El dilema de la girafa. Hipòtesis sobre les interaccions lingüístiques a la Franja». MORET, Hèctor (ed.): *Llengües i fets, actituds i*

- franges. *Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calceit: Iniciativa Cultural de la Franja, p. 119-132.
- ESPLUGA, Josep (2013): «El despropòsit del Lapao, efecte colateral de la tempesta catalana». *Revista de Catalunya*, 283, p. 3-7
- ESPLUGA, Josep / CAPDEVILA, Arantxa (1995): *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*. Lleida: Pagès Editors.
- EUROMOSAIC (1996): *The production and reproduction of the minority language groups of the EU*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
- GRIERA, Antoni (1914): *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- HAENSCH, Gunther (1960): *Las hablas de la Alta Ribagorza*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- LAPRESTA, Cecilio (2001): *Soy aragonés o sóc aragonès. Una anàlisi de la construcció de la identitat i el sentiment de pertinença a la comarca del Baix Cinca*. Calceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- LATAS, Óscar (2009): *Informes sobre el aragonés y el catalán de Aragón (1898-1916) de Jean-Joseph Saroïhandy*, Zaragoza: Aladrada / Prensas Universitarias de Zaragoza / Gobierno de Aragón.
- MARTÍN ZORRAQUINO, María Antonia / FORT CAÑELLAS, María Rosa / ARNAL PURROY, María Luisa / GIRALT LATORRE, Javier (1995): *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2 vol.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (1916): «Reseña de A. Giera i Gaja, *La frontera catalano-aragonesa*». *Revista de Filología Española*, III, p. 73-88.
- MORET, Hèctor (1998): *Indagacions sobre la llengua i literatura catalanes a l'Aragó*. Calceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- NAGORE, Francho / GIMENO VALLÉS, Chesus L. (1989): *El aragonés hoy. Informe sobre la situació actual de la llengua aragonesa*. Uesca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.
- QUINTANA, Artur (1989): *El català a l'Aragó*. Barcelona: Curial.
- REYES, Ànchel / ESPLUGA, Josep / GIMENO, Chabier (2016): «Uso de las lenguas propias de Aragón en la campaña electoral de mayo de 2015». Comunicació presentada al *XII Congreso Español de Sociología*. Gijón, 1-2 julio.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1956): «Factores históricos de los dialectos catalanes». *Estudios dedicados a D. Ramón Menéndez Pidal*. Vol. VI. Madrid: CSIC, p. 151-186.
- SAROÏHANDY, Jean J. (1908): «El català del Pirineu a la ratlla d'Aragó». *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona 1906)*, Barcelona, p. 331-334.

PANORAMA DE LA LITERATURA CONTEMPORÀNIA CATALANA A L'ARAGÓ¹

Artur Quintana i Font

Institut d'Estudis Catalans - Consello d'a Fabla Aragonesa

És ben coneguda, tràgica i penosament sabuda, la forta discriminació que de sempre —i sempre vol dir des de l'abolició dels Furs de l'Aragó el 1704, si més no—² pateix la llengua catalana a l'Aragó, i en conseqüència la seua literatura. No cal, doncs, parlar-ne ací. Només vull exposar un detall que entenc com a força simptomàtic d'aquesta persistent discriminació, malgrat que pugua semblar una subtilesa: a l'hora de parlar

---

1 Per a conèixer aquesta literatura són de consulta obligada dues obres d'Hèctor Moret (1998; 2009: 33-72).

2 Possiblement aqueixa discriminació de la llengua catalana i la cultura que conforma a l'Aragó ve de molt abans. Se'n coneixen eloqüents testimonis ja des del segle XVI, com el del bisbe d'Albarrasí Bernardino Gómez Miedes al seu llibre *La Historia del Muy alto e invencible Rey Don Iayme de Aragón* publicat el 1584 a València per la viuda de Pedro Huete:

Y por ser el Rey, no solo fundador de la ciudad [València], pero de sus leyes y fueros, quiso que se escriuiesse en su propria lengua materna, que fue la Limosina, como se hablaua en Cataluña. [...] Como entendieron esto los Aragoneses [...] se tuuieron por muy agrauados, de que los fueros y leyes de Valencia se escriuiesen en lengua Catalana, o Limosina, tan obscura y grossera: y que fuera harto mejor en la Latina, o alomenos Aragonesa [...] Tambien eran del mesmo parecer [...] los Castellanos, y los de mas mercaderes Españoles, que allí [València] se hallauan, que hablauan casi en la misma lengua de los Aragoneses: aborresciendo en grandes maneras la Catalana, o Lemosina, porque no se podian hazer a ella, ni hablarla, mas que la Caldea (251).

L'inici de la discriminació de la llengua catalana a l'Aragó ja es devia iniciar després del canvi de dinastia el 1412. És un camp de la història externa de la llengua on hi ha encara moltíssim per investigar.

de la llengua o la literatura catalanes a l'Aragó, hi ha la forta tendència oficiosa de substituir la preposició «a» per «de»: «la llengua, o la literatura, catalanes de l'Aragó» en comptes de «la llengua, o la literatura, catalanes a l'Aragó». I això es fa sobretot, no pas com a qualificatiu merament geogràfic, o quasi, com passa amb la llengua o la literatura alemanya de Suïssa, o la llengua o la literatura francesa del Canadà, per exemple, sinó per a mostrar que en el cas de la llengua o la literatura catalana de l'Aragó es tracta d'una llengua o una literatura aragoneses del tot deslligades dels altres territoris de llengua i literatura catalanes. És un sil·logisme matusser: si són «de l'Aragó», no són «de Catalunya», i d'això es tracta. D'una característica bàsicament geogràfica se'n fa una de bàsicament identitària.

Tanmateix, amb «de» o sense, sí que hi ha uns trets que permeten caracteritzar la literatura en català a l'Aragó enfront de la que es produeix en altres territoris del domini d'aquesta llengua, de manera semblant com passa, per exemple, amb la que es fa al País Valencià o a Menorca, i que en tot cas són uns trets molt més significatius que quan es tracta de caracteritzar la literatura a la Safor o a la Segarra.

L'escriptor en català a l'Aragó, com qualsevol altre ciutadà d'aquest país nostre, és socialitzat en un imaginari —l'aragonès— on la llengua catalana i la cultura que aquesta conforma no hi té cabuda. Els minsos esforços institucionals que s'han fet, i actualment es fan, per a capgirar aqueixa situació, això sí sempre penjats d'un fil, tenen ara com ara ben poca incidència. És així que l'escriptor en català a l'Aragó s'ha de debatre, imperativament, «*en esa dificultad tan difícil de asumir —la dualidad catalano-aragonesa—, sin traicionar patria y cultura, suelo y lengua*», com declarava en Desideri Lombarte el 1988 (cf. Lombarte, 2003: 337). I això no passa a cap altre territori de la llengua catalana, on l'escriptor en català no es debat en la dualitat catalano-espanyola, catalano-francesa o catalano-italiana, o si ho fa, no pas imperativament. No hauria de recordar, també per massa sabut, que la llengua catalana i la cultura que conforma no tenen tampoc cabuda en els imaginaris espanyol, francès ni italià.

Els restants trets que exposaré, sense ser exclusius de l'escriptor en català a l'Aragó, sí que hi tenen una forta presència.

L'àmbit on es desenvolupen els textos dels autors aragonesos en català són abassegadorament els del propi territori —pensem en la creació dels

mites de Mequinensa per en Jesús Moncada, de Pena-roja per en Desideri Lombarte o de la Codonyera per en Josep Miquel Gràcia, que no són pas els únics. És clar que l'escriptor escriu a tot arreu d'allò que coneix bé, però en el nostre cas els autors, conscientment o inconscient, se senten empesos a descriure uns territoris que fins ara no havien estat gaire presents a les lletres catalanes.³ És com un deure que cal acomplir, i que, només un cop fet, pot donar pas a altres escenaris, sense abandonar mai les temàtiques territorials pròpies, com es pot observar en els tres autors adés esmentats, i en d'altres, evidentment.

En la tria del model de llengua a fer servir, una temàtica que ha estat tractada a fons per Hèctor Moret (1998: 129-139), cal recordar que la majoria d'aquests autors no han estat alfabetitzats en català, i només uns quants ho han estat més o menys precàriament.⁴ Tot i això, llevat de determinats casos (veg. Moret, 1998: 132-136), es fa servir ja des d'un principi l'ortografia estàndard, també quan es reproduceix, amb més o menys fidelitat, la fonètica local.⁵ En la morfosintaxi s'hi observen fonamentalment dos models: morfosintaxi estàndard o morfosintaxi local, amb un clar predomini de la darrera, i no falten autors que fan servir en la seua obra tots dos models enduts per motivacions en general aparents,⁶ encara que en alguns casos reclamen una certa atenció de part del lector per a comprendre-les.⁷ En el lèxic els autors usen profusament molts mots i fraseologia propis dels seus parlars i desconeguts dels diccionaris normatius, que així tenen, mots i fraseologia, el camí obert cap a la normativitat. És

---

3 Veg. un breu esbós a Quintana (2001: 33-37).

4 En època moderna l'ensenyament de la llengua catalana a l'Aragó s'inicià al curs 1984-1985 amb caràcter optatiu d'una a tres hores setmanals en algunes escoles de la Franja. Amb algunes excepcions —al Mesquí i a comptats punts de la Ribagorça i la Llitera— s'ha estès de mica en mica, amb més o menys desenvolupament, aquest ensenyament a tot el territori.

5 Aquest és el cas de la trilogia teatral d'Agustí Larrègola Ferrer (2005), concretament a l'obra *Lo solc dret*. Les restants obres de la trilogia —*Lo solc tort*. *La entera*— alternen l'ortografia estàndard amb grafies patoisantes de base castellana.

6 Així Josep Miquel Gràcia i Susana Antolí, que en les seues primeres obres usaven la morfosintaxi local, en les més recents fan servir més l'estàndard, i un procés invers s'observa en l'obra d'Hèctor Moret, Carles Terès i Marta Momblant, que només fan servir la morfosintaxi local en els personatges franjatsins.

7 En el poemari de Cesc Gil i Lombarte (2013).

una actitud que ja en la dècada dels trenta del segle passat en Pompeu Fabra (1968: X) recomanava als escriptors:

Segurament algú no trobarà bé que no sigui inclòs en el Diccionari General tal o tal mot peculiar de la seva contrada; però que pensi que si aquest mot ha de figurar un dia en el diccionari general de la llengua literària, ha d'ésser perquè un escriptor d'aquella contrada l'elevi, ell que el coneix bé, a la categoria de mot literari.

La temàtica morisca, d'exaltació nostàlgica del passat islàmic, i en certs casos identitària amb aquest, es prou freqüent entre els escriptors en català a l'Aragó, que en això coincideixen només amb els de la Catalunya Nova, el País Valencià i les Balears, però no amb els de la Catalunya Vella. En són bons exemples Desideri Lombarte (1999: 120; 1995: 42), Tomàs Bosque (2010: 40; 2009: 73), Xavier Terrado (2004), i més encara Hèctor Moret (2006: 13, 46-48, 230, 268, 274, 275).

A més d'aquests trets poc o molt característics, o del tot, l'especificitat de la literatura contemporània en català a l'Aragó ha estat reforçada també, encara que no sempre ni amb la mateixa intensitat a tot arreu, per la historiografia literària. Crec que hem de considerar el primer text sobre aqueixa temàtica l'entrada *Literatura en catalán en Aragón* de la *Gran Enciclopedia Aragonesa* (Quintana, 1981: 2073-2074), on es descriu també, és clar, la de la contemporaneïtat d'aleshores. I a partir d'aquell moment s'han publicat una bona gavella d'articles on s'exposa aquesta literatura, generalment dins del marc de tota la literatura catalana a l'Aragó,⁸ ocasionalment dins d'un marc comarcal.⁹ Les introduccions a les nombroses antologies presenten moltes consideracions historiogràfiques. Els autors d'aquests tipus d'articles o introduccions són quasi sempre aragonesos de llengua catalana, amb alguna excepció. A la historiografia literària feta per altres autors de l'Aragó o de Catalunya les actituds enfront de la literatura contemporània en català a l'Aragó són prou diferents. Els primers, els autors aragonesos no franjatins, amb la sola excepció de l'article *Literatura en catalán en Aragón* de l'*Apèndice II* de la *Gran Enciclopedia Aragonesa* obra del

---

⁸ Veg. Quintana (1984: 122-125; 1990: 217-221); Moret/Quintana (1995: 391-403); Moret (1998: 117-138); Sancho (1998: 309-320).

⁹ Quintana (2009: 34-43), referit al Baix Aragó.

saragossà Francho Nagore Laín (1987: 212-213), no n'hi han dedicat cap. Els costa d'entendre que a l'hora de parlar de la literatura a l'Aragó no poden referir-se només, o quasi, a la que s'hi fa en castellà, i obviar, o reduir a un mínim, la que ho és en aragonès, i més encara en català. I és així com a l'antologia *Yin. Poetas aragonesas 1960-2010* d'Ángel Guinda (2010) no hi cap poeta en aragonès ni en català —l'autor hi indica tanmateix que «Dejo para otro trabajo la poesía femenina escrita en aragonés y en catalán de la Franja» (Guinda, 2010: 7)— ni tampoc a la *Poesía aragonesa contemporánea* de Pérez Lasheras, «a mi pesar» com declara l'antòleg, que tanmateix dedica una pàgina a comentar la poesia aragonesa en aragonès i català —9 línies a aqueixa darrera llengua— (Pérez Lasheras, 1996: 26). A *Los cisnes aragoneses. De Marcial a los penúltimos poetas*, un llibre de 451 pàgines, Juan Domínguez Lasiera (2012: 343) descriu la poesia contemporània en català a l'Aragó de la segona meitat del segle xx en cinc línies, i no tan gasius en fer-ho són María Soledad Catalán i Agustín Faro (2010: 449-452) a *Introducción a la historia de la literatura en Aragón* que hi dediquen quatre pàgines de les 255 on presenten el segle xx. A les històries de la literatura catalana fetes des de Catalunya no és territorialitza ni l'Aragó ni la Franja, sinó que se situen els autors aragonesos en català allà on els correspon en la periodització general, seguint en això l'exemple donat per la *Història de la Literatura Catalana* de Riquer/Comas/Molas. Els diccionaris de literatura per autors, tant si són redactats a l'Aragó (cf. Barreiro, 2010) com a Catalunya (cf. Broch, 2008), entren, amb prou abundància, escriptors aragonesos en català, si bé no contribueixen a la territorialització, ja que això només ho evidencia l'article dedicat a cada autor, llevat, és clar, del de n'Hèctor Moret, esmentat al principi d'aquest text, i el d'en Joaquim Monclús (2014: 313-337). La situació es semblant per a les antologies. A les compilades per antòlegs franjatins —en registro un total de cinc—¹⁰ la territorialització és, no cal dir, absoluta. En tots els altres casos l'especificitat aragonesa dels autors franjatins només es pot trobar, com he escrit adés, llegint-ne les biografies en cas d'haver-n'hi.¹¹

En els mitjans de comunicació, tant aragonesos com catalans, la literatura contemporània en català a l'Aragó té un escàs ressò, si bé se'n destaca la territorialització. Només se'n parla amb regularitat a la revista

---

10 Veg. *Antologies*, a la Bibliografia.

11 Veg. *Antologies*, a la Bibliografia.

mensual des de 1999 *Temps de Franja*, la sola que es publica íntegrament en català al nostre país. I més encara al seu encartat *Styli locus*, de quatre pàgines de periodicitat semestral des de 2009 i dedicat exclusivament a la literatura i en especial a la que es fa en català a l'Aragó.

Existeix un premi, *Guillem Nicolau*, per a obres escrites en català per autors aragonesos. Aquest premi va ser instituït pel Govern del nostre país el 1986, que l'ha suprimit de tant en tant segons les seues diferents orientacions polítiques o les disponibilitats pressupostàries. Així ha estat durant l'anterior legislatura, la coneguda com a Lapapyp-Lapao. M'arriben notícies que en l'actual legislatura podria recuperar-se, però no s'acaben de confirmar.¹² El premi *Desperta, ferro!* de literatura escolar, que es convocava ininterrompudament des del 1988, es troba aturat des de l'any 2008. Hi hagué el projecte de publicar-ne els textos premiats, que no ha tirat endavant. L'ajuntament de Saragossa convocava anualment des del 1998 un concurs de cobles aragoneses en llengua catalana, el qual es va interrompre en 2015; les cobles premiades en els anys 1998 a 2009 han estat publicades en volum (Sasot, 2010). Hi ha alguns pocs altres premis aragonesos literaris —com el que atorga l'Ajuntament de Pena-roja des del 2003—, on les obres en català solen competir amb d'altres en castellà, i de vegades també en aragonès. No cal dir que els autors en català de l'Aragó poden presentar les seues obres a qualsevol concurs arreu del domini de la llengua, i així ho fan. A finals del segle passat es va crear el programa Jesús Moncada, Escriptor a l'Aula, suprimit durant la darrera legislatura i s'ha recuperat el 2016. A la difusió de la literatura en català d'autors aragonesos contribueixen també les rutes literàries dedicades a alguns autors, que han pres una certa volada des d'enguany i, sembla, que tindran continuació. De moment se n'han publicat dues per part de la Direcció General de Política Lingüística, dedicades a Jesús Moncada a Mequinensa¹³ i a Desideri Lombarte a Pena-roja.¹⁴ N'hi ha una tercera en preparació per a Josep Galan a Fraga.

---

12 La recuperació del premi s'ha fet efectiva aquest 2017, com es pot comprovar en el BOA núm. 153, de 10 d'agost.

13 Veg. el fulletó, *Rutes Literàries. Pels Camins de la memòria. Jesús Moncada i Estruga* (2016). Mequinensa: Direcció General de Política Lingüística /Ajuntament de Mequinensa.

14 Veg. el fulletó, *Rutes literàries. Pels camins de la memòria. Desideri Lombarte i Arrufat* (2016). Pena-roja: Direcció General de Política Lingüística /Ajuntament de Pena-roja.

L'edició de llibres de la literatura que ací ens ocupa s'inicia amb la publicació a Barcelona el 1973 d'*Històries de la mà esquerra* de Jesús Moncada (1973). Des d'aleshores s'han publicat un centenar llarg d'obres literàries d'autors contemporanis aragonesos en català. Aquestes publicacions han estat fetes, en ordre decreixent quant al nombre d'obres, per les associacions d'estudi i foment de la llengua catalana a l'Aragó, així com per diverses institucions de l'Administració aragonesa i diferents editorials comercials catalanes i valencianes. L'edició comercial aragonesa d'autors aragonesos en català només ha publicat fins ara tres títols en català (Gara d'Edicions) i uns quants més en traducció aragonesa o castellana (Gara d'Edicions i Xordica). La desaparició del premi *Guillem Nicolau*, abans esmentada, i la forta disminució de subvencions en els darrers anys a les associacions, i encara més d'ençà de l'anterior legislatura, han reduït considerablement a l'Aragó l'edició d'obres d'autors aragonesos contemporanis en català. Tanmateix es manté la col·lecció *Lo Trinquet* de l'Institut de Estudios Turolenses¹⁵, que des de 2009 sol publicar un títol anualment, concretament sis títols fins ara, i el 2015 anunciava la publicació de la *Poesia Completa* de Desideri Lombarte i Arrufat.¹⁶ Només a Catalunya se segueix publicant obra d'autors aragonesos en català.

La literatura en català a l'Aragó només té una certa presència als segles XIII i XIV, després tan solament trobem comptats autors i encara quasi només a partir de finals del segle XIX. La renovació amb continuïtat de les lletres catalanes a l'Aragó s'inicia cap al final de la darrera dictadura, i la podríem anomenar Renaixença si no fos que ens arriba amb més de cent anys de retard en comparació amb la dels altres territoris del domini de la llengua. L'equilibri que observem entre la producció poètica i la narrativa per part dels autors contemporanis en català a l'Aragó és també un obstacle per a poder qualificar de Renaixença el moviment. És ben sabut que les *renaixences* solen passar per un període de predomini abassegador, sinó total, de la poesia, i en són bons exemples la renaixença de les literatures del nostre entorn: basca, gallega, occitana, etc., o la dels

---

15 Sobre aquesta col·lecció, veg. la *Presentació* dels editors al volum primer (Quintana, 2009: 9-10 [Antologies]).

16 Veg. a la solapa d'Antolí (2015). Sobre aquesta col·lecció, vegeu la *Presentació* dels editors al volum primer (Quintana, 2009: 9-10 [Antologies]).

altres territoris de llengua catalana. La literatura que ací tracto no renaix, sinó que s'incorpora a les restants literatures catalanes, que ja fa molt de temps que han deixat enrere les seues renaixences.

Una certa millora de la situació econòmica en el tardofranquisme obre l'accés als estudis mitjans i superiors de la joventut de la baixa i mitjana pagesia, aclaparadorament majoritària a la Franja, i això, unit a una censura mínimament tolerant amb les identitats no castellanés d'Espanya, porta a l'aparició d'uns autors que, ben conscientment, trenquen per primera vegada amb els seus textos en català l'imperant monopoli lingüístic i cultural del castellà a l'Aragó. Els primers a fer-ho són els cantautors Tomàs Bosque de la Codonyera i Àngel Villalba de Favara el 1968 afegint-se al moviment de la Nova Cançó a Catalunya i al País Valencià, especialment per l'exemple del cantautor xatívi Raimon. Amb ells comença la literatura contemporània en català a l'Aragó, i tant ells, com els nous autors que se'ls aniran afegint, estaran convençuts durant prou de temps que són els primers d'escriure en català al nostre país. Molt poquet a poquet aniran veient que darrera d'ells hi ha un passat literari en català a l'Aragó, no abundós, però tampoc menyspreable, un passat que encara a hores d'ara no coneixem pas ben bé del tot.

Continuant en el temps ens trobem el 1973 amb el primer llibre, obra d'en Jesús Moncada, les *Històries de la mà esquerra*, com ja abans he escrit, un llibre que havia anat precedit per la publicació el 1971 a la revista montserratina *Serra d'Or* de l'article del mateix autor *Crònica del darrer rom* (Moncada, 2003: 7-24), on s'esbossen molts dels temes que després Moncada desenvoluparà a les novel·les. Un jove Anton Abad, nascut el 1958, s'afegeix ben aviat —el 1989 surt el seu primer disc— al petit nucli de cantautors citats. Moltes coses s'anaven covant durant aquells anys, que es faran realitat a la dècada dels vuitanta del segle passat, quan el moviment literari en català pren realment embranzida entre nosaltres. Malgrat la migradesa encara de tot plegat en aquells anys ja hi ha qui gosa publicar l'any 1981 a la *Gran Enciclopedia Aragonesa* un brevíssim esbós, més amunt esmentat, de la literatura contemporània en català a l'Aragó. El 1983 Josep Galan publicà la que serà la primera novel·la aragonesa en català, *Mort a l'Almodí*, que anirà seguida per *L'home de França* de Josep Anton Chauvell, obra guanyadora el 1986 del primer premi *Guillem Nicolau* i apareguda aquell mateix any. És aleshores quan comencen a fer-se

conèixer, de primer en revistes —*Andalán, Rolde, Gaceta del Matarraña, Desperta, ferro!, Sorollat!*, etc.—, després en llibres, tant Hèctor Moret com el malaguanyat Desideri Lombarte, mort el 1989, l'obra del qual, en gran part publicada pòstumament, es produeix tota en aquesta dècada. Les primeres antologies són també d'aquell temps, i quan el Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana l'any 1986, que va trobar força ressò a l'Aragó, aparegueren a les seues *Actes* una nodrida mostra dels primers assaigs d'autors aragonesos en català. El 1988 en Jesús Moncada publicava la seua primera novel·la, *Camí de sirga*.

De llavors ençà, i a pesar de la creixent hostilitat a la llengua catalana al nostre país, i evidentment també a la seua literatura, aquesta ha seguit avançant. A la desena escassa d'escriptors fins al 1990 cal sumar-ne una trentena amb obra apareguda en llibre, antologies, diaris i revistes, i altres tants que ho fan només en antologies, diaris i revistes. Bastants d'autors tenen obres seues en part traduïdes a altres llengües —Jesús Moncada, Hèctor Moret, Carles Terès, Francesc Serés, Mercè Ibarz, etc.—, i s'han professionalitzat del tot o tendencialment Jesús Moncada, Mercè Ibarz, Francesc Serés, Lluís Rajadell, Hèctor Moret, Mario Sasot, etc. Hi ha també altres cantautors i els grups musicals prou nombrosos que han anat sorgint: Àngel Soro, Duo Recapte, NoTinkSon, los Draps, Ya BaBé, Temps al Temps, etc.

Observem ara cap a quins gèneres s'orienten aquests autors. Llevat del teatre, molt faltat d'estructures materials i d'actors, cosa que no és precisament un estímul per als autors, tots els altres són abundantment tractats.

A les novel·les es descriu majoritàriament el temps viscut pels autors, amb els grans cicles d'en Jesús Moncada, Francesc Serés i Mercè Ibarz centrats al Baix Cinca, d'en Josep Antoni Chauvell a la Llitera i d'en Lluís Rajadell al Matarranya, i l'acció, com ja he indicat, no sol transcórrer-hi gaire fora d'aqueixos territoris. És molt de doldre que no haja sorgit un cicle paregut per a les terres altes ribagorçanes, vegeu, però més endavant, la narrativa breu d'Isidor Cònsul. Dotze autors més han publicat una o dues novel·les cadascun (Carles Andreu, Susana Antolí, Susanna Barquín, Maria Pilar Febas, Josep Galan, Silvestre Hernández, Desideri Lombarte, Merxe Llop, Marta Momblant, Josep San Martín, Carles Terès i Javier Terrado).

La narrativa breu, prou abundosa, ha estat recollida en volum per David Albesa, Miquel Blanc, Josep Antoni Carrévalo, Josep Antoni Chauvell, Isidor Cònsul, Teresa Jassà, Jesús Moncada i Mari Zapater. Ells mateixos i bastants d'altres solen publicar-ne en revistes.

En poesia, la considerable i variada obra de Desideri Lombarte és centrada quasi del tot en el cicle de la seua vila natal —*sempre Pena-roja*, dirà. Només cap al final de les seues relativament curtes anyades, vuit, de producció literària, s'obre cap a d'altres temàtiques. Un procés semblant s'observa en la poesia de Josep Miquel Gràcia que, a partir d'uns poemaris volgudament i intensa codonyerencs, ha passat a poetitzar molts d'altres temes i territoris. Juli Micolau, amb una poesia molt atractiva, si bé no sempre de fàcil accés, per més que molt gratificant, va en camí de crear un gran cicle poètic. Hèctor Moret ha aconseguit ja un gran cicle poètic, tancat i clos des de fa un cert temps segons pròpies declaracions, tot i que de tant en tant incompleix els seus assumits propòsits i segueix publicant algun text, això sí sovint de circumstàncies, diuen. Autors d'un o més poemaris són Susana Antolí, el cantautor Tomàs Bosque, Maria Pilar Febas, Francesc Gil, Teresa Jassà, Marià López Lacasa i Josep San Martín. Tots aquests autors, i molts d'altres, publiquen en antologies i prou sovint en revistes.

Els llibres d'assaig no són gaire nombrosos, i no sempre són fàcils de destriar dels d'investigació. Són clarament obres d'assaig les d'Arantxa Capdevila, Josep Lluís Espluga, Hèctor Moret, Joaquim Montclús i Mario Sasot.

L'articulisme és el gènere que compta amb més escriptors i que s'enumeren amb quasi exhaustivitat al diccionari de n'Hèctor Moret citat al principi d'aquest text. Publiquen els articles bàsicament al mensual *Temps de Franja* de dinou pàgines, i a les columnes setmanals en català del *Diario de Teruel* i *La Comarca* d'Alcanyís, així com també al mensual alcanyissà *Compromiso y Cultura*, o amb alguna freqüència a les revistes *Turolenses* de Terol i *Rolde* de Saragossa, i ocasionalment a d'altres. Els nostres diaris nacionals i el *Diario del Alto Aragón* tenen vetat l'ús del català a les seues pàgines, potser no *de iure*, però sí *de facto*. Bastants articulistes publiquen en diaris i revistes d'altres territoris de llengua catalana. Alguns autors també en recullen parcialment els articles en volum, com ara Tomàs Bosque, Jesús Moncada, Hèctor Moret, Josep A. Chauvell, Francesc Ricart o Ramon Sistac; una selecció dels articles publicats a *La Comarca* han estat aplegats en llibre el 2007 (veg. Sancho, 2007).

I arribem al teatre, el gènere més desassistit, segurament per les dificultats en veure representades les obres, com ja he dit abans. Fan excepció els molts sainets costumistes de les germanes Bean i la trilogia *Soldret* d'Agustí Larrègola, els uns i l'altra representats respectivament sobretot a Fraga i a Estopanyà. Altres autors, Josep Anton Chauvell, Desideri Lombarte, Marta Momblant i Francesc Serés han publicat algunes poques obres teatrals, poc o bastant representades. Sobre narratives d'en Jesús Moncada s'han creat espectacles teatrals.

Altres gèneres, com epistolaris —Desideri Lombarte—, memòries —Juan Enjuanes, Artur Quintana—, dietaris —Edmon Vallès— ofereixen encara no gaires mostres. La relativa joventut del moviment n'és segurament una causa.

Tot plegat evidència que la literatura contemporània en català a l'Aragó va obrint-se camí, malgrat l'ambient tan sovint hostil en què li toca viure, permanentment a contracerç. La seua existència és la prova que les paraules d'àugur de Desideri Lombarte (2000: 136) podrien fer-se realitat:

*Quan no quedarà res,
només ermes les terres, sec el mar,
quedarà la paraula. Quedarà.*

Bibliografia

1. Generalitats

a) Estudis

- CAMPS, Josep (2007): «Sobre l'edició catalana a l'Aragó: els *Quaderns de les Cadolles*». *Serra d'Or*, 568 (abril 2007), p. 97-100.
- CATALÁN, María Soledad / FARO, Agustín (2010): *Introducción a la historia de la literatura en Aragón*. Zaragoza: Mira.
- CHAUVELL, Josep A. (1999): «Aproximació a la literatura catalana de la Franja». VALLVERDÚ, Josep (ed.): *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 87-93.
- CÒNSUL, Isidor (2004): «Escriptors de la Franja». *Serra d'Or*, 530 (febrer 2004), p. 35-38.

- DOMÍNGUEZ, Juan (2013): *Los cisnes aragoneses. De Marcial a los Penúltimos Poetas*. Zaragoza: Delsan (Clásicos, 9).
- MONCLÚS, Joaquim / QUINTANA, Artur (1989): «El català a l'Aragó». *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986)*, VIII. València: Institut de Filologia Valenciana, p. 196-212.
- MORET, Hèctor (1994): «Una dècada de literatura catalana de l'Aragó catalanòfon (1984-1993)». *Ressò de Ponent*, 116 (febrer 1994). Lleida, p. 40-41.
- MORET, Hèctor (1996): «Notes sobre literatura catalana contemporània a l'Aragó». *Rolde*, 76 (abril-junió 1996). Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, p. 18-24.
- MORET, Hèctor (1997): «Quaderns de la Glera: una experiència d'editar en català a l'Aragó». ARAGÜES, Chusé (ed.): *Autas d'as Primeras Chornadas sobre a Traduzión en o desembolique d'as luengas: o caso de l'aragonés (Conzello de Lo Grau, 6, 7 y 8 d'abiento de 1997)*. Zaragoza: Gara d'Edizions / Instituto de Estudios Altoaragoneses, p. 31-36. Reproduït a BETRIÀ, Esteve (2003): *Circumloquis i remostrons. Quaderns de les Cadolles*, 7. Fraga / Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 47-56.
- MORET, Hèctor (1998): *Indagacions sobre llengües i literatura catalanes a l'Aragó*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 182.
- MORET, Hèctor (1999): «Panorama de la literatura catalana contemporània a l'Aragó». *Ressò de Ponent*, 174 (desembre 1999). Lleida, p. 47-50.
- MORET, Hèctor / QUINTANA, Artur (1995): «La literatura en català a l'Aragó: els darrers vint anys». *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt, 18-25 de setembre de 1994*, 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 391-403. Reproduït a QUINTANA, Artur (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 335-347 (La Gabella, 9).
- NAGORE, Francho (1987): «Literatura en catalán en Aragón». *Gran Enciclopedia Aragonesa*. Apéndice II. Zaragoza: Unali, p. 212-213.
- QUINTANA, Artur (1981): «Literatura en catalán en Aragón». *Gran Enciclopedia Aragonesa*, VIII. Zaragoza: Unali, p. 2073-2074.
- QUINTANA, Artur (1984): «La literatura catalana a l'Aragó». *Els Marges*, 30 (gener 1984). Barcelona, p. 122-125.
- QUINTANA, Artur (1988): «El català a l'Aragó. Balanç de la Democràcia». *Revista de Catalunya*, 19 (maig 1988), p. 44-57.
- QUINTANA, Artur (1990): «La literatura aragonesa en catalán». El Día (abril 1986). BARREIRO, Javier (ed.): *La línea y el tránsito. Monografías sobre cultura aragonesa*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, p. 217-221.

- QUINTANA, Artur (2000): «La Franja com a escenari literari (en els escriptors no franjatins)». *Urc*, 16. Lleida: Ajuntament de Lleida / Regidoria de Cultura, p. 33-37.
- QUINTANA, Artur (2006): «Escritores aragoneses en catalán». *Rolde*. Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, 115 (enero-marzo 2006), p. 26-33.
- QUINTANA, Artur (2009): «La lengua catalana en el Bajo Aragón». *Rolde*, 127-128 (octubre 2008-marzo 2009). Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, p. 34-43.
- SANCHO, Carles (1987): «La llengua catalana escrita a la Franja». *Sorolla't!*, 2-3 (novembre 1986-gener 1987), p. 309-320.
- SANCHO, Carles (1998): «La literatura catalana a la Franja en els últims vint-i-cinc anys». GIMENO, Mercè / MORET, Hèctor (eds.): *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Batea: Patronat Pro-Batea, p. 309-320.
- SASOT, Mario (2003): «La literatura catalana a l'Aragó: d'un trist ermot cultural a una realitat en ebullició». SISTAC, Ramon (ed.): *De fronteres i mil·lennis: la Franja, any 2001. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 35-48.
- SASOT, Mario (2009): «La literatura aragonesa en catalán: una realidad en ebullició». *Letras Aragonesas. Centro del libro de Aragón*, 8 (abril 2009). Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte, p. 15-20.
- SISTAC, Ramon (1986): «Publicacions sobre la Franja de Ponent 1983-1985». *Els Marges*, 35 (setembre 1986), p. 96-110.

b) Antologies

- BILIUS, Olaf / EHLS, Tobias / FARIAN, Jenny Petra / HEIM, Walter / KLAUS-SOLER, Olivia Maria / NIEL, Marcel·la / QUINTANA, Artur / WILLE, Christian (1993): *Memòria de la set. Antologia de la nova poesia aragonesa*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 11-12).
- GUINDA, Ángel (2010): *Yin. Poetas aragonesas (1960-2010)*. Tarazona: Olifante. Ediciones de Poesía.
- IBARZ, Mercè (ed.) (2001): *URC (Gent, Terra, Paraules)*, 16. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- MORET, Hèctor (1993): *Punt per agulla. Mostra de la narrativa breu contemporània de l'Aragó catalanòfon*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 10).
- PÉREZ, Antonio (1996): *Poesía aragonesa contemporánea*. Zaragoza: Mira.
- QUINTANA, Artur (1884): *La nostra llengua. Gramàtica de llengua catalana*. Zaragoza: Diputació General de Aragón / Departamento de Cultura y Educación (Pa de Casa, 3).

- QUINTANA, Artur (ed.) (1989): *El català a l'Aragó*. Barcelona: Curial (La mata de jonc, 19).
- QUINTANA, Artur (ed.) (2009): *Roda la mola. Poesia del Baix Aragó de llengua catalana dels orígens als nostres dies*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 1).
- SANCHO, Carles (ed.) (2007): *Deu anys de «Viles i gents»*. Zaragoza: Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 16).
- SASOT, MARIO (1995): *Així s'escriu a la Franja (Antologia comentada d'autors de l'Aragó catalanòfon)*. Saragossa: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació dels Consells de la Franja / Associació Cultural del Matarranya (La Gabella, 3).
- SASOT, MARIO (1995): *Joglars de Frontera. La cançó d'autor a l'Aragó catalanòfon*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación y Cultura.
- SASOT, MARIO (2010): *Cobles d'anar i tornar. Dotze anys del Concurs de Cobles Aragoneses en Llengua Catalana de l'Ajuntament de Saragossa*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 5).

c) Antologies que contenen obres d'autors franjatins. Selecció

- Antologia Poètica Universitària 1985* (1986). Barcelona: Proa (Els llibres de l'Ossa menor, 139).
- COLL, Pep (ed.) (2004): *Lletres de la riba tallada. Antologia Literària de l'Alta Ribagorça*. Lleida: Pagès (Lo Marraco, 142).
- COLOMÉ, Jep / ROIG, Albert (ed.) (1997): *Vores de riu*. Barcelona: Columna (Tresmall, 8).
- El riu que parla. Autors i autores de l'Ebre* (2009). El Perelló: Aeditors / Serret.
- L'arbreda ebrenc. Recull de relats* (2010). El Vendrell: March Editors.
- Poetes de l'Ebre. Antologia 2012* (2013). L'Aldea: Poetes de l'Ebre.
- Tren de Val de Zafán. Narracions –Escriptors –Relats* (2011). Zaragoza: Gara d'Edicions (Gara viceVersa, 5).

d) Diccionaris

- BARREIRO, Javier (2010): *Diccionario de Autores Aragoneses Contemporáneos. 1885-2005*. Zaragoza: Diputación Provincial de Zaragoza.
- BROCH, Àlex (ed.) (2008): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana (Diccionaris de l'Enciclopèdia).
- MORET, Hèctor (2009): «Breu Diccionari d'escriptura i escriptors contemporanis en català a l'Aragó». *Alazet*, 21. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, p. 33-72.

MONTCLÚS, Joaquim (2014): *La Franja de Ponent avui: aspectes històrics i jurídics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 313-337 (Publicacions de la Presidència, 43).

e) Revistes i diaris

Batecs. Trimestral 1988-1995. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca.

Desperta, ferro!. Entre 1987-1991 publicà nou números. Tamarit: Consells Locals de la Franja.

La Mañana de la Franja. Setmanal 2001-2007. Lleida.

Sorolla't! Entre 1986-2000 publicà 11 números. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

Styli locus. Semestral 2009-. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja.

Temps de Franja. Mensual 1999-. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja.

2. Autors

ALBESA, David (2003): *Quin món més bèstia*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 5).

ANDREU, Carles (2004): *La mort del pare i mare*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 13).

ANTOLÍ, Susana (2004): *Deliri d'amor*. Fraga / Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 10).

ANTOLÍ, Susana (2005): *Memòries d'un altre segle. Vivències d'Angelina Biel Mateu*. Alcañiz / Calaceit: Centro de Estudios Bajoaragoneses / Associació Cultural del Matarranya (Memorias bajoaragonesas, 5).

ANTOLÍ, Susana (2006): *Tornem a ser menuts*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 17).

ANTOLÍ, Susana (2015): *Senderes de gebre. Beseit 1778*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 6).

BARQUÍN, Susanna (2004): *L'aventura del desig*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 13).

BEAN, Andresseta / BEAN, Pepeta (2011): *Teatro fragatí, en fragatí*. Fraga: Amics de Fraga, s.n.

BETRIÀ, Esteve [Moret, Hèctor] (2003): *Circumloquis i remostrons*. Fraga / Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 7).

- BLANC, Miquel (2001): *Històries i romanços (Calaceit entre 1889 i 1930)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 10).
- BOSQUE, Tomàs (2010): *Melodia Provençal. Poesia, música i prosa*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 2010).
- CARRÉGALO, Josep Anton (2002): *A soca d'orella*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 1).
- CARRÉGALO, Josep Anton (2002): *Espurnes*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 11).
- CHAUVELL, Josep Anton (1986): *L'home de França*. Zaragoza: Departamento de Educación y Cultura (Pa de casa, 4).
- CHAUVELL, Josep Anton (1988): *Bo per a contar*. Barcelona: Sírius.
- CHAUVELL, Josep Anton (1991): *Guardeu-vos de la nit del cel encès*. València: Lleida: Eliseu Climent (Narrativa 3 i 4, 26).
- CHAUVELL, Josep Anton (1995): *La flor del ram*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 6).
- CHAUVELL, Josep Anton (1996): *Hereus de la casa cremada*. Lleida: Pagès editors.
- CHAUVELL, Josep Anton (1998): *El temps de color pà·lid*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 35).
- CHAUVELL, Josep Anton (2000): *Terra Verge*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 71).
- CHAUVELL, Josep Anton (2003): *Estimàvem Celentano*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 118).
- CHAUVELL, Josep Anton (2010): *Divuit anys. Vivències d'un escriptor des dels marges*. Lleida: Pagès editors (Proses, 51).
- CHAUVELL, Josep Anton (2014): *La llengua de les sirenes; reflexions sobre el català a l'Aragó i altres anècdotes de fronteres*. Lleida: Pagès editors.
- CÒNSUL, Isidor (2004): *En el nom del pare*. Fraga / Calaceit: Associació cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 12).
- CÒNSUL, Isidor (2008): *Tractat de geografia*. Barcelona: Empúries (Narrativa, 328).
- ENJUANES, José (2010): *Un ball per la República. La vida d'un home d'Alcampell, a la Llitera, durant el segle XX*. Lleida: Pagès editors (Guimet, 129).
- ESPLUGA, Josep Lluís (2004): *Urbilatèria*. Fraga / Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 11).
- ESPLUGA, Josep Lluís (2005): *Planeta Franja. El trencaclosques del català a l'Aragó*. Lleida: Pagès editors (Argent viu, 79).
- ESPLUGA, Josep Lluís (2008): *Com embolicar la Franja en una fulla de pi*. Lleida: Pagès editors (Quaderns del Cingle, 1).

- ESPLUGA, Josep Lluís / CAPDEVILA, Arantxa (1995 / 1996²): *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles de l'Aragó que parlen català*. Lleida: Pagès editors (Guimet, 8).
- FEBAS, Maria Pilar (1990): *Estampes mequinensanes*. Tarragona: autor, s.n.
- FEBAS, Maria Pilar (1995): *La mostra de l'olivera*. Tarragona: El Mèdol.
- GALAN, Josep (1983): *Mort a l'Almodí*. Fraga: Ajuntament de Fraga.
- GIL, Francesc (2013): *Menú: la cuina del cor*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 5).
- GIMENO, Mercè (2012): *Calaceitanes. 31 dones del segle XXI*. Calaceit: Gràfiques del Matarranya (Els llibres de la Vallrovira, 1).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2002): *Davall d'una olivera*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 2).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2004): *Finestrons i finestretes*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- GRÀCIA, Josep Miquel (2005): *Fets i temps de la Codonyera*. Calaceit: Ajuntament de la Codonyera / Associació Cultural del Matarranya. (Lo Trull, 15).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2005): *Reflexions i abstraccions*. Zaragoza: Diputacion Provincial de Zaragoza (Veruela Poesía, 10).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2005): *Vers a vers a Barcelona*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literatura de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 15).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2007): *Dietari en groc*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 18).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2008): *Si les pedres parlaren ... . Si las piedras hablaran ... .* Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 18).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2010): *Pasqual Andreu, lo Florit (Lo Floro en vers)*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 3).
- HERNÁNDEZ, Silvestre (2004): *Aigües tèrboles*. Barcelona: Columna.
- HERNÁNDEZ, Silvestre (2008): *El manuscrit de Wadi al-Almar*. Barcelona: Viena.
- IBARZ, Mercè (1993, 1994²): *La terra retirada*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 8-9).
- IBARZ, Mercè (1995): *La palmera de blat*. Barcelona: Quaderns Crema.
- IBARZ, Mercè (2002): *A la ciutat en obres*. Barcelona: Quaderns Crema.
- IBARZ, Mercè (2005): *Febre de carrer*. Barcelona: Quaderns Crema.
- IBARZ, Mercè (2010): *No parlis de mi quan me'n vagi*. Barcelona: Empúries.
- IBARZ, Mercè (2013): *Vine com estàs*. Barcelona: Proa (A tot vent, 583).
- JASSÀ, Teresa (2001): *L'armariet i altres narracions*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 9).

- JASSÀ, Teresa (1992, 2010²): *Eixam de poemes*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 7).
- LARRÈGOLA, Agustí (2005): *Solc Dret. Trilogia. Lo solc dret. Lo solc tort. La entera*. Estopanyà.
- LLERDA, Antoni Francesc (2006): *Toni Llerda, terra i llengua. Biografia, fets i escrits d'Antoni Llerda Juan*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 17).
- LLOP, Merxè (2010): *Ressó en l'obscuritat*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Eudcación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 21).
- LOMBARTE, Desideri (1987): *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*. Zaragoza: Diputación General de Aragón / Departamento de Culura y Educación (Pa de casa, 5).
- LOMBARTE, Desideri (1987): *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort*. Zaragoza: Diputación General de Aragón / Departamento de Cultura y Educación (Pa de casa, 6).
- LOMBARTE, Desideri (1991): *A l'ombra de les roques del Masmut*. Calaceit: Associació de Consells Locals de la Franja / Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de la Glera, 1).
- LOMBARTE, Desideri (1992): *Teatre inèdit*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 5-6).
- LOMBARTE, Desideri (1993): *Sentències comentades. Voldria ser...* Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 1).
- LOMBARTE, Desideri (1995): «A ti no te conozco». *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses*, VII. Alcañiz: Centro de Estudios Bajoaragoneses, p. 199-213.
- LOMBARTE, Desideri (1995): *Cartes a la molinera. La bona vida i la mala bava*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 3).
- LOMBARTE, Desideri (1995): *Romanços mai contats. Boires i borrimis*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación y Cultura (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 8).
- LOMBARTE, Desideri (1997, 2008²): *Memòries d'una desmemoriada mula vella*. Barcelona: Sírius.
- LOMBARTE, Desideri (1999): *Miracles de la Mare de Déu de la Font i Altres Poesies Esparses*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 5).
- LOMBARTE, Desideri (2000): *Ataüllar el món des del Molinar. Antologia lírica*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 7).
- LOMBARTE, Desideri (2001): *Epistolari Desideri Lombarte (1981-1989)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 8).
- LOMBARTE, Desideri (2010): *Les aventures del sastre Roc d'Arça*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 4).

- LÓPEZ, Marià (1992): *Vores*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 4).
- LÓPEZ, Marià (1993): *Seniències comentades. Voldria ser...* Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 1).
- LÓPEZ, Marià (1996): *Lo poble i les circumstàncies*. Lleida: Pagès editors (Biblioteca de la Suda, 21).
- LÓPEZ, Marià (2003): *Elements*. Fraga / Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 4).
- MICOLAU, Juli (1997). *Manoll*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 10).
- MICOLAU, Juli (2001): *Esfera (Traspunt en la serena)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 8).
- MICOLAU, Juli (2008): *D'un sol esclop*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 2008).
- MICOLAU, Juli (2009): *La venda de l'Hereva*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 20).
- MICOLAU, Juli (2014): *Àtic antic*. München: Editorial United p.c.
- MOMBLANT, Marta (2009): *Fora de temps, fora de lloc*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 2).
- MONCADA, Jesús (1973, 1981²). *Històries de la mà esquerra*. Barcelona: Gràfiques Diamant.
- MONCADA, Jesús (1985): *El cafè de la granota i altres narracions*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 24).
- MONCADA, Jesús (1988): *Camí de sirga*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 39).
- MONCADA, Jesús (1992): *La galeria de les estàtues*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 49).
- MONCADA, Jesús (1997): *Estremida memòria*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 76).
- MONCADA, Jesús (2000): *Calaveres atònites*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 87).
- MONCADA, Jesús (2003): *Cabòries estivals*. Fraga / Calaceit: Institut d'estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 3).
- MONCADA, Jesús (2011): *Dibuixos i caricatures de Jesús Moncada*. Lleida: Pagès editors.
- MONCLÚS, Joaquim (1984): *La Franja de Ponent, avui*. Barcelona: El Llamp.
- MONCLÚS, Joaquim (1999): *La catalanitat de la Franja de Ponent. Crònica de vint anys*. Barcelona: Thessàlia.

- MONCLÚS, Joaquim (2012): *El Matarranya. Crònica de viatge*. Cabrera de Mar: Galerada.
- MONCLÚS, Joaquim (2014): *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Publicacions de la Presidència, 43).
- MORET, Hèctor (1987): *Pentagrama*. Barcelona: Columna.
- MORET, Hèctor (1988): *Parella de negres*. Barcelona: Columna.
- MORET, Hèctor (1992): *Ròssecs*. Cerdanyola del Vallès: Ajuntament de Cerdanyola del Vallès.
- MORET, Hèctor (1993): *Al cul del sac trobarem les porgueres*. València: Edicions Alfons el Magnànim (Poesia, 19).
- MORET, Hèctor (1996): *Antídots*. València: Eliseu Climent (Poesia 3i4, 87).
- MORET, Hèctor (1998): *Tèps pervers*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 11).
- MORET, Hèctor (2004): *In nuce. Antologia poètica*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 14).
- MORET, Hèctor (2006): *Camp clos / Campo cercado. Obra poètica*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza (Caxón de sastre, 19).
- QUINTANA, Artur (2003): *La Vall de Balat. (Memòria de l'Aragó 1948-2003)*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 6).
- RAJADELL, Lluís (1992): *Tret de la memòria*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 3).
- RAJADELL, Lluís (2003): *A la vora del riu*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 8).
- RAJADELL, Lluís (2003): *Mort al monestir*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 12).
- RAJADELL, Lluís (2007): *L'any de la gelada*. Alcañiz: Repavalde (Lo Puig, 2).
- RICART, Francesc (2009): *Escrts contra l'erm. Aspiracions des de la Franja*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 3).
- SAN MARTÍN, Josep (1994): *Joan Majoles*. Lleida: Pagès editors.
- SAN MARTÍN, Josep (1999): *Reculls d'incerta vida*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 12).
- SAN MARTÍN, Josep (2000): *Crònica d'un crepuscle*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 67).
- SERÉS, Francesc (2000): *Els ventres de la terra*. Barcelona: Columna.
- SERÉS, Francesc (2001): *L'arbre sense tronc*. Barcelona: Quaderns Crema (Clàssica, 469).

- SERÉS, Francesc (2002): *Una llengua de plom*. Barcelona: Quaderns Crema.
- SERÉS, Francesc (2003): *De fèms i de marbres*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 136).
- SERÉS, Francesc (2006): *La força de la gravetat*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 156).
- SERÉS, Francesc (2008): *Caure amunt. Muntaner, Llull, Roig*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 170).
- SERÉS, Francesc (2009): *Contes russos. Traducció del rus d'Anastàsia Màxímovna*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 175).
- SERÉS, Francesc (2014): *La pell de la frontera*. Barcelona: Quaderns Crema (D'un dia a l'altre, 42).
- SISTAC, Ramon (2009): *Menú de degustació. Opinions nutricionals sobre la cuina de la llengua*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 4).
- TERÈS, Carles (2011, 2013²): *Licantropia*. Zaragoza: Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 22).
- TERRADO, Xavier (2004): *Diàleg de la cordialitat*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 14).
- VALLÈS, Edmon (1980): *Dietari de guerra. 1938-1939*. Barcelona: Edicions 62 (L'Escorpí. Idees, 14).
- ZAPATER, Mari (2002): *Encara rai ...! Les vint i una falòria*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca (Fogaril i Calaixera, 1).

3. Treballs sobre autors

- ACÍN, Ramón (ed.) (2005): *Jesús Moncada. Su universo literario*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte.
- BAYO, Emili / BIOSCA, Mercè (1992): *Guia de lectura de Jesús Moncada*. Barcelona: La Magrana (L'Esparver. Llegir, 34).
- BIOSCA, Mercè (2009): «Fraseologismes d'àmbit fluvial en l'obra de Jesús Moncada». MORET, Hèctor (ed.): *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 43-55 (La Gabella, 10).
- CAMPS, Christian (ed.) (2010): *La narrativa de Mercè Ibarz*. Péronnas: Les Éditions de la Tour Gile (Collection Catalane).
- CRAMERI, Kathryn (ed.) (2011): *Where the Rivers meet: Jesús Moncada*. Nottingham: Five Leafs Publications / Anglo-Catalan Society.

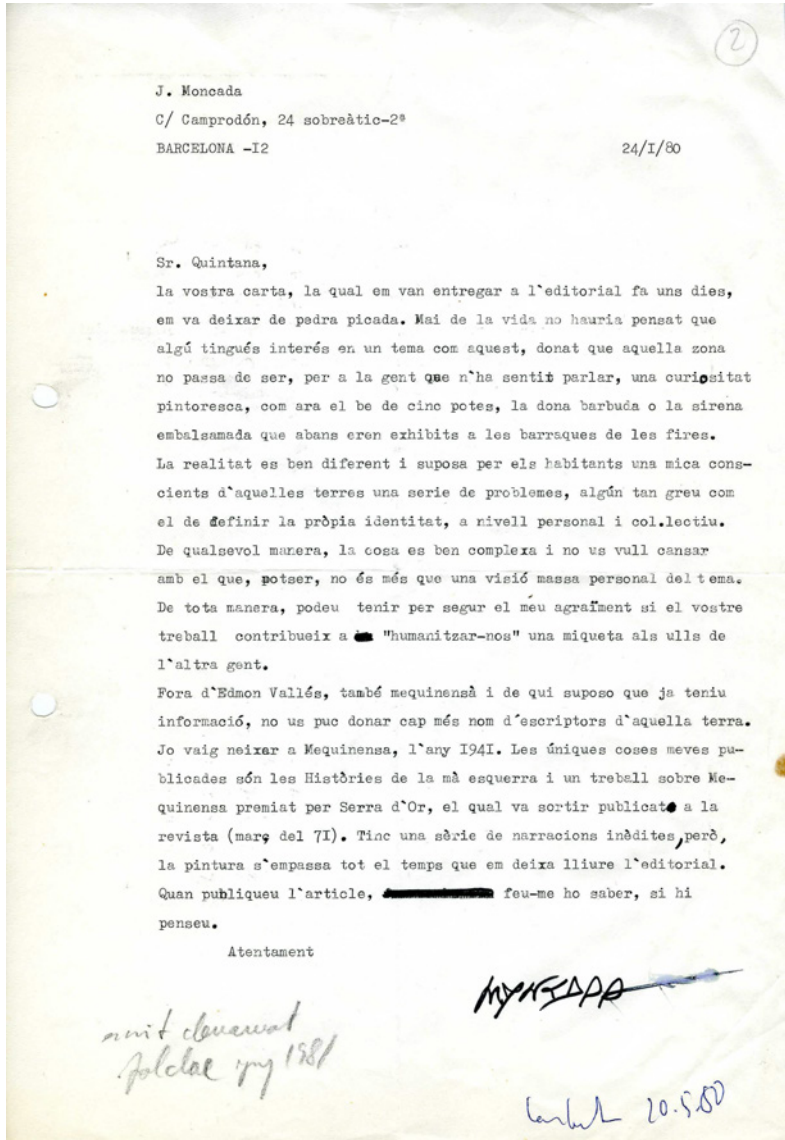
- GIMENO, María Dolores (2009): «*La veu dels marges a Epistolari de Desideri Lombarte (1981-1989)*». MORET, Hèctor (ed.): *Llengües i fets, actitud i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferta a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 187-204 (La Gabella, 10).
- GIRALT, Javier (2000): «*L'home de França de Josep Antoni Chauvell*». *Alazet*, 12, p. 69-112.
- JANÉ, Òscar (2008): «Literatures a través de la Franja - Jesús Moncada i Artur Quintana». PONS, Arnau / SKRABEC, Simona (eds.): *Carrers de frontera: passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana*, II. Barcelona: Institut Ramon Llull, p. 144-153.
- MARTÍNEZ, Michel (2016): «Hèctor B. Moret, un poeta aragonès de llengua catalana». *Revue d'Études Catalanes*, 2, p. 67-81.
- MORET, Hèctor (1996-1997): «Lèxic de la navegació fluvial en l'obra de Jesús Moncada». *Archivo de Filología Aragonesa*, LII-LIII, p. 179-220.
- MORET, Hèctor (1998): «Literatura catalana en Aragón; Jesús Moncada y Desideri Lombarte». *Actas del II Encuentro «Villa de Benasque» sobre Lenguas y Culturas Pirenaicas. Benasque (Huesca), 1-4 de septiembre de 1998*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación Cultura y Deporte, p. 123-138.
- MORET, Hèctor (ed.) (2006): *Batec a Batec. Miscel·lània de treballs oferts en honor de Josep Galan i Castany*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (La Gabella, 8).
- MORET, Hèctor (ed.) (2006): *URC. Cròniques del cerç i la garbinada. Recepció i projecció de l'obra de Jesús Moncada*, 21. Lleida: Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida / Pagès editors.
- MORET, Xavier (2005): *Jesús Moncada*. Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (Retrats, 7).
- QUINTANA, Artur (1983): «La llengua de Jesús Moncada». *Boletín del Centro de Estudios Bahoaragoneses*, 4-5. Alcañiz: Centro de Estudios Bajoaragoneses, p. 225-238. Reproduït a QUINTANA, Artur (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 383-403.
- QUINTANA, Artur (1998): «La poesia d'Hèctor B. Moret». *Alazet*, 10, p. 109-128. Reproduït a QUINTANA, Artur (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 405-430 (La Gabella, 9).
- QUINTANA, Artur (2004): «Hèctor Moret i l'actual literatura catalana a l'Aragó». CAMPS, Christian / ARNAU, Pilar (eds.): *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*.

(*La literatura de la democràcia*), II. Montpellier: Centre d'Études et Recherches Catalanes / Université de Montpellier II / Association Française des Catalanistes, p. 217-227.

QUINTANA, Artur (2006): «Hèctor B. Moret: antinomia entre la palabra y el gesto». MORET, Hèctor: *Camp clos / Campo cerrado. Obra poètica*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 7-66 (Caxón de sastre, 19).

Sorolla't! Homenatge a Desideri Lombarte (1937-1989), 7 (abril 1990). Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

Apendix documental: Correspondència entre Jesús Moncada i Artur Quintana

vull agrair-te les dues cartes que has escrit a la GEC demanant que se m'inclogui al Suplement.

Aquí et deixo dues cançons populars mequinensanes; fes-ne el que vulguis.

A Fraga en diuen barral;
a la Granja, cantereta.   ↓
A Faió en diuen pitxell
i, a Mequinensa, argoleta   ↑

Cançó per a despertar el peu

Peu, desperta
que anirem a Xerta.
Veurem senyores
que van a bodes
i si no les veiem
ens en tornarem.

(De menuts, ens la cantàvem
mentre ens feien massatge al peu
adormit a fi d'activar la circu-
lació de la sang)

A reveure

He canviat d'adreça:

J. Moncada

Torrent de l'Olla, 155-157, 3er, 2º

BARCELONA -12

Barcelona, 1 de març del 2002

Benvolgut Artur,

vaig rebre ahir la carta en la qual em proposes escriure la presentació del catàleg de l'exposició de fotografies de Tomàs Riva sobre l'emigració aragonesa de la postguerra. Agraïxo a la gent del CESBA que hagin pensat en mi, però no puc acceptar l'encàrrec. Per traduir *El comte de Montecristo* al català vaig haver d'arraconar més d'un any la novel·la que tenia mig embastada; ara que, finalment, he pogut ficar-m'hi de ple, no vull dispersar els esforços en altres feines.

D'altra banda, aquest és un tema del qual només tinc un coneixement molt superficial. La meva experiència personal no hi té res a veure. Malgrat el que dius, jo mai no m'he considerat un emigrant. Per a mi, anar de Mequinensa a Barcelona no va suposar cap desarrelament, no vaig moure'm de casa.

Una salutació ben cordial

A PROPÒSIT DE LA LITERATURA POPULAR CATALANA A L'ARAGÓ¹

Hèctor Moret Coso
Institut d'Estudis del Baix Cinca

Nota introductora

Per fer una exposició i una reflexió detallades a propòsit de l'expressió oral de la cultura popular associada a una determinada llengua —i a un territori determinat—, convé recordar que tota llengua conté, *per se*, una literatura de transmissió oral expressada en aquesta llengua. De tal manera és així que molt abans que es genere en una determinada comunitat lingüística un sistema gràfic per representar amb l'escrit la llengua d'aquesta comunitat —i fins i tot abans que els parlants d'aquesta llengua tinguin consciència d'emprar un sistema propi en la comunicació oral— la literatura popular ja es manifesta en els intercanvis de missatges orals entre els seus parlants. Dit d'una altra manera: la mera existència d'una llengua pressuposa l'existència d'una literatura popular de transmissió oral. Si entre els habitants d'un territori és vigent —viva oralment— una llengua, també és vigent una literatura associada, ni que sia a través de les manifestacions

---

¹ Per a la confecció final d'aquest text s'ha partit de les introduccions als reculls *Lo Molinar* i *Bllat colrat!* i, en especial, dels treballs «Catalan popular literature in the Franja d'Aragó» [en premsa] i «Indagacions sobre la literatura popular catalana a la Franja (d'Aragó)» [en premsa], ambdós signats per Hèctor Moret i Artur Quintana, de tal manera és així que es pot dir que el treball que es presenta ací es pot considerar obra dels dos autors esmentats, malgrat que en aquesta ocasió el text l'haja hagut de signar només el primer d'aquests investigadors.

orals de llegendes, contes tradicionals, follies o corrandes, refranys, endevinalles o mimologismes, per posar algunes manifestacions prou evidents de literatura popular i tradicional.

Aquesta nota prèvia bé a tomb perquè, si bé és cert que a la major part dels territoris en què el català ha estat la llengua tradicionalment emprada pels seus habitants, la literatura popular expressada en aquesta llengua ha estat percebuda —i encara ho és a hores d'ara— pels seus habitants com a un factor essencial en el procés de construcció de la identitat de la seua comunitat, no ha passat, generalment, així entre els habitants de les comarques que constitueixen l'anomenada Franja d'Aragó. Aqueixes comarques (del nord al sud: la Ribagorça d'administració aragonesa, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya) es troben situades a l'Aragó, un país històric on la llengua catalana i la cultura que conforma gairebé mai hi són enteses com a factors identitaris en l'imaginari dels seus habitants. Ans al contrari, molt sovint hi són percebudes com unes característiques alienes a l'Aragó, que cal rebutjar tant com es puga. De la mateixa manera, també cal refusar, molt sovint, el propi nom de la llengua catalana, fins al punt que ha estat rebatejada com a *xapurriau / xapurriat* i, més recentment, com a *Lengua Aragonesa Propia del Aragón Oriental* (popularitzat amb l'acrònim LAPAO); o amb denominacions locals, que sovint tenen un clar caràcter de secessionisme lingüístic, del tipus lliterà, fragatí, favarol, maellà, calaceità, etc.

Tanmateix, a finals de la dècada dels anys seixanta del segle passat a les comarques de l'Aragó catalanòfon es va iniciar un incipient moviment social que va veure en la llengua i la cultura catalanes, i en conseqüència en la literatura popular manifestada en aquesta llengua, un element fonamental en la construcció de l'identitari aragonès, o si més no en l'identitari d'aquestes comarques. Això va comportar que l'estudi i la recopilació de la literatura popular catalana de la Franja d'Aragó, que fins aquells anys no havia despertat gaire interès entre els seus habitants, prengué en aquells mateixos anys certa volada, sobretot a partir dels inicis de la dècada dels anys vuitanta del segle xx.

Els precursors

Pel que coneixem, són del segle XVIII els primers textos impresos de mostres de literatura popular de la Franja, textos que es troben en l'obra,

editada a Saragossa en dos volums —el primer imprès el 1739 i el segon el 1750— del religiós carmelita Roque Alberto Faci, *Aragon, Reyno de Christo y dote de Maria Santissima*, una obra on es descriuen, amb propòsits pietosos, centenars de llegendes marianes que aquest autor —nascut a la Codonyera (Matarranya) el 1684—, havia recollit per tot l'Aragó —inclosa, és clar, l'àrea catalanòfona d'aquell territori—, esdevenint, inconscientment, el primer recopilador de literatura popular del seu país. Tot i que l'obra està redactada i impresa en castellà, s'hi poden trobar, de manera escadussera, alguns mots catalans i hi dóna constància de l'existència de goigs de la Mare de Déu de la Font de Pena-roja en català.

Tanmateix, no serà fins a les darreres dècades del segle XIX i en les inicials del XX que trobarem entre els escriptors i estudiosos d'expressió catalana —sovint vinculats al moviment de la Renaixença i a l'excursionisme científic— un creixent interès per la literatura popular a l'Aragó catalanòfon. Aquest és el cas d'alguns treballs dels pioners Marian Aguiló (Moret, 1995b), Cels Gomis (Palomar, 1991; Roma, 1995), Artur Bofill (1882), Maurici Gourdon (1890), etc. I ja en el primer terç del segle XX, els d'Antoni M. Alcover (Moret, 1995b), Joan Amades, Francesc Carreras i Candi (1908), Baldiri Bolló, Antoni Griera, Antoni Navarro o Víctor Oliva. A aquests noms caldrà afegir-hi diversos materials continguts en l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* procedents de les enquestes fetes a l'Aragó en la dècada dels anys trenta del segle passat, tot i que els materials que s'hi van obtenir van resultar inaccessibles, a conseqüència de la Guerra Civil i les seues seqüeles, fins als inicis del present segle. Cal dir que tots aquests primers investigadors de la literatura popular catalana a l'Aragó eren originaris de Catalunya o de Mallorca.

Així no serà fins a principi del segle XX que trobarem els primers estudiosos aragonesos que recopilen alguns textos de literatura popular catalana: Miguel Arnaudas (1927, 1928), Maties Pallarés, Pedro Tejedor i Santiago Vidiella (Vallespí, 1957 i 1958; Blanc, 1983; Moret, 1995b), nascuts en poblacions de la Franja aquests tres darrers. I encara el madrileny Archivo Menéndez Pidal del Romancero replega tres cançons en català procedents d'Aragó.

S'ha de tenir ben present que la mostra de textos obtinguts per tots els autors esmentats fins ara no arriba a uns pocs centenars d'exemples —llegendes, molt sovint en adaptació en castellà, refranys i breus cançons

majoritàriament—, publicades en mitjans de difusió en general ben escassa. Una recerca als arxius, en especial dels de centres excursionistes —fins ara només ho ha estat el del Centre Excursionista de Catalunya— i dels bisbats, podria furnir-nos alguns textos més, com un de teatre popular recopilat el 1957 però que no es localitzà fins al 2005 a l'arxiu de la Secció Femenina de la Falange d'Osca (Quintana, 2006: 179-185).

Encara en els foscos anys de la dictadura franquista trobem, de manera escadussera, diversos breus textos de literatura popular procedents de l'Aragó catalanòfon dispersos en l'obra d'investigadors com ara Ricardo del Arco y Garay (1943), Manuel Sanchis Guarner (1951, 1952) i Enrique José Vallespi (1957, 1958).²

Temps de transició

Amb tot, no serà fins als darrers anys de la dictadura del general Franco —amb una considerable millora en les comunicacions i en les condicions econòmiques generals, la qual cosa va possibilitar l'aprofundiment en la formació acadèmica de la joventut rural, ben nombrosa aleshores a la Franja— que s'inicia una considerable reflexió identitària a l'Aragó, on la llengua i la cultura catalanes de la Franja per primera vegada en la història contemporània d'aquest país va començar a tenir-hi alguna presència.

És llavors, en els inicis de la restauració de la democràcia a Espanya, quan apareixen alguns treballs sobre la literatura popular generats des del mateix territori com són les valuoses, encara que limitades, aportacions d'Artur Quintana (1981), Josep M. Pons i Brualla (1982), Miquel Blanc (1983), José R. Bada (1984), Antoni Llerda (1984),³ Carles Sancho (1984), etc.⁴ Entre aquestes publicacions inicials convé destacar la reedició el 1979 de l'obra de Roque A. Faci, *Aragón, Reyno de Christo y dote de Maria Santissima*. Així

---

² Per conèixer els detalls de les aportacions de tots aquests investigadors actius en les dècades finals del segle XIX i en les de la primera meitat del XX, en els treballs dels quals es poden espigolar diferents textos procedents de la Franja d'Aragó, s'ha de consultar *Lo Molinar* (1: 11-12, 3: 187-196) i *Bllat colrat!* (1: 9, 3: 335-344).

³ Veg. també Camps/Sancho (2006).

⁴ Per veure en detall les aportacions d'aquells anys del postfranquisme s'hauria de consultar *Lo Molinar* (3: 187-193), Quintana (1998: 325-326) i *Bllat colrat!* (3: 335-340).

doncs, aprofitant els nous aires relativament favorables a la diversitat lingüística i cultural de l'Aragó, inclosa la presència de la llengua catalana i la seua cultura en aqueix territori, que José Ramón Bada —natural de Favara del Matarranya—, conseller de Cultura i Educació del primer Govern democràtic d'Aragó després de la dictadura, convocà l'abril del 1984 a Fraga unes trobades informals per a promoure grups d'investigadors per tal que s'encarreguessen de recopilar la literatura popular de l'Aragó en aragonès i català (Bada, 1990: 63; *Lo Molinar* 1: 7) i editar, a través de la seua conselleria, els materials que hi apleguessen, en dues col·leccions: una per a la llengua aragonesa i una altra per a la catalana (Bada, 1990: 63, 204-205). Fins a l'agost del 1987, en produir-se un canvi de legislatura a l'Aragó obertament adversa al català i a la diversitat cultural del país, no hi va haver temps més que per a publicar tres títols amb algunes mostres de, en un sentit ampli, literatura popular catalana: diverses parèmies, follies i nombrosos etnotextos —és a dir, textos descriptius de les activitats i els costums de la vida pagesa, de la història oral i de les tradicionals celebracions festives pròpies de la vida rural d'un determinat territori.⁵ El canvi de legislatura va significar la fi d'una actitud mínimament tolerant envers el català. S'hi iniciava així una alternança entre tolerància i discriminació a gairebé cada nova legislatura, nou en total, que continua a l'hora actual.

Lo Molinar i Bllat colrat!

Diversos investigadors que havien assistit a la trobada de Fraga, o que hi estaven relacionats, veient la inactivitat del nou govern aragonès, van decidir el 1988 iniciar una campanya per tal de recollir, classificar, estudiar i publicar abundoses mostres de tots els gèneres de la literatura popular catalana procedents de tot l'Aragó catalanòfon, tant a través d'enquestes fetes sobre el terreny com fent una crida en paral·lel a la població perquè els trametessen textos de literatura popular, una crida que en bastants de casos va resultar prou efectiva.

---

5 Claramunt (1985): *Contalles. Així parlem a les comarques de la Franja*. Zaragoza: Diputació General de Aragón (Colección «Pa de Casa», 1); Vidiella (1984): *Pa de Casa. Converses sobre cases passades i presents de la vila de Calaceit*. Zaragoza: Diputació General de Aragón (Colección «Pa de Casa», 2); Quintana (1984): *La nostra llengua. Gramàtica de llengua catalana*. Zaragoza: Diputació General de Aragón (Colección «Pa de Casa», 3).

La replega de materials es va iniciar en els 31 nuclis de població de la comarca del Matarranya i a la vila de Mequinensa, a la comarca del Baix Cinca, a més del pobles d'Herbers i La Pobleta de Morella, localitats de la comarca dels Ports, ja al País Valencià, abocades a la Conca del Matarranya. La feina va acabar-se el 1991 i van publicar-se els resultats entre 1995 i 1996 en tres volums: *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. 1. *Narrativa i Teatre*; 2. *Cançoners*; 3. *Gèneres menors de la literatura popular*, en edició a cura d'Artur Quintana, Lluís Borau, Carles Sancho i Hèctor Moret.

En finalitzar aquesta primera part de l'obra esmentada, va iniciar-se l'estiu del 1991 una feina semblant per totes les localitats de les comarques del Baix Cinca —amb excepció de Mequinensa, ja recollida a *Lo Molinar*, i de Fraga perquè els promotors de la recerca consideraven que ja era prou estudiada per part dels folkloristes Josep Galan Castany i Carlos González Sanz, si bé encara se n'havien publicat pocs resultats— de la Llitera i de la Ribagorça (*Bllat colrat!* 1: 7; Quintana, 1998: 326). Es van fer enquestes a 128 localitats, incloent-hi totes les de més de 15 habitants. Per no haver de trencar la unitat comarcal de la Ribagorça s'hi inclogueren també 9 localitats de la part situada administrativament a Catalunya d'aqueixa comarca. Les enquestes es van acabar el 1994 i els resultats es publicaren el 1997, també en tres volums: *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*. 1. *Narrativa i Teatre*; 2. *Cançoners*; 3. *Gèneres etnopoètics breus no musicals*, en edició a cura d'Artur Quintana, Lluís Borau, Glòria Francino i Hèctor Moret.

Cal dir que, pel que fa a *Lo Molinar*, els enregistraments sonors, les transcripcions d'aquests enregistraments, moltes de les notes de camp dels recopiladors i les aportacions manuscrites dels diferents col·laboradors estan dipositades i ordenades —especialment el material sonor— a la seu de l'Associació Cultural del Matarranya, a Calaceit. Al *Catálogo del Patrimonio Musical del Bajo Aragón* —en concret a l'Arxiu de Música Tradicional— de la Fundación Quílez Llisterri, amb seu a Alcanyís, també es custodien, en format de CD, còpies digitalitzades dels enregistraments sonors, en especial aquells que contenen textos musicats. Així mateix, a l'Institut de Estudios Turolenses, amb seu a Terol, i a la Biblioteca Pública de Calaceit es conserven còpies de diversos materials originats a l'entorn de

Lo Molinar.⁶ En el cas de *Bllat colrat!*, diversos materials (enregistraments sonors, transcripcions, notes de camp, etc.) es custodien a l'Institut de Estudios Altoaragoneses, amb seu a Osca.

Entre ambdós reculls es van replegar de deu a onze mil textos de literatura popular catalana de l'Aragó, entenent per text tant un mimologisme de dues paraules ('bllat colrat!') com un conte d'una desena de pàgines. A molts d'aquests textos, uns cinc mil, se n'hi anotaren també les diverses variants obtingudes en diferents localitats.

Tot i que no hi va haver una recerca expressa de literatura popular catalana pels territoris fronterers de llengua aragonesa i castellana per part dels investigadors, els atzars de les enquestes i col·laboracions van provocar que se n'hi repleguessen tres o quatre textos comptats. Es tracta ací d'un camp de recerca quasi encara per descobrir.

Com en tota comunitat de llengua sotmesa de segles a un procés de bilingüïtzació —i aquest és el cas de la llengua catalana a l'Aragó—, es va recollir un cert gruix de textos bilingües català-castellà, que els investigadors publicaren ja que van entendre que aquests textos pertanyien a la literatura popular catalana, sense deixar de ser-ho, és clar, també a la castellana. Van aplegar igualment uns pocs textos amb presència, més aviat puntual, d'altres llengües —aragonès, francès, llatí i occità— al costat del català.

En el curs de les enquestes es van recollir textos en versions fragmentàries, que també es van publicar, perquè per més fragmentàries que fossen donaven informació de la presència d'un text determinat en un passat molt proper, i del que gairebé sempre se'n coneixien versions més completes en altres territoris de la llengua. Vista la forta decadència de la literatura popular de pertot, els recopiladors consideraren que no se'n podia pas prescindir.

L'afany de totalitat dels investigadors de no voler deixar cap localitat sense enquestar, encara que en alguns casos la recopilació no anés més enllà de tres o quatre refranys gairebé testimonials, es traduï també en llur dèria per donar mostres de tots els gèneres possibles de literatura popular catalana de l'Aragó. Evidentment en trobaren de tota mena, amb ben poques

---

⁶ Sancho (2016): «*Lo Molinar*, 20 anys». *Temps de Franja*, 131 (novembre 2016), p. 4.

excepcions. Tanmateix, els recopiladors van mostrar deliberadament escàs interès pels acudits, tot i oferir alguns textos amb caràcter exemplar, i per raons d'espai i de capacitat de treball es van limitar a donar unes quantes mostres d'etnotextos i d'història oral, si bé en aquest darrer cas amb una certa extensió en l'arplega d'històries de bandolers, on hom pot advertir com la llegenda es va apoderant dels fets històrics. En el cas del llegendari, sobretot el de la Ribagorça, tan original —com es veurà ací mateix un xic més endavant—, insistiren en la necessitat de fer-ne en el futur una recerca més aprofundida. Pel que fa a les representacions teatrals improvisades en els *bureos* masovers de l'Alt Matarranya només van aconseguir de recollir-ne algunes notícies i l'argument d'una única representació (*Lo Molinar*, 1: 306-307, 340). Segurament per inadvertència, van recollir escassos exemples de tradicions, enteses aquestes, d'acord amb la definició de Ramona Violant, com tota una sèrie de dades sobre indicis, potser records, reminiscències de llegendes perdudes, potser tímides gènesis de noves llegendes (Violant, 1990: 23).

Els refranys hi són presentats sense cap mena d'explicació, tret dels pocs casos que no són d'evident interpretació. Les descripcions de jocs, festes, danses o costumari només es van tenir en compte, d'acord amb els subtítols d'ambdós reculls —*Literatura popular de...*— si contenien algun text, amb l'excepció de les falles ribagorçanes i alguns altres etnotextos els quals es van recollir i publicar malgrat no contenir literatura. L'onomàstica —la toponímia i l'antroponímia— solament passaren a formar part dels reculls si havien generat un text, generalment faceciós o llegendari (Quintana, 1996). Es va replegar àmpliament fraseologia, un gènere que, en general, no se sol considerar com a part de la literatura popular.

En cap cas els investigadors no es van limitar a la tradició oral, sinó que publicaren bastants textos procedents directament o indirecta de la tradició escrita, goigs i textos teatrals de caràcter popular, bàsicament, però no només, i vistos decididament, això sí, com pertanyents a la literatura popular.

Els investigadors no tingueren gaire atenció per al marc de la producció de la literatura popular, si bé hi van dedicar algun capítol i en solien tractar a les introduccions als diferents gèneres, i a més, acompanyant els textos, es troben prou comentaris sobre el context on es produeixen, però no s'arribaren a sistematitzar.

Les introduccions generals a *Lo Molinar* i *Bllat colrat!*, així com també a cada gènere que hi és presentat, conformen els primers estudis relativament amplis sobre la totalitat de la literatura popular catalana de la Franja d'Aragó. A molts textos s'indiquen les versions corresponents en reculls d'altres territoris de llengua catalana, facilitant-ne així futurs estudis comparatius.

Darreres aportacions

En els mateixos anys en què aparegueren els dos reculls acabats de comentar, s'editaren quatre llibres de la literatura popular catalana de Fraga, concretament sobre el refranyer (Galan, 1987), el cançoner (Galan, 1993), les motades (Galan, 1994) i la rondalla (González, 1996). Amb aquests quatre darrers reculls ja no hi havia pràcticament cap localitat de la Franja sense mostres escrites, poques o moltes, de literatura popular en català. Fins aleshores, a la primera meitat de la dècada dels noranta del segle passat, ara en fa poc més de vint anys, només se sabia que existia aquesta literatura, però gairebé no se'n tenien proves gràfiques de tal existència, i en conseqüència era gairebé impossible de fer-ne cap estudi. A partir de la publicació dels llibres adés esmentats, la Franja d'Aragó deixava de ser una taca blanca en la geografia de la literatura popular catalana. Els que ho havien fet possible escrivien al pròleg de *Bllat colrat!*, que a partir d'ara l'investigador i la persona interessada per la literatura popular disposaven d'un cert coixí i un punt de partida, des d'on podrien aprofundir els més diversos aspectes, amb nous treballs sobre el terreny, que tant podien anar d'un recull general d'una sola localitat, vall o comarca, o d'un sol gènere, com fins a l'estudi exhaustiu del repertori d'un únic informant, o d'un motiu a través dels diferents gèneres.

Una crida que ha estat prou escoltada, i això malgrat les moltes dificultats que entrebanquen la recerca i la difusió de la literatura popular catalana a l'Aragó a què ja s'ha al·ludit en diverses ocasions al llarg d'aquesta exposició. Així, s'han publicat fins al moment una vintena de reculls, d'extensió desigual, entre els quals trobem dos treballs referits a un sol informant i gènere: la narrativa —(Buj, 2000; Quintana, 1999)—, sis a la literatura popular d'una sola localitat —Sant Esteve de Llitera (Faro, 1990), la Freixneda (Ferrer, 1992), Castellonroi (Vives, 2001), Castigaleu

(Moners, 2009), Fórnols (Martínez, 1992-1996) i Mont-roig de Tastavins (Carrévalo, 2007)—, dos a la d'una sola comarca, la del Baix Aragó-Casp —(Muñoz, 2007; Oriol/Navarro/Sales, 2010)—, nou a un sol gènere o gairebé —cançons (Celma, 2008 i 2009; Galan, 2014), facècies (Chauvell, 1988; Zapater, 2002), llegendes i tradicions (Coll, 1993 i 1996) i narrativa (González, 1996; Vidal, 2005).

S'observa la més aviat escassa presència de llegendes i tradicions, tret dels dos reculls ribagorçans de Pep Coll, de les rondalles meravelloses, així com també de cançons d'una certa extensió. Possiblement en aquests dos darrers casos segurament els recopiladors ja han fet tard; sembla confirmat-ho especialment el recull força extens de la literatura popular catalana de Mont-roig de Tastavins (Carrévalo, 2007), per al qual l'any 2002 s'entrevistaren 81 persones, incloses totes les d'edat avançada, d'una població de 340 habitants, i gairebé no hi figura cap rondalla meravellosa, ni balada, i només el guió amb algunes frases de tres comèdies improvisades —*bureos*— als masos del terme municipal mont-roigí.

Sobre la problemàtica de les enquestes amb informants d'una llengua altament bilingüïtzada com és el català són prou il·lustradores les dues fetes a la comarca del Baix Aragó-Casp (Muñoz, 2007 i Oriol/Navarro/Sales, 2010). El govern d'aquesta comarca, creada afegint a la de Casp de llengua castellana els quatre pobles més septentrionals de l'antiga comarca del Matarranya, va encarregar a la Universitat de Saragossa de recopilar la literatura popular tant en català com en castellà de tots els municipis de la nova comarca. La persona encarregada de fer-ho desconeixia la llengua catalana i va fer les enquestes en castellà també als pobles de llengua catalana, sense aconseguir d'estimular els seus informadors de llengua catalana perquè li parlessen en aquesta llengua. El resultat va ser que hi va recopilar els etnotextos i la narrativa només en castellà, tret en aquest darrer cas de les breus frases rimades o ritmades que de vegades l'acompanyen (Muñoz, 2007). És ben sabut que en situacions d'avançada bilingüïtzació i forta discriminació, com la que pateix encara ara la llengua catalana a l'Aragó, cal molta compenetració per part de l'enquestador —com sí que ha estat el cas a les enquestes de Carlos González (1996) al Baix Cinca— que només parla en la llengua dominant, perquè l'informant responga en la llengua dominada. Davant d'això l'esmentat govern de la comarca del Baix Aragó-Casp va encarregar una nova enquesta a un equip de tres

filòlegs de la Universitat Rovira i Virgili: Carme Oriol, Pere Navarro i Mònica Sales. La persona encarregada de realitzar *in situ* l'enquesta, Mònica Sales, va fer les enquestes en llengua catalana i el resultat va ser l'esperat, ja que va obtenir dels informants els materials en català (Oriol/Navarro/Sales, 2010). Aquesta darrera obra es caracteritza a més per replegar molta informació sobre el context de la producció literària, que els compiladors de *Lo Molinar* i *Bllat colrat!* trobaven tant a faltar en els seus propis reculls.

A totes aquestes noves arplegues de textos de literatura popular catalana de la Franja cal afegir algunes antologies: una de general, si bé per primerenca, encara amb poques mostres que no arriben a dues-centes (Quintana, 1989), i d'altres més tardanes: de poesia popular del Matarranya (Quintana, 2009) i de rondalles (Bengochea, 1998) de la mateixa comarca. S'han projectat sense gaire èxit diverses antologies trilingües per a tot l'Aragó, amb presència equilibrada tant de l'aragonès, com del castellà i del català, i no pas com algunes que s'han fet on la presència de l'aragonès i el català de vegades no arriba ni a testimonial. A hores d'ara només ha aparegut una antologia de rondalles on el català hi té una presència prou destacable (González, 2010).

Atesa l'aparició tan tardana de reculls de literatura popular catalana de l'Aragó són pocs els estudis apareguts sobre aquesta manifestació de la cultura popular: una escassa desena. Especialment important és l'índex tipològic del conte popular aragonès de Carlos González, on els exemples catalans ocupen un espai important (1996b, 1998, 2010), i d'ací han passat als diferents índex tipològics de la rondalla catalana de Carme Oriol i Josep Maria Pujol (2003, 2008). Han aparegut estudis sobre les parèmies i altres gèneres breus (Moret, 1999, 2001; Gargallo, 2009), l'onomàstica (Moret, 1995a; Quintana, 1996) i els malentesos entre parlants del castellà i del català (Borja, 2013) en la literatura popular de l'Aragó catalanòfon.

Notes al marge

Tots els treballs citats fins ara són la base d'on ha sorgit la difusió i foment de la literatura popular catalana de la Franja. Davant el daltabaix general de les formes de vida tradicionals en els darrers cinquanta anys, la literatura popular ho té cada vegada més magre per manifestar-se i persistir,

i més encara si ho fa en una llengua i una cultura tan discriminada a l'Aragó com ho és la catalana. Tot amb tot ha trobat una certa entrada a l'escola, a la litúrgia, als cors i grups musicals, a la festa, i encara que ben poca també en els mitjans de comunicació. On sí que ha trobat franca acollida, sense les gairebé inevitables reticències, ha estat en l'obra literària de molts escriptors: en el passat —en el segle XIX— en la poesia dels catalans Manuel Milà i Fontanals i Jacint Verdaguer, i en l'actualitat en la lírica de clara influència popular d'Anton Abad, Susana Antolí, Tomàs Bosque, Josep Miquel Gràcia, Àngel Villalba, etc., com també en la narrativa de Josep A. Carrégal i de Josep A. Chauvell, el llegendari de Pep Coll, la fraseologia de Jesús Moncada (Biosca/Cornadó/Morvay, 2015), el teatre d'Andresseta i Pepeta Bean i gairebé tots els gèneres en l'extensa obra de Desideri Lombarte, entre bastants d'altres.

Encara que sovint han estat desatesos pels estudis d'etnopoètica, no hem estat capaços de no fer esment, breument, al llarg d'aquesta exposició a un seguit de textos populars de creació anònima com ara la fraseologia, el teatre popular i els etnotextos. Així, pel que fa al teatre, trobem que són força característiques a la Ribagorça les pastorades, que es retroben també en altres llengües pirinenques, però no semblen existir en altres àrees catalanes; o les santantonades del Matarranya (Palomar/Fonts, 1993), que en aquest cas sí que retrobem en altres punts del domini lingüístic del català amb motiu de les celebracions al voltant de la diada de Sant Antoni de gener. Una cosa semblant passa amb les comèdies improvisades dels *bureos* masovers de l'Alt Matarranya que se celebren, si més no, per tot el Maestrat, tant l'aragonès com el valencià. L'especial situació a la frontera de la llengua ha provocat l'aparició de contarelles on s'explica en clau satírica el suposat caràcter híbrid del català parlat a l'Aragó o es critica l'afany castellanitzador de determinades persones, ambdós temes es contenen també a localitats frontereres del País Valencià (Borja, 2013).

La literatura popular catalana de la Franja coincideix amplament amb la dels altres territoris del domini lingüístic del català, tal com ho palesen els nombrosos paral·lelismes amb textos procedents de les Balears, Catalunya i el País Valencià, tan sovint indicats a *Bllat cobrat!* i *Lo Molinar*, entre d'altres reculls (Borja, 2014: 239-252). Tanmateix, són bastant originals el llegendari ribagorçà d'encantàries i menairons, en coincidència només amb moltes altres àrees pirinenques, també de diferents llengües; i

creiem que ho són del tot els cicles del Baró d'Espés i d'en Francès de Castanesa aplegats a *Bllat colrat!*, en les quals s'ha estudiat la possible presència de reminiscències del força conegut mite popular del Comte Arnau (Quintana, 1994; Roma, 2015).

Conclusions provisionals

En iniciar la tasca de recollida de la literatura popular catalana de l'Aragó els investigadors saben que s'hauran d'enfrontar al parer de la majoria dels seus conciutadans, que si bé poden admetre —sovint a contracor— que a l'Aragó es parla català, opinen quasi per unanimitat que en aquesta llengua no s'hi produeix literatura popular, i si alguna cosa hi hagués, només podria ser imitació matussera de la literatura popular en castellà. Sobretot en els primers temps, aqueixa ideologia era plenament acceptada per la mateixa població de llengua catalana, de tal manera que sovint a l'inici de les enquestes els informants declaraven amb rotunditat que ells tot això de contes i cançons només ho feien en castellà. I, tanmateix, els recopiladors continuaven fent l'enquesta, amb el resultat que al cap d'una estona havien obtingut dels informants un bon feix de textos de literatura popular en català, per més que en acabar l'enquesta aquests mateixos informants seguien declarant, sense cap mena de rubor ni malícia, que ells, tot això de contes i cançons de sempre només ho fan en castellà (Quintana, 1991: 33-34). Davant d'una situació tan anòmala, els investigadors van entendre que en ambdós reculls no n'hi havia prou de mostrar una bona collita de literatura popular catalana de l'Aragó sinó que calia donar-ne mostres de pràcticament totes les localitats perquè tampoc fos possible declarar que a les localitats d'on no se'n donaven era perquè no n'hi havia. I una cosa semblant era necessària a l'hora de posar els textos recollits oralment per escrit: s'havien de donar en cru, amb tots els localismes, aragonesismes i castellanismes, sense evitar cap solecisme, ni completar frases trencades ni eliminar repeticions —o els freqüents *eh* i *ah*— perquè no fos dit que eren en català d'altres indrets. Era una actitud que pot semblar excessiva, o lamentable, si bé del tot necessària, encara que això no fes més atractius estèticament els textos presentats. En alguns casos, però, aquestes darreres mesures no van ser possibles, perquè els col·laboradors no s'ajustaren a les condicions de reproducció escrita del text que els investigadors els havien indicat, i en transmeteren versions més formals.

Per finalitzar aquesta exposició cal indicar que a la Franja —a l'Aragó catalanòfon—, recollir literatura popular en català és, encara a hores d'ara, fer feina d'il·lusionat il·lustrat, d'intentar trencar tabús i supersticions profundament arrelades entre una població que ha estat sotmesa de sempre al més dens obscurantisme pel que fa a la qüestió lingüística i, de retruc, cultural. Tot plegat pot resultar un fort entrebanc en la feina, ja prou difícil en circumstàncies mitjanament normals, de recol·lecció de la literatura popular per part dels investigadors.

Avui podem dir, però, que la taca blanca sobre els reculls i estudis de la literatura popular a la Franja d'Aragó comença a estar plena de colors, matisada per colors vius i diversos.

Referències bibliogràfiques

- ARCO, Ricardo del (1943): *Notas de folklore altoaragonés*. Madrid: Instituto Antonio de Nebrija.
- ARNAUDAS, Miguel (1927): *Colección de cantos populares de la provincia de Teruel*. Zaragoza: Litografía Marín.
- ARNAUDAS, Miguel (1928): «Albadas». *Arxiu de tradicions populars*, p. 164-168.
- BADA, José R. (1984): «Religiosidad popular». *V Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón (Zaragoza, del 15 al 18 de diciembre de 1982)*. Zaragoza: Instituto de Ciencias de la Educación, p. 575-596.
- BADA, José R. (1990): *El debat del català a l'Aragó (1983-1987)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Centre d'Estudis del Baix Cinca / Consells Locals de la Franja.
- BEAN, Andresseta / BEAN, Pepeta (2011): *Teatro Fragatí, en fragatí*. Fraga: Amics de Fraga.
- BENGOCHEA, Antoni (1998): *Quènto va, quènto vingue*. Saragossa: Associació Cultural del Matarranya.
- BIOSCA, Mercè / CORNADÓ, Maria-Pau / MORVAY, Károly (2015): *Aportacions de Jesús Moncada a la fraseologia catalana*, I. Lleida: Pagès Editors.
- BLANC, Miquel (1983): *Refranyer del Matarranya*. Barcelona: El Llamp.
- Bllat colrat!* (1997): *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*, 1. *Narrativa i Teatre*; 2. *Cançoners*; 3. *Gèneres etnopoètics breus no musicals*, a cura d'Artur Quintana, Lluís Borau, Glòria Francino i Hèctor Moret, Calaceit: Instituto de Estudios Altoaragoneses / Institut d'Estudis del Baix Cinca / Institut d'Estudis Ilerdencs / Diputació General d'Aragó.

- BOFILL, Artur (1882): «Excursió als Pirineus centrals. Anada per Aragó, regrés per lo Noguera Ribagorzana». *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, II, p. 3-98.
- BORJA, Joan (2013): «Els relats humorístics d'arrel lingüística: consideracions a propòsit del tipus ATU 1699 ("Malentesos entre parlants de diferents llengües")». *Estudis de Literatura Oral Popular*, 2, p. 45-73.
- BORJA, Joan (2014): *Papers d'Etnopoètica*. Alacant / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BUJ, Àngela (2000): *Davall de la figuera. Històries de la tia Pasquala*. Calaceit: Penya Rostoll de la Portellada / Associació Cultural del Matarranya.
- CAMPS, Juan Luis / SANCHO, Carles (2006): *Toni Llerda, terra i llengua*. Calaceit: Penya Rostoll de la Portellada / Associació Cultural del Matarranya.
- CARRÉGALO, Josep A. (2007): *Mont-roig. El patrimoni immaterial (la literatura oral)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- CARRERAS, Francesc (1908): «Excursions per la Catalunya aragonesa y provincia d'Osca: I. Gardeny, Fraga, Sixena y Sarinyena». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 18, 162 (juliol, 1908), p. 193-203; 163 (agost, 1908), p. 225-234; 164 (setembre, 1908), p. 257-272.
- CELMA, Margarita (1996): *Viatge al Pirineu fantàstic*. Barcelona: Columna Edicions.
- CELMA, Margarita (2008): *Cantem junts. Cançons arplegades al Matarranya*. Vall-de-roures: C.E.I.P. Vicente Ramos.
- CELMA, Margarita (coord.) (2009): *Música Tradicional del Matarranya*. CD de les Corals del Matarranya. Vall-de-roures: Comarca del Matarranya.
- CHAUVELL, Josep Antoni (1988): *Bo per a contar*. Barcelona: Sirius.
- COLL, Pep (1993): *Muntanyes Maleïdes*. Barcelona: Empúries.
- FARO, Agustín (1990): *Tradicció oral a Santisteba*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- FERRER, Rafael (1992): *Literatura oral de la Fresneda (Matarranya)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- GALAN, Josep (1987): *Refranyer fragatí*. Fraga: Ajuntament de Fraga.
- GALAN, Josep (1993): *Les cançons de la nostra gent*. Saragossa: Departamento de Cultura de la Diputación General de Aragón. [2a ed. ampliada: Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 2013].
- GALAN, Josep (2014): *Toca manetes. Cançoner infantil*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- GARGALLO, José Enrique (2009): «Refrans meteorològics del Matarranya. De *Lo Molinar* a *BADARE*». *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs*

- etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 165-185.
- GONZÁLEZ, Carlos (1996a): *Despallerofant. Recopilació i estudi de relats de tradició oral recollits a la comarca del Baix Cinca*. Santa Margarida de Montbui: Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- GONZÁLEZ, Carlos (1996b): *Catálogo tipográfico de cuentos folklóricos aragoneses*. Saragossa: Instituto Aragonés de Antropología.
- GONZÁLEZ, Carlos (1998): «Catálogo tipográfico de cuentos folklóricos aragoneses: correcciones y ampliación». *Temas de antropología aragonesa*, 8, p. 7-60.
- GONZÁLEZ, Carlos (2010): *De la chaminera al tejao... Antología de cuentos folklóricos aragoneses*. Guadalajara: Palabras del Candil.
- GOURDON, Maurici (1890): «Dotze dias en Aragó». *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, 12, p. 93-127.
- MARTÍNEZ, Lourdes (1992-1996): «Literatura popular en lengua catalana en Fórnoles (Teruel)», *Teruel 2. Humanidades*, 83-84, p. 341-398.
- LLERDA, Antoni (1984): «Jotes de Queretes». *Gaceta del Matarraña*, 1.
- Lo Molinar* (1995-1996): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, 1. *Narrativa i Teatre*; 2. *Cançoners*; 3. *Gèneres menors de la literatura popular*, a cura d'Artur Quintana, Lluís Borau, Carles Sancho i Hèctor Moret. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- MONERS, Jordi (2009): «Costumari i literatura popular de Castigaleu (A tall d'addenda a *Bllat colrat*)». *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 259-267.
- MORET, Hèctor (1995a): «Tirallongues onomàstiques de l'Alta Ribagorça occidental». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 60, p. 316-324.
- MORET, Hèctor (1995b): «La cultura popular (literatura i costumari) de l'Aragó catalanòfon continguda en diverses obres lexicogràfiques i folklòriques». *Sorollà*, 10, p. 13-21.
- MORET, Hèctor (1999): «Algunas notas a propósito de los géneros breves de la literatura popular y tradicional». *Temas de Antropología Aragonesa*, 9, p. 101-111.
- MORET, Hèctor (2000): «Sobre alguns aspectes conflictius en la classificació tipològica del cançoner popular». *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-17.
- MORET, Hèctor (2001): «Aforismos circunstanciales: ¿Un nuevo género breve de la poesía oral y tradicional». *Actas del II Congreso Internacional Lyra mínima oral. Los géneros breves de la poesía tradicional*. Universidad de Alcalá, p. 409-414.

- MORET, Hèctor (2003): «Identitat i literatura popular a la Ribagorça». *Ripacurtia*, 1, p. 63-80.
- MUÑOZ, Nereida (2007): *Cultura Popular en la comarca del Bajo Aragón-Caspe / Baix Aragó-Casp*. Saragossa: Comarca de Bajo Aragón-Caspe / Baix Aragó-Casp.
- ORIOI, Carme / PUJOL, Josep M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura.
- ORIOI, Carme (2008): *Index of Catalan Folktales*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- ORIOI, Carme / NAVARRO, Pere / SALES, Mònica (2010): *Literatura oral de Faió, Favara, Maella i Nonasp*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- PALOMAR, Salvador / FONTS, Montsant (1993): *La festa de Sant Antoni al Matarranya*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- PALOMAR, Salvador (1995): «Cels Gomis i Mestre (1841-1915): materials folklòrics aplegats a la Franja». *Sorolla't*, 8, p. 19-26.
- PONS, Josep Manuel (1982): «Gentilicis, motades, refranys, follies i modismes de la Franja». *L'Estrop*, 5-6, p. 75-90.
- QUINTANA, Artur (1981): «Materials per al coneixement de la literatura popular catalana a l'Aragó». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 3, p. 243-265.
- QUINTANA, Artur (1989): *El català a l'Aragó*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- QUINTANA, Artur (1991): «Els estudis de literatura popular catalana a l'Aragó». *Fulls de Treball. Carrutxa*, 1, p. 33-38.
- QUINTANA, Artur (1993): «Dos projectes per recollir la literatura popular catalana a la Franja». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 2, p. 134-138.
- QUINTANA, Artur (1994): «El mite del comte N'Arnau a la Ribagorça». *De orbis Hispani Linguis litteris historia moribus: Festschrift für Dietrich Briesemeister zum 60. Geburtstag*. Frankfurt am Main: Verlag, p. 333-351.
- QUINTANA, Artur (1996): «L'onomàstica en la literatura popular catalana a l'Aragó». *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 65, p. 11-24.
- QUINTANA, Artur (1998): «La literatura popular catalana a l'Aragó». *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Calaceit: Patronat Pro-Batea, p. 321-329.
- QUINTANA, Artur (1999): *Lo Banc de la Paciència i altres narracions*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- QUINTANA, Artur (2006): «Uns irrintzi ribagorçans?». *Batec a batec. Miscel·lània de treballs oferts en honor de Josep Galan i Castany*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 179-185.
- QUINTANA, Artur (2009): *Roda la mola. Poesia del Baix Aragó de llengua catalana dels orígens als nostres dies*. Terol: Instituto de Estudios Turolenses.

- ROMA, Josefina (1995): «Cels Gomis y su trabajo en Aragón». *Temas de Antropología Aragonesa*, 5, p. 191-212.
- ROMA, Josefina (2015): «El llarg camí del Mal Caçador. El Comte Arnau». *Estudis de Literatura Oral Popular*, 4, p. 95-105.
- SANCHIS, Manuel (1951): *Calendari de refranys*. Barcelona: Barcino.
- SANCHIS, Manuel (1952): *Els vents segons la cultura popular*. Barcelona: Barcino.
- SANCHO, Carles (1984): «Contribució a l'estudi de la literatura oral catalana al Matarranya». *Gaceta del Matarraña*, 2, p. 5-11.
- SAN MARTÍN, José Antonio (2010): *Rellampaninga (Etnotextos ribagorçans)*. Lleida: Centre d'Estudis Ribagorçans / Pagès editors.
- VALLESPÍ, Enrique José (1957): «Romance catalán recogido en Peñarroya de Tastavins. Teruel». *Caesaraugusta*, 7-8, p. 137-139.
- VALLESPÍ, Enrique José (1958): «Notas inéditas de Santiago Vidiella Jasá (1860-1929) sobre folklore local de Calaceite (Teruel)». *Caesaraugusta*, 11-12, p. 179-189.
- VIDAL, Pasqual (2005): *A la falda de la iaia (Literatura oral de Massalió)*. Calaceite: Associació Cultural del Matarranya.
- VIOLANT, Ramona (1990): *La rondalla i la llegenda*. Barcelona: Alta Fulla.
- VIVES, Ramon (2001): *Costumari de Castellonroi (Ànima d'un poble)*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- ZAPATER, Mari (2002): *Encara rai...! Les vint i una falòria*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca.

PÒSTERS

PRESENCIA DE CATALANISMOS EN DOCUMENTACIÓN NOTARIAL BAJOARAGONESA: COMPARACIÓN ENTRE DOS MOMENTOS HISTÓRICOS

Elena Albesa Pedrola
Universidad de Zaragoza

Las repoblaciones del Bajo Aragón turolense tras la Reconquista a partir del siglo XII configuraron lingüísticamente este territorio tal y como ahora lo conocemos (Alvar, 1976; Martín Zorraquino *et al.*, 1995); así, se traza una frontera lingüística bastante clara y firme entre los territorios que hablan catalán y los que hablan castellano —anteriormente aragonés— a diferencia de lo que sucede en la parte septentrional de Aragón. No obstante, este hecho no impide que se hayan producido —y todavía se produzcan— interferencias recíprocas motivadas por la convivencia continua a lo largo de los siglos y por la natural ósmosis lingüística que se produce entre territorios no solamente vecinos, sino también unidos políticamente durante varios siglos de historia.

Con este trabajo queremos dar una muestra de aquellas influencias catalanas que penetran en documentación del Bajo Aragón turolense. Para ello vamos a analizar dos corpus pertenecientes al mismo emplazamiento geográfico, pero referidos a dos cortes cronológicos distintos. Al primero pertenecen algunos protocolos notariales redactados por el notario de Alcañiz Salvador de Aguas, entre 1450-1453; el segundo es un acta notarial denominada la *Concordia*, fechada en 1624, en la que se acuerda la independencia de los entonces barrios de Valdealgorfa, Valjunquera y La Codoñera de la villa de Alcañiz. Esta acta fue depositada por dos notarios, Jerónimo Velilla y Domingo de Olit, domiciliados en La Codoñera y Alcañiz respectivamente.

Debemos subrayar una diferencia importante entre los dos corpus seleccionados: la lengua en que se redacta cada uno de ellos. La lengua empleada en los protocolos notariales aún puede encuadrarse en el denominado aragonés medieval, que desapareció de la parte central y meridional del Reino de Aragón a finales del siglo xv; mientras que la lengua de redacción de la *Concordia* es ya el castellano, si bien un castellano sembrado de aragonesismos, sobre todo, en lo que respecta al léxico.

Las influencias lingüísticas catalanas en los dos corpus examinados son visibles, si bien de modo desigual; será necesario establecer, más adelante, cuáles pueden ser las causas que motiven dichas divergencias.

En los protocolos de Salvador de Aguas se advierten interferencias en todos los planos de análisis habitualmente considerados. Así, observamos que la grafía final *-ny*, propia del fonema /ɲ/ en la palabra *mosseney* representa /n/ en nuestros textos dado que el resto de registros de esta voz se escriben *mossén* (DECat); la grafía *ll* aparece en *terçanell*, *pinzell* y *gonella* por influencia del catalán pero representa el fonema alveolar lateral /l/, no el palatal /ʎ/ como sucede en dicha lengua. En el ámbito fonético destacan la pérdida de la *-n* final románica (Colón Domènech, 1989: 37) en *vendició*, la ausencia de diptongación propia del catalán pero ajena al aragonés en *conto* y *plego*, la vocalización de las consonantes intervocálicas latinas *b*, *d*, *c* cuando quedan en posición final por caída de la vocal final (e, i) (Badia Margarit, 1981: 246) en las voces *deu* ‘diez’ y *grimeu* ‘gramalla’, y seseo esporádico en *safranar* ‘campo donde se cultiva azafrán’. En cuanto a los rasgos morfosintácticos, hemos hallado el título de respeto *En* ante un antropónimo (*En Sorolla*), los numerales *xixanta* ‘sesenta’ y *vuitanta* ‘ochenta’, algunos casos de formación de plurales que, aunque con limitaciones (Alvar, 1976: 209, Enguita Utrilla, 2010: 126), pueden encontrar su origen en la lengua catalana (*plates*, *cullares* ‘cucharas’, *pas* ‘pares’, *tudós* ‘tutores’, *curadós* ‘curadores’, *dinés* ‘dineros’) y, por último, las preposiciones *fins* (a) ‘hasta’ y *sens* / *sense* ‘sin’. Hemos localizado, asimismo, algunos préstamos léxicos del catalán: *mateix* / *matexes* ‘mismo / mismos’, *asserir* ‘afirmar’, *loctinent* ‘lugarteniente’ (DIEC2) y, en la formación de palabras, *olmar* selecciona un sufijo *-ar* para expresar ‘el conjunto de olmos’, al igual que lo hace el catalán, y *todonera* ‘sitio donde se guardan las palomas’ se ha formado sobre la base léxica catalana *todo*.

Por el contrario, en la *Concordia* los influjos lingüísticos se limitan al plano fonético en las voces *cremat* ‘quemado’, *frau* ‘acción contraria a la verdad y a la rectitud’ y *tol* ‘tollo, charco, poza’, y al plano léxico en *rabaça* ‘cepa, leño’. No obstante, hemos hallado algunos topónimos cuya denominación se ajusta a la morfología y a la fonética de dicha lengua. Son el *barranco de Em Pere*, con la fórmula de tratamiento de respeto *En* ante el antropónimo catalán *Pere* en el término de Valdealgorfa; el *toçal de lo Judada* y el *toçal del Lliri* en el término de Valjunquera, con el artículo *lo*, propio del catalán occidental¹ el primero; por último, entre La Codoñera y Belmonte de San José se encuentra la *Cueva Taulesa*, donde *taulesa*, posible variante de *taulera*, es ‘cadascuna de les posts que van penjades horitzontalment amb cordes al sostre per a sostenir la provisió de fogasses de formatge’ (DIEC2).

Sin lugar a dudas, la lengua de redacción es un factor que ha podido influir en las diferencias que presentan ambos corpus. El avance castellanizador que se produjo en la mayor parte de Aragón no solamente pudo acabar con los rasgos propios del aragonés medieval, sino que también pudo haber desterrado aquellas características del catalán que habían entrado en la lengua del noreste de la provincia de Teruel.

Asimismo, es relevante atender a la tipología y finalidad de los textos analizados. Los protocolos notariales tienen un carácter personal y su previsible público se limita a notarios y a las personas que contratan el servicio de estos; su objetivo es poner por escrito los acuerdos y las condiciones entre los otorgantes. Sin embargo, la *Concordia* constituye un acta notarial firmada por el rey Felipe II, es decir, es un documento oficial cuya redacción y lectura iría destinada por y para personajes destacados dentro de la comunidad. Su finalidad es legislar, suministrar una serie de normas que faciliten la convivencia entre la villa de Alcañiz y las aldeas que acaban de obtener su independencia. Si tenemos en cuenta que la lengua oficial en el siglo XVII es el castellano, es lógico pensar que en un documento como la *Concordia* los aspectos lingüísticos ajenos a él se habrían atenuado

---

¹ Este artículo también fue característico del aragonés medieval; no obstante, su completa desaparición en esta zona desde el siglo XV, nos hacen suponer un influjo lingüístico catalán.

y llevado a la mínima expresión; de hecho, es normal que las aportaciones más claras del catalán se den en la toponimia, componente cuya traducción implicaría posibles fallos en la interpretación del texto.

Referències bibliogràfiques

- ALVAR, Manuel (1976): *La frontera catalano-aragonesa*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico».
- BADIA MARGARIT, Antoni M. (1981): *Gramàtica històrica catalana*. Valencia: Tres y Quatre.
- COLÓN DOMÈNECH, Germán (1989): *El español y el catalán, juntos y en contraste*. Barcelona: Ariel.
- DECat: COROMINES, Joan [con la colaboración de Joseph GULSOY y Max CAHNER] (1980-1995): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 9 vol.
- DIEC2: *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*. 2.ª edición [en línea] <<http://dcbv.iecat.net/>> [consulta: mayo de 2106].
- ENGUITA UTRILLA, José M.^a (2010): «Variedades internas del aragonés medieval». LAGÜENS GRACIA, Vicente (ed.): *Baxar para subir. Colectánea de estudios en memoria de Tomás Buesa Oliver*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico», p. 111-149.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M.ª Antonia / FORT CAÑELLAS, M.ª Rosa / ARNAL PURROY, M.ª Luisa / GIRALT LATORRE, Javier (1995): *Estudio sociolingüístico de la franja oriental de Aragón*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza / Gobierno de Aragón.

ACTITUDES HACIA EL CATALÁN DE LOS MAESTROS DE EDUCACIÓN PRIMARIA EN FORMACIÓN EN LA UNIVERSIDAD DE ZARAGOZA

Iris Orosia Campos Bandrés
Universidad de Zaragoza

A pesar de que en 2014 se cumplieron ya tres décadas de la implantación de la enseñanza de la lengua propia, el catalán, como asignatura en algunas escuelas del territorio de la Franja Oriental aragonesa, en nuestros días todavía existe un considerable déficit en lo que respecta a la formación en esta lengua y su didáctica en los futuros docentes aragoneses.

El educativo, es uno de los espacios más importantes en los procesos de salvaguarda de las lenguas y reversión del desplazamiento de las lenguas minoritarias (Fishman, 1991). En este sentido, varios autores han puesto en relieve la importancia que el profesorado puede tener en la creación y evolución de las actitudes lingüísticas de los escolares (cf. Lasagabaster, 2003).

Ante la escasez de investigaciones en esta línea con población universitaria dentro del panorama aragonés, nos pareció necesario desarrollar un estudio cuyo objetivo fuese conocer las actitudes de los futuros docentes aragoneses hacia las dos lenguas minoritarias de la Comunidad Autónoma de Aragón, aragonés y catalán, y también hacia el castellano y hacia las principales lenguas extranjeras estudiadas en la etapa de Educación Primaria.

El estudio se realizó bajo el diseño de encuesta y nuestro instrumento fue una adaptación del utilizado por Huguet (2006) con alumnado de Educación Secundaria Obligatoria. En síntesis, los resultados de nuestro trabajo muestran la existencia de unas actitudes desfavorables hacia el

catalán entre los estudiantes del Grado en Maestro de Educación Primaria, tanto de primer como de cuarto curso y en los campus de Huesca y Zaragoza.

Las actitudes hacia la L1 de la mayor parte de la muestra, el castellano (μ 8,51), son mucho más favorables que hacia las lenguas minoritarias aragonesas. Sin embargo, las actitudes hacia el inglés resultan ser más favorables (μ 8,75) que hacia el castellano, L1 de la mayor parte de los participantes y mayoritaria en el territorio. Esta diferencia podría explicarse desde la importancia que tiene en nuestros días el inglés como *lingua franca* y dominante a nivel internacional, mostrando por tanto una ideología instrumental respecto al aprendizaje de las lenguas. También resulta paradójico encontrar actitudes más favorables hacia el aragonés (μ 6,22) que hacia el francés (μ 6,13), aunque la diferencia entre las medias no es estadísticamente significativa. En contraposición a estos datos, las actitudes hacia el catalán son las únicas desfavorables (μ 3,27), con una media alejada a la del resto de lenguas.

Por otra parte, se constata la relación entre las actitudes hacia la lengua minoritaria y el hecho de haber recibido una formación en esta, dado que aquellos estudiantes que han estudiado aragonés o catalán obtienen unas puntuaciones más elevadas en sus actitudes hacia las mismas. Cabe señalar que los estudiantes que han estudiado catalán muestran unas actitudes neutras con tendencia favorable (μ 6,51) mientras que las actitudes hacia el catalán del alumnado que ha estudiado aragonés son neutras (μ 5,00) y las de los estudiantes que no han tenido contacto con ninguna de las dos lenguas propias son desfavorables (μ 3,10). Además, resulta interesante contrastar la media actitudinal de los exestudiantes de catalán hacia la lengua estudiada (μ 6,51) y la media de los exestudiantes de aragonés hacia la lengua aragonesa (μ 9,33), pues denota un mayor influjo del contacto académico con el aragonés en la generación de actitudes favorables hacia esta lengua que el que tiene el estudio del catalán sobre las actitudes hacia el mismo. Dada la especialmente grave situación de minoritariedad y minorización del aragonés, estos resultados también podrían ser fruto de unas actitudes de tipo compensatorio hacia la lengua propia.

Considerando los resultados de nuestra investigación, creemos necesaria la aplicación de las recomendaciones de Alcover/Quintana (2000) sobre la formación de los docentes en la universidad aragonesa. Estos autores

consideran oportuna la incorporación de asignaturas relacionadas con el conocimiento de las lenguas propias desde el punto de vista lingüístico, sociolingüístico y didáctico en los estudios de magisterio. Además, consideramos que las propuestas de González/Armesto (2004) para los planes de estudios de magisterio de la Universidad de Oviedo también podrían aplicarse en las facultades de educación aragonesas. Estos autores consideran necesaria la presencia de un itinerario curricular en el que se traten contenidos de Lengua, Literatura, Sociolingüística y Didáctica de la lengua propia (en nuestro caso tanto del aragonés como del catalán), con el fin de aportar un estatus significativo a estas lenguas en el ámbito de formación de los futuros docentes que mejore las actitudes hacia las mismas y posibilite su capacitación y cualificación para su impartición en la escuela. Para finalizar, recordamos la recomendación de Huguet *et al.* (2008: 27), que apuntan «lo utópico de pensar en la pervivencia de una lengua tan sólo a través de la escuela cuando carece de funcionalidad y de prestigio social fuera de ella». En este sentido, recordamos que la mejora de propuestas para el ámbito educativo debe ser una parte más de una política lingüística sólida, comprometida y favorable a las lenguas propias de Aragón.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, Carmen / QUINTANA, Artur (2000): *Plans reguladors d'ensenyament de l'aragonès i el català a l'Aragó*. Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses.
- FISHMAN, Joshua (1991): *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- GONZÁLEZ, Xusé Antón / ARMESTO, Xandru (2004): *Les llengües n'Asturies: usu y valoración de la so importancia educativa- Estudiu empíricu fechu col alumnáu de Maxisteriu de la Universidá d'Uviéu*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- Huguet, Ángel (2006): *Plurilingüismo y escuela en Aragón*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- HUGUET, Ángel / CHIREAC, Silvia-María / JANÉS, Judit / LAPRESTA, Cecilio / NAVARRO, José Luis / QUEROL, Mónica / SANSÓ, Clara (2008): «La educación bilingüe, ¿una respuesta al Aragón trilingüe?». *Revista de Psicodidáctica*, 13, 13-31.
- LASAGABASTER, David. (2003): *Trilingüismo en la enseñanza*. Lleida: Milenio.

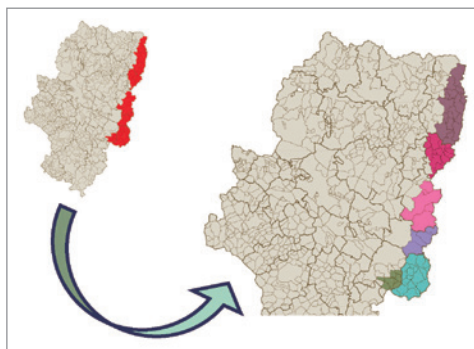
L'ENSENYAMENT DEL CATALÀ A L'ARAGÓ

Pietro Cucalón Miñana

Dirección General de Política Lingüística

Gobierno de Aragón

En l'actualitat, la zona catalanòfona d'Aragó compta amb 57.220 habitants.¹ Abraça la part oriental de la Comunitat Autònoma d'Aragó,² on es localitzen de nord a sud les comarques de La Ribagorça/*La Ribagozra*, La Llitera/*La Litera*, Baix Cinca/*Bajo Cinca*, Baix Aragó-Casp/*Bajo Aragón-Caspe*, Matarranya/*Matarraña* y Baix Aragó/*Bajo Aragón*. És a dir, 6 comarques amb 63 municipis.

La Ribagorça/*La Ribagozra*
La Llitera/*La Litera*
Baix Cinca/*Bajo Cinca*
Baix Aragó-Casp/*Bajo Aragón-Caspe*
Matarranya/*Matarraña*
Baix Aragó.

---

1 Dades de l'INI 2011.

2 Territori anomenat també *Franja d'Aragó*, *Franja de Ponent*, *Franja Oriental*, *Marques de Ponent*, *Marques d'Aragó*, *comarques orientals d'Aragó* o fins i tot *la raya de Aragón*.

L'ensenyament de la llengua catalana als centres escolars d'Aragó va tindre el seu punt de partida en la Declaració de Mequinensa, on els alcaldes de 17 ajuntaments de la zona catalanoparlant aragonesa juntament amb José Bada Panillo, aleshores Conseller de Cultura del Govern d'Aragó, van signar un document l'1 de febrer de 1984 amb diferents propostes per a la protecció i desenvolupament del català a l'Aragó.

Des del punt de vista legislatiu, malgrat que la protecció, difusió i desenvolupament de la nostra llengua a l'Aragó ha sigut molt irregular a causa d'una manca de definició clara i definitiva a l'Estatut d'Autonomia, d'ençà d'aquestes primeres mesures fins ara s'han anat afegint progressivament de manera voluntària (sempre a petició de la Comunitat Educativa dels Centres mitjançant els Consells Escolars dels Centres) pràcticament la totalitat dels centres escolars dels municipis de la Franja. El darrer col·legi en fer-ho va ser el *CRA³ Olea* amb subseu a Aiguaviva de Bergantes/*Aguaviva* a la comarca del Baix Aragó l'any 2002. Així, l'ensenyament de la llengua catalana a les escoles i els instituts s'espargeix per tot el territori de l'àmbit lingüístic del català a l'Aragó.

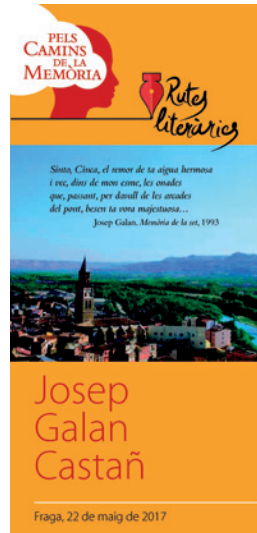
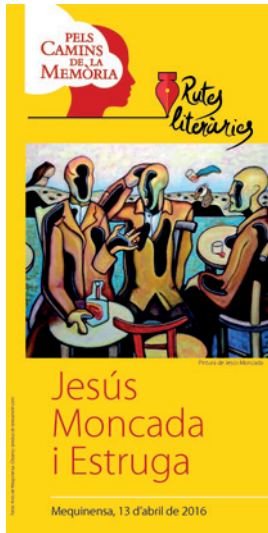
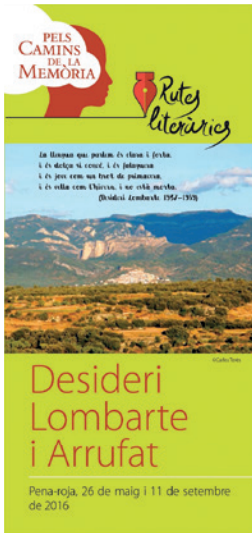
---

³ *Centre Rural Agrupat*, encarregat de gestionar l'educació de diferents municipis des d'una seu central.

Tornant cap a un punt de vista educatiu, cal mencionar dues iniciatives realitzades pel Govern d'Aragó respecte de l'ensenyament de la llengua catalana. En primer lloc, la signatura del Conveni de Col·laboració entre el Govern d'Aragó i la Generalitat de Catalunya des de l'any 2003, el qual, a més de qüestions relatives a l'intercanvi de l'alumnat, professorat, recursos i materials educatius, col·laboracions culturals, etc., permet certificar els alumnes aragonesos que han cursat la llengua catalana fins a quart d'ESO amb un grau intermedi C en llengua catalana (homologat al nivell B2 del Marc Comú Europeu de Referència per a les Llengües). Durant el curs 2014-2015, un total de 170 alumnes aragonesos van obtenir l'esmentada certificació en acabar quart d'ESO. En segon lloc, la possibilitat de desenvolupar projectes bilingües als centres aragonesos (tant d'infantil i primària com de secundària) fent servir el català com a llengua vehicular en diferents assignatures, a partir de l'any 2007.

D'altra banda, si ens apropem a la situació que hi tenim a hores d'ara, cal posar èmfasi en la creació de la Direcció General de Política Lingüística el curs escolar 2015-2016, la qual cosa ha facilitat una atenció més adient a les necessitats tan peremptòries i urgents de la llengua catalana a l'Aragó. Entre les mesures que s'han dut a terme podem destacar: la definició de places ordinàries tant d'infantil i primària com de secundària en l'especialitat de català com a pas previ per a una futura convocatòria d'oposicions en aquesta especialitat (BOA d'11 de març de 2016); i la recuperació del *Programa «Jesús Moncada»* de dinamització en llengua catalana als centres escolars. Així mateix, s'han elaborat els currículums de l'àrea de llengua catalana de primària, secundària (BOA de 2 de juny de 2016) i batxillerat (BOA de 3 de juny de 2016).

D'altra banda, s'ha recuperat el Seminari Autonòmic per als docents aragonesos de llengua i literatura catalana, el qual ha arribat a la seua vint-i-setena edició.

S'ha creat el programa «Pels camins de la memòria: Rutes literàries», desenvolupat enguany a Mequinensa (dedicat a l'escriptor Jesús Montcada i Estruga), a Pena-roja de Tastavins (dedicat a l'escriptor Desideri Lombarte Arrufat) i a Fraga (dedicat a Josep Galan Castañ).

I per últim, hom ha tornat a distribuir la revista *Temps de Franja*, amb un suplement escolar anomenat *Temps d'Escola*, als 39 centres educatius de la zona oriental d'Aragó.

A més, s'han establert a través de la Direcció General de Personal les següents titulacions per a impartir la llengua catalana als centres aragonesos: a partir del curs 2016-2017 es requerirà una titulació B2 per a obtenir el perfil en llengua catalana (per a Centres amb projectes bilingües), un nivell de C1 per impartir l'àrea de llengua catalana en Educació Infantil i Primària, i un nivell C2 per a la docència de Llengua i Literatura Catalana en l'ESO i Batxillerat.

Pel que fa a les dades del professorat, durant el curs 2015-2016 foren adscrits a l'àrea de llengua catalana 29 mestres en Educació Infantil i Primària, 10 professors en l'ESO i Batxillerat, 5 professors en les Escoles Oficials d'Idiomes i un docent en Educació d'Adults. Cal afegir que 27 professors amb certificació en llengua catalana participen en projectes bilingües en 9 centres escolars aragonesos.

Quant a les dades de l'alumnat, durant el curs escolar 2014-2015, la realitat de la llengua catalana des del punt de vista educatiu a la Comunitat Autònoma d'Aragó queda reflectida en els 2.331 alumnes d'Educació Infantil i Primària (1.191 a la província d'Osca, 551 a la província de Terol i 489 a la província de Saragossa), els 1.376 alumnes d'ESO i Batxillerat (1.164 a la província d'Osca, 51 a la província de Terol i 161 a la província de Saragossa). Tots ells repartits en 26 centres escolars públics (20 col·legis i CRAs, 4 instituts i dues seccions de secundària) i un centre concertat, dels quals 9 desenvolupen projectes lingüístics bilingües (castellà/català) o trilingües (castellà/català/anglès). A aquest alumnat s'hi sumen els 134 alumnes oficials matriculats en llengua catalana a les Escoles Oficials d'Idiomes d'Aragó, xifra que augmenta gràcies als alumnes que es presenten

amb matrícula lliure a les proves de català dels nivells de B2 i C1 als centres d'Alcanyís, Montsó (amb la subseu de Fraga) i Saragossa. Finalment, cal afegir-hi els 12 alumnes a les Escoles d'Adults. Tot plegat fa un total de 4.753 alumnes durant l'any 2015.⁴

Malgrat els avenços aconseguits al llarg d'aquests 30 anys, la situació de l'ensenyament del català a l'Aragó és clarament millorable atès que el sistema educatiu li reserva encara un espai perifèric. En els darrers anys s'hi ha produït un procés de substitució de la llengua catalana a les zones d'aquest àmbit lingüístic i no hi ha hagut una resposta institucional decidida que mitigui aquest fet. Com esmentaven més amunt, la presa de mesures clarament eficients i amb voluntat de resoldre els drets i les necessitats de la població catalanoparlant aragonesa passa per una definició diàfana de la nostra llengua com a llengua aragonesa dins l'Estatut d'Autonomia, i això és encara una assignatura pendent a l'Aragó.

---

⁴ Dades del Consell Escolar d'Aragó: *Informe 2016 sobre la situació del Sistema Educatiu en Aragón*. Curs 2014-2015.

ESTREMIDA MEMÒRIA,
DE JESÚS MONCADA: UN HOMENATGE
A LA DONA MEQUINENSANA¹

Laura Farré Badia
Universitat de Barcelona

*A Rubén Aldabó, inspiració constant,
el mequinensà que m'empeny i m'escorça.*

1. Introducció

En paraules de Jaume Cabré (2005: 35), «la lectura d'una obra literària és el viatge pel món proposat per l'escriptor i, sobretot, per l'estil i la llengua que ens són oferts». És a dir que una de les particularitats de la literatura té a veure amb l'estil i amb els mecanismes expressius mitjançant els quals es transmeten les idees que contenen (Pla, 2013: 87). Segons Cabré (2005: 141), el que diferencia un text literari de qualsevol altre text és la voluntat estètica de l'autor, això és, la voluntat estilística, que Cabré (2005: 141) relaciona amb el fet d'explicar «bé i bellament».

L'obra de l'escriptor Jesús Moncada és un bon exemple per il·lustrar el caràcter literari d'un text i el grau de consciència que en té l'autor:

---

¹ Vull agrair, en primer lloc, a Magda Godia, alcaldessa de Mequinensa i lectora atenta i entusiasta de l'obra de Jesús Moncada, la idea que *Estremida memòria* és, entre altres coses, un homenatge de l'escriptor a la dona mequinensana: sense aquesta observació seva aquest treball probablement no s'hauria pogut portar a terme. En segon lloc, vull agrair a Hèctor Moret les explicacions clares i precises sobre les dones del Poble. Finalment, vull agrair molt sincerament a Rosa Maria Moncada el suport incondicional i la cessió de les fotografies.

Moncada demostra una preocupació vertadera per la qualitat dels seus textos, que es fa evident amb la durada i la meticulositat pròpies del procés de creació de cadascuna de les seves obres. En paraules de Parcerisas (2005: 39), «la proverbial necessitat de Moncada de poliment i de reescriptura també han estat una fixació per a trobar el mecanisme perfecte, l'engranatge en una màquina de creació d'artificis que no hauria de fallar».

2. Objectiu

L'objectiu d'aquest treball és presentar una possible lectura del text d'*Estremida memòria*, de Jesús Moncada: entre moltes altres coses, la novel·la podria ser un homenatge de l'escriptor a la dona mequinensana. El que es pretén és desenvolupar algunes de les estratègies discursives que permetrien argumentar i justificar que, de manera directa o indirecta, l'escriptor mequinensà, amb aquesta obra, va voler homenatjar la manera de ser i de fer de les dones del seu poble. Per fer-ho, s'han tingut en compte diversos aspectes de la novel·la, com ara la caracterització dels personatges que hi apareixen i la complexitat estructural que presenta el text (sobretot amb relació al punt de vista narratiu). A més, per explicar la importància de les dones a *Estremida memòria*, s'ha pres dels àmbits de l'antropologia i la filosofia el concepte d'*alteritat*.

3. Anàlisi

3.1. Mequinensa i la dona mequinensana

Pel que fa a la forta consciència que tenen les mequinensanes de la seva condició de dones, cal tenir en compte que, tal com explica Joan Amades al *Costumari català*, la festivitat de Santa Àgueda té una gran importància en el calendari festiu de Mequinensa: la festivitat de Santa Àgueda, que se celebra el dia 5 de febrer, és la festivitat per excel·lència de les dones mequinensanes, que s'encarreguen de preparar coques casolanes de sant Blas (per al dia 3 de febrer) i santa Àgueda (per al dia 5 de febrer). A més, cal tenir en compte que actualment la majoria de les dones de Mequinensa són sòcies de l'associació mequinensana «La Dona».

Imatge 1.
Dones mequinensanes
dia de santa Agueda.

Imatge 2.
Dones mequinensanes
un diumenge el d'agost,
fotografiades per
Josep Moncada.

3.2. *Estremida memòria*, de Jesús Moncada

Estremida memòria és, en paraules de Malé (1997: 147), «tota una obra d'orfebreria», sobretot per «l'intricat treball de combinació d'episodis». És una teranyina: l'acció és el·líptica, hi ha una sèrie de pistes disposades amb cura, de manera que en tot moment l'autor té un control absolut de l'horitzó del lector. Pel que fa a la importància dels personatges femenins a *Estremida memòria*, és interessant el detall següent: per a la portada de l'última edició de la novel·la (gener del 2017) que ha fet Edicions 62, Rosa Maria Moncada, la germana de l'escriptor, va triar una fotografia feta pel seu pare on hi apareix una dona mequinensana (imatge 3).

Imatge 3. Dona mequinensana,
fotografiada per Josep Moncada.

3.3. Els personatges

A *Estremida memòria* hi ha un fort contrast entre els personatges femenins i els personatges masculins: mentre que els homes presenten personalitats borroses i se'ls atribueixen adjectius com *escurçó*, les dones destaquen per la seva bellesa i per ser decidides i valentes (casos de (1) a (4)).

- (1) SIMÓ JUNEDA. [...] L'autor s'ha escarrassat a envigorir-lo, però es tracta d'una personalitat borrosa, deixatada, i no dóna gaire joc. (*Dramatis Personae*, 315).
- (2) CELESTÍ MORGADES. [...] *Escurçó* és l'epítet més suau que li encoloma la inquieta parròquia del Cafè Varsòvia. (*Dramatis Personae*, 312).
- (3) AMÀLIA CALSINA. [...] La seva bellesa altera el ritme cardíac de l'Ulisses de Roda. (*Dramatis Personae*, 311).
- (4) Davant la mirada decidida, valenta, de l'Emília [Agustí Montolí] s'havia dit que... (4.II.8, 268).

Imatge 4. Noies mequinensanes vestides de milicianes.

Imatge 5. Dones mequinensanes vestides de milicianes.

3.4. Els fets

A *Estremida memòria*, els personatges femenins, que són els qui carreguen amb la feixuguesa i la cruesa de la història, són els únics que es mobilitzen per intentar evitar l'execució que tindrà lloc i que acabarà amb la vida d'un innocent. Amb relació a la mobilització per evitar l'execució, qui hi té un paper important és el personatge de l'Emília, que fins i tot gosa entrar una nit al casino dels senyors, malgrat que ella és dona i és obrera, i la seva irrupció al casino del poble acabarà provocant un gran escàndol. Les imatges 4 i 5 il·lustren la capacitat d'organització i la voluntat de mobilització de les dones mequinensanes, que des de ben joves ja s'apuntaven a les organitzacions corresponents i esdevenien milicianes.

3.5. L'estructura de la novel·la i el punt de vista narratiu

Pel que fa a l'estructura de la novel·la, cadascuna de les quatre parts que la formen està dividida, al mateix temps, en capítols, i cadascun d'aquests capítols està format per vuit subcapítols. D'una manera

sistemàtica, cadascun d'aquests subcapítols està narrat des del punt de vista d'un personatge diferent, que coneix parcialment els fets o les circumstàncies que s'esdevenen. Hi ha set personatges «principals», dels quals la veu narrativa adopta el punt de vista narratiu; d'ells, sis són dones. Per tant, el punt de vista narratiu de l'obra és majoritàriament femení.

3.6. L'alteritat

Segons Emmanuel Lévinas, l'*alteritat* és el fet de prendre consciència que l'Altre (el no-jo) ens defineix i ens constitueix com a persones. Aquest concepte pot ser útil per explicar la importància dels personatges femenins a *Estremida memòria*: a la novel·la, els personatges masculins no són descrits amb detall ni es defineixen per si mateixos, sinó que estan caracteritzats a partir de la manera com es relacionen amb les dones que tenen al voltant. És a dir, tota la informació que es pot obtenir dels personatges masculins de la novel·la prové de l'observació del comportament que tenen els homes amb les dones amb qui conviuen. A continuació, presentem un esquema que resumeix el tipus de relació que tenen els personatges femenins amb els personatges masculins de l'obra:

Montolí – Teresa)
 Cinta – Artur Miralles (parella)
 Justina – Genís (mare i fill)
 Marta – Simó (mare i fill)
 Octàvia (+ Emília) – Feliu (marit i muller)
 Químa – Valentí (marit i muller)
 Amàlia – Valentí (germans), Simó (ex marit) i Joan (parella)

 (Arnau de Roda – Palmira)

4. Conclusions

Els resultats obtinguts ens han permès confirmar que, en primer lloc, per a l'estudi d'una obra com *Estremida memòria*, és especialment interessant conèixer les particularitats de la vila on va néixer i on va créixer Jesús Moncada: Mequinensa. Una vila que, entre altres coses, es caracteritza per la forta consciència que tenen les mequinensanes de la seva condició de dones. En segon lloc, la presentació amable dels personatges femenins i la importància de les dones en l'evolució dels fets i en la definició dels

personatges masculins, suggereix que Moncada podria haver volgut donar als personatges femenins de l'obra una importància vital. En tercer lloc, el control absolut de l'horitzó del lector, amb un punt de vista narratiu majoritàriament femení, fa pensar que no és casualitat que novament les dones prenguin tot el protagonisme. Finalment, també hem pogut aportar més informació sobre la manera de procedir de Jesús Moncada: la possibilitat que, a *Estremida memòria*, la caracterització dels personatges femenins estigui perfectament controlada per l'autor, posa de manifest el detallisme i la minuciositat que caracteritzen, en general, totes les seves obres.

Referències bibliogràfiques

- CABRÉ, Jaume (2005): *La matèria de l'esperit. Al voltant de la lectura literària*. Barcelona: Proa. (Citem per l'edició de butxaca. Barcelona: Edicions 62, 2012)
- MALÉ, Jordi (1997): «Jesús Moncada, *Estremida memòria*». *Revista de Catalunya*, 121, p. 144-147.
- PARCERISAS, Francesc (2005): «La creació del món». *Serra d'Or*, 550, p. 37-39.
- PLA, Ramon (2013): «Reflexions sobre l'estil en la literatura». PAYRATÓ, Lluís / NOGUÉ, Neus (ed.) (2013): *Estil i estils. Teoria i aplicacions de l'estilística*. Barcelona: Universitat de Barcelona / AEAU, p. 87-126.

ANALISI D'O CENSO DE 2011 EN ARAGÓN: LUENGAS PARLADAS

Miguel Montañés Grado
Chabier Gimeno Monterde
*Seminario Aragonés de Sociolingüística
Universitat de Zaragoza*

1. Censo de población y vivienda de 2011: una fuente pionera y amillorable

Por primera vegada dende 1981 o Censo de Población y Viviendas fa preguntas relacionadas con as luengas propias d'Aragón: o catalán y l'aragonés. Iste breu texto mira de resumir l'analisi que n'hemos feito, dende o Seminario Aragonés de Sociolingüística (Reyes *et al.*, 2017).

3 ¿Conoce alguna lengua o modalidad lingüística propia de Aragón (aragonés, catalán,...)?

NO → (Pase a la pregunta 4)

SI → ¿Cual?:

Si conoce varias, escriba la que mejor conoce

¿Cual es su conocimiento de dicha lengua?

Marque solo una opción

☐ No la entiende	☐ La sabe hablar
☐ La entiende	☐ La sabe leer y hablar
☐ La entiende y la sabe leer	☐ La sabe leer, hablar y escribir

¿Cuándo usa dicha lengua?

Siempre
 Nunca
 A veces → ¿Dónde la usa?

Puede marcar varias opciones:

☐ En familia	☐ En la escuela	☐ En el trabajo
-------------------------------------	--	--

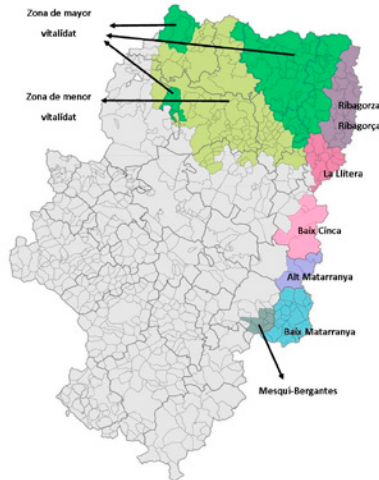
Imachen 1. Preguntas d'o Censo de 2011 sobre as luengas d'Aragón.

En primer puesto, cal resenyar bellas características d'ista edición d'o Censo que han dificultau ista analisi:

1. A pregunta (imachen 1) no s'heba disenyau conoixendo a particular situación sociolingüística d'Aragón.
2. Bi ha tamién problemas por a variabilidad en a designación d'as luengas parladas.
3. Ye de mal conoixer igualment a competencia y a pregunta facilita que se trafuque «conoixer» una luenga con «saber parlar-la».
4. Y, finalment, bi ha dificultaz ta poder fer desagregacions en poblacions chiquetas, por o carácter mostral d'o Censo de 2011.

Nos hemos mirau de conocar istas dificultaz con solucions metodolochicas que consistiban en:

1. Fer un analisi de carácter secundario, critico y sociolingüístico.
2. Unificando en aragonés las respuestas d'aragonés y *patués* y en catalán las que deciban catalán u *chapurriau*.
3. Priorizando o estudio d'a competencia oral productiva.
4. Y, amás, por a falta de significatividad estadistica hemos habiu de fer agrupacions territorials supralocals. Ta l'aragonés dos arias: una de menor vitalidad, a partir d'a delimitación de l'Avantproyecto de Lei de Luengas de 2001; y una zona de mayor vitalidad, seguindo una propuesta d'a Societat Lingüística Aragonesa. Y en o caso de lo catalán i hai una corrient d'investigación con definicions territorials que hemos seguiu, establindo seis zonas.

Imachen 2. Mapa d'a zonificación de l'aragonés y o catalán.

2. Resultaus de parlants por zonas

En Aragón yera urchent saber quanta chent parla l'aragonés y o catalán en las suyas zonas tradicionals, porque d'ixes datos penderá a politica lingüística a implementar ta la supervivencia d'as luengas.

En o tocant a l'aragonés tenemos un total de 8.425 personas que declaran saber parlar aragonés (Taula 1) que representan un 5,3% d'o total d'a población zonas d'uso histórico del'aragonés. En la de mayor vitalidat son 4.457 (19,4%) y en la de menor 3.968 (2,9%).

TAULA 1
RESULTAUS ABSOLUTOS Y RELATIVOS DE PARLANTS
EN ZONAS DE LUENGA ARAGONESA

	Parlan	Habitants	%
Zona de mayor vitalidat	4.457	22.999	19,4%
Zona de menor vitalidat	3.968	136.011	2,9%
Zona aragonesofona	8.425	159.010	5,3%

En la Franja i hai 25.663 personas que declaran parlar catalán, y que suposan un 53,9% sobre a población total. En relación a las seis arias de catalán (Taula 2), podemos destacar-ie diferencias que precncipian a estar importants entre zonas como Mesquí-Bergantes (39,6%) y atras como Baix Matarranya (59,9%).

TAULA 2
RESULTAUS ABSOLUTOS Y RELATIVOS DE PARLANTS
EN ZONAS DE LUENGA CATALANA

	Parlan	Habitants	%
Mesquí-Bergantes	699	1763	39,6%
Baix Matarranya	2790	4660	59,9%
Alt Matarranya	4824	8593	56,1%
Baix Cinca	10892	20273	53,7%
Llitera	4842	8769	55,2%
Ribagorça	1615	3583	45,1%
Franja	25663	47641	53,9%

Hemos analisau también os datos relativos d'os que entienden tanto aragonés (Taula 3) como catalán (Taula 4) en as zonas estableidas. Asinas como os que declaran «saber leyer» y «saber escribir».

TAULA 3
RESULTAUS RELATIVOS DE COMPETENCIAS
EN ZONAS DE LUENGA ARAGONESA

	Entiende	Sabe parlar	Sabe leyer	Sabe escribir
Zona de mayor vitalidat	28,4%	19,4%	15,7%	8%
Zona de menor vitalidat	6,2%	2,9%	2,4%	1,6%
Zona aragonesofona	9,4%	5,3%	4,4%	2,5%

TAULA 4
RESULTAUS RELATIVOS DE COMPETENCIAS
EN ZONAS DE LUENGA CATALANA

	Entiende	Sabe parlar	Sabe leyer	Sabe escribir
Franja	64,60%	53,90%	43,50%	24,10%
Ribagorça	54,00%	45,10%	39,30%	23,30%
Llitera	64,30%	55,20%	46,90%	24,50%
Baix Cinca	65,40%	53,70%	47,20%	29,40%
Matarranya Històric	66,20%	55,40%	37,50%	16,80%
Alt Matarranya	66,20%	56,10%	39,90%	16,90%
Baix Matarranya	70,70%	59,90%	38,20%	18,90%
Mesquí-Bergantes	54,30%	39,60%	24,25%	10,70%

3. Datos sociodemograficos y parlants

Hemos quiesto fer también un treball inicial de demolingüística descriptiva, ta poder establir dimpués una imachen d'a situación d'as luengas con as variables sociodemograficas más comuns: sexo, edat y nivel formativo.

D'un costau podemos veyer cómo l'aragonés ye masculinizau (Taula 5), más que más en a zona de mayor vitalidat: como ye de dar en un aria

que ha patiu procesos d'emigración femenina ta las ciudaz dende fa decadas.

TAULA 5
DISTRIBUCIÓN POR SEXOS EN ZONAS
DE LUENGA ARAGONESA

		Hombres	Mullers
Zona de mayor vitalidad	Parladors	56,70%	43,30%
	Población total	52,40%	47,60%
Zona de menor vitalidad	Parladors	50,50%	49,50%
	Población total	50,10%	49,90%

TAULA 6
DISTRIBUCIÓN POR SEXOS EN ZONAS
DE LUENGA CATALANA

		Hombres	Mullers
Baix Cinca	Parlants	50,60%	49,40%
	Población total	51,60%	48,40%
Llitera	Parlants	52,00%	48,00%
	Población total	52,50%	47,50%
Ribagorça	Parlants	52,80%	47,20%
	Población total	54,10%	45,90%
Mesquí-Bergantes	Parlants	54,40%	45,60%
	Población total	53,00%	47,00%
Alt Matarranya	Parlants	51,60%	48,40%
	Población total	53,40%	46,60%
Baix Matarranya	Parlants	54,00%	46,00%
	Población total	52,80%	47,20%

En o caso d'o catalán (Taula 6) tamién i veyemos bella masculinización en Baix Matarranya, Mezquí-Bergantes y a Ribagorça.

Quanto a las cohortes d'edat en l'aragonés, veyemos una diferencia (Taula 7) en l'emplego entre los tramos d'edat mayor y menor.

TAULA 7
DISTRIBUCIÓN POR COHORTES D'EDAT
EN ZONAS DE LUENGA ARAGONESA

		Menor 16	16 a 25	26 a 45	46 a 64	65 a 84	85 y mas
Zona de mayor vitalidat	Parlants	5,80%	8,50%	26,90%	27,30%	26%	3,40%
	Total	12,00%	8,70%	30,00%	25,80%	19,40%	4,10%
Zona de menor vitalidat	Parlants	4,10%	7,30%	28,30%	32,20%	24,70%	3,40%
	Total	15,40%	9,90%	29,80%	25,80%	15,80%	3,50%

En la Franja (Taula 8) i hai un menor impacto d'a población de más edat que no en l'aragonés, talmant gracias a la ensinyanza de catalán dende os anyos '80. Quanto a zonas d'uso, i destaca Mesquí-Bergantes en a cohorte 65-84 anyos.

TAULA 8
DISTRIBUCIÓN POR COHORTES D'EDAT
EN ZONAS DE LUENGA ARAGONESA

	FRANJA
Menor 16	10,9%
16 a 25	11,9%
26 a 45	26,1%
46 a 64	26,6%
65 a 84	19,9%
85 y más	3,9%

TAULA 9
DISTRIBUCIÓN POR COHORTES D'EDAT
EN ZONAS DE LUENGA CATALANA

		Menor 16	16 a 25	26 a 45	46 a 64	65 a 84	85 y más
Mesquí Bergantes	Parlants	6,50%	6,60%	21,80%	23,80%	34,20%	7,20%
	Total	12,90%	8,10%	27,20%	20,20%	25,80%	5,90%
Alt Matarranya	Parlants	9,40%	12,90%	22,10%	29,80%	21,10%	4,70%
	Total	11,20%	8,00%	28,40%	24,10%	23,10%	5,30%
Baix Matarranya	Parlants	11,60%	7,80%	26,50%	26,70%	21,70%	5,60%
	Total	11,90%	10,40%	24,50%	26,30%	22,40%	4,50%
Baix Cinca	Parlants	12,40%	14,40%	29,40%	25,20%	16,70%	2,00%
	Total	14,40%	13,10%	30,70%	23,20%	15,70%	2,90%

		Menor 16	16 a 25	26 a 45	46 a 64	65 a 84	85 y más
Llitera	Parlants	10,00%	8,60%	24,30%	26,20%	25,50%	5,40%
	Total	12,30%	7,70%	24,60%	25,50%	24,60%	5,30%
Ribagorça	Parlants	8,20%	11,30%	22,60%	28,80%	23,70%	5,40%
	Total	10,80%	10,10%	23,58%	28,20%	21,70%	5,70%

Si paramos quenta en as variables «saber parlar» y «nivel d'estudios», en l'aragonés destacan os parlants con estudios de tercer grau en a zona de menor vitalidat (24,80%) y en a Franja os que tienen estudios de segundo grau.

TAULA 10
DISTRIBUCIÓN POR NIVEL D'ESTUDIOS
EN ZONAS DE LUENGA ARAGONESA

Nivel estudios	Zona de mayor vitalidat	Zona de menor vitalidat
Analfabetos	0,05%	0,30%
Sin estudios	7,93%	7,50%
Primer grau	15,85%	12,40%
Segundo grau	55,31%	50,90%
Tercer grau	15,11%	24,80%
No procede (<16)	5,76%	4,10%

TAULA 11
DISTRIBUCIÓN POR NIVEL
D'ESTUDIOS EN A FRANJA

Nivel estudios	Franja
Analfabetos	0,51
Sin estudios	7,88
Primer grau	15,57
Segundo grau	54,79
Tercer grau	10,39
no procede (<16)	10,86

3. Transmisión cheneracional

Mos hemos acercau a ista complexa cuestión analisando os datos d'os menors de 22 anyos que viven con os suyos país, en unidaz convivencials do cualcún declara parlar en aragonés. Bi feremos referencia a la zona d'uso intensivo (Taulas 12 y 13) y a la Franja en cheneral (Taulas 14 y 15).

En l'aragonés se i veye una transmisión efectiva en a forqueta d'o 50%-56%. Ixes datos relativos cal veyer-los chunto a os absolutos, con muit pocos chóvens (nian 300), lo qual mos sitúa devant un futuro incierto ta la luenga aragonesa.

TAULA 12
TRANSMISIÓN PAI-FILLO EN A ZONA DE MAYOR VITALIDAT

Zona de mayor vitalidat	Transmisión pai-fillo	288	56%
	Fin transmisión pai-fillo	157	31%
	Atras transmisions	65	13%
	TOTAL	510	100%

TAULA 13
TRANSMISIÓN MAI-FILLO EN A ZONA DE MAYOR VITALIDAT

Zona de mayor vitalidat	Transmisión mai-fillo	245	50%
	Fin transmisión mai-fillo	156	32%
	Atras transmisions	87	18%
	TOTAL	488	100%

En o caso d'o catalán, os datos relativos no son guaire preocupants (77%-79%) encara que somos conscients que i hai porcentaches que escomienzan a estar perigosos ta la luenga, en bellas arias concretas.

Quanto a os datos absolutos se supera un branquil razonable ta que hi haiga dinamicas lingüísticas entre chen de diferents localidatz y comarcas.

TAULA 14
TRANSMISIÓN PAI-FILLO EN A FRANJA

FRANJA	Transmisión mai-fillo	3625	79%
	Fin transmisión mai-fillo	434	9%
	Atras transmisions	547	12%
	TOTAL	4606	100%

TAULA 15
TRANSMISIÓN MAI-FILLO EN A FRANJA

FRANJA	Transmisión mai-fillo	3140	77%
	Fin transmisión mai-fillo	356	9%
	Atras transmisions	568	14%
	TOTAL	4064	100%

Bibliografía

REYES, Anchel *et al.* (2017): *L'aragonés y lo catalán en l'actualidat. Anlisi d'o Censo de Población y Viviendas de 2011*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza.

TIPOLOGIA SEMÀNTICA I LLENGÜES MINORITÀRIES. ELS ESDEVENIMENTS DE MOVIMENT EN LES LLENGÜES D'ARAGÓ¹

Maria Teresa Moret Oliver*

Iraide Ibarretxe-Antuñano*

Alberto Hijazo-Gascón**

1. Introducció

La tipologia lingüística es dedica a classificar les llengües en funció d'una sèrie de criteris, com ara, l'origen i les característiques fonètiques o sintàctiques i, en particular, la tipologia semàntica s'ha ocupat dels diferents tipus d'expressió del significat. Una de les classificacions semàntiques més estudiades té com a fonament l'expressió dels esdeveniments de moviment i organitza les llengües en funció de si la trajectòria de l'entitat que es mou s'expressa dins del verb principal de l'esdeveniment (com en espanyol *SALIR de casa*) o en un element extern al verb principal denominat *satèl·lit* (com en anglès *go OUT of the house*) (cf. Talmy 1991, 2000).

Amb la nostra contribució pretenem explicar com certes construccions que descriuen els esdeveniments de moviment mostren variacions dins d'un grup tipològic i, a més, les presentem també en les distintes varietats de les llengües pròpies d'Aragó (cf. Ibarretxe- Antuñano *et alii.*, 2017).

---

* Universitat de Saragossa

** University of East Anglia

¹ Aquesta recerca ha estat finançada pel Ministerio de Economía y Competitividad del Gobierno de España (projecte MovEsII, FFI2013-45553-C3-1-P).

2. La tipologia semàntica i les diferències intratopològiques

L'estudi de les llengües del món ens permet d'observar les múltiples maneres que té el llenguatge humà a l'hora de comunicar uns determinats fets, expressar emocions i estats d'ànim o referir-se a persones i objectes. A través de la tipologia lingüística s'estableixen grups de llengües en funció de les característiques fonològiques, morfològiques, sintàctiques o semàntiques que tenen en comú, la qual cosa ens facilitarà l'observació de les llengües des d'una perspectiva diferent a la que proporciona, per exemple, la classificació genètica, que depèn del seu origen i del seu esdevenir històric.

En realitzar estudis d'aquesta mena s'ha pressuposat que les llengües que pertanyen a una mateixa família genètica han de compartir les mateixes característiques tipològiques, tanmateix, com intentarem mostrar, en molts casos aquest punt de partida esdevé erroni, o si més no inadequat. Per tal d'exemplificar aquest tipus de diferències prendrem com a referència un dels dominis conceptuals en què apareixen sempre d'una manera o d'una altra en totes les llengües del món, el camp de l'espai i del moviment.

Una de les famílies que s'ha considerat que es comporta de la mateixa manera són les llengües romàniques. Si bé és cert que aquestes han estat tradicionalment molt ben estudiades —especialment en comparació amb altres llengües, com les africanes, americanes, asiàtiques o oceàniques—, és del tot cert que en nombroses ocasions se n'ha generalitzat el comportament a partir de l'estudi de només una d'elles.

La tipologia semàntica establerta per Talmy (1991, 2000) per a l'expressió de l'espai i del moviment ha determinat que les llengües puguin classificar-se en distints grups tipològics segons com expressin lingüísticament el moviment. Talmy pren com punt de partida el que denomina *component semàntic* de Camí, és a dir, la trajectòria d'una figura en repòs o en moviment. Així doncs tenim, d'una banda, les llengües de marc verbal en què el component s'expressa amb el verb principal (*sortir, pujar, baixar, ...*) i, d'altra, les de marc satèl·lit, en què el Camí s'expressa amb un element extern al verb (*go out* 'anar fora', *go up* 'anar amunt', *go down* 'anar a baix'). Segons Talmy, la Manera és un component de moviment opcional que a les llengües de marc verbal sol expressar-se mitjançant elements que es troben fora del verb, com ara gerundis, sintagmes preposicionals o adverbis, entre d'altres.

Segons Slobin (1991, 1996, 2004, 2006), i la seva hipòtesi de *thinking for speaking*, la diferència entre els recursos lingüístics que presenten les llengües d'un grup o d'un altre suposa variacions en l'estil retòric de les llengües a l'hora de descriure o de narrar esdeveniments. Tenint en compte el que diu aquest autor, els parlants de les llengües de marc satèl·lit pararan més atenció al component de Manera, ja que la seva llengua els permet codificar-ho més fàcilment; en canvi, els parlants de llengües de marc verbal només ho expressaran quan sigui cognitivament rellevant, és a dir, quan la pròpia narració requereixi aquest tipus d'informació, tot i que sempre es farà de manera poc específica i amb poc detall, ja que la majoria dels verbs de les llengües de marc verbal solen lexicalitzar conceptes bàsics o generals de Manera.

Malgrat que els primers estudis distingien els dos grups tipològics que ja s'han esmentat, s'ha observat que les llengües que pertanyen al mateix grup tipològic poden mostrar variacions², i s'ha copsat que les diferències intratipològiques es donen fins i tot entre llengües que pertanyen a la mateixa família genètica, com és el cas de l'italià, una llengua prototípicament de marc verbal pel que fa a l'expressió de Manera que no ho és tant quan expressa el Camí, ja que té tendència a descriure aquest component d'una manera més detallada que els parlants d'espanyol o de francès (veg. Hijazo-Gascón/Ibarretxe-Antuñano, 2013).

Així mateix, entre llengües pertanyents al mateix grup i a la mateixa família genètica, també s'han trobat diferències dialectals, és a dir, dins d'una mateixa llengua, pel que fa a l'expressió del moviment. En el castellà d'Aragó, per exemple, hi ha una major quantitat de l'èxic de Manera: *encorrer* 'perseguir algú', *esbarizar* 'relliscar' o *estozolarse* 'caure tot fent-se un cop', probablement en relació al substrat aragonès (cf. Hijazo-Gascón/Ibarretxe-Antuñano, 2012: 51-52).

---

2 Filipović (2007: 75) ha assenyalat com dues llengües satèl·lit com l'anglès, de la família germànica, i el serbocroata, de la família eslava, tenen diferències importants pel que fa a la manera de combinar-se els satèl·lits, que, per exemple, bloquegen l'ús dels prefixos amb verbs de Manera quan l'especificació del Camí és complexa en el cas del serbocroata, però no de l'anglès. També Ibarretxe-Antuñano (2004a, 2004b, 2006a, 2006b, 2009) ha indicat com l'èuscar, una llengua de marc verbal, presenta idiòfons en el cas dels esdeveniments de moviment que solen emprar-se per tal de descriure la Manera.

3. Els esdeveniments de moviment en català i aragonès

L'estudi dels esdeveniments de moviment en les llengües minoritàries romàniques és interessant no només perquè l'acció verbal s'emmarca dins del verb principal, sinó també des d'un punt de vista diacrònic (cf. Moret / Ibarretxe-Antuñano, en premsa). Treballs com el de Stolova (2008: 215) han estat d'especial rellevància en aquests tipus d'estudi per determinar els canvis tipològics en algunes llengües, com és el cas de llatí (de llengua satèl·lit a llengua de marc verbal), canvis que es produirien amb posterioritat a l'evolució del llatí cap a les llengües romàniques, tal com es pot observar en el francès antic amb els prefixos de tipus satèl·lit o amb l'aparició de nous verbs de moviment derivats a partir de substantius, en els quals es pot inferir certa direccionalitat, com ara *monter* 'pujar' en francès (de MONTIS 'mont') o *davallar* (de VALLIS 'vall'), en català.

Figura 1. Àrees de recollida de dades aragoneses i catalanes. Les línies puntejades representen les varietats aragoneses i les contínues les catalanes. Mapa adaptat de Ebrenc (CC BY-SA 2.5).

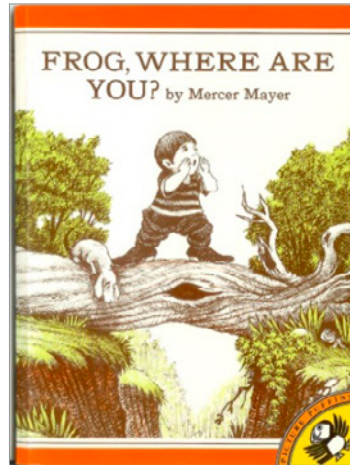

Figura. 2. Història de la granota

Cal assenyalar, en primer lloc, que tant l'aragonès com el català estan —i han estat— en contacte amb altres llengües de marc verbal, com ara l'espanyol, el gascó, l'aranès o l'èuscar, per tant no es poden aplicar les possibles influències de les llengües de marc satèl·lit. Tot i estar des de fa segles amb permanent contacte amb l'espanyol, l'evolució diacrònica del llatí vulgar al romanç és del tot diferent en cadascuna d'elles i això esdevé que els recursos lingüístics de moviment disponibles d'ambdós idiomes hagin tingut evolucions diferents i, per tant, no podem assumir que els recursos lingüístics coincideixin sempre amb l'espanyol.

Com a metodologia, hem pres com a punt de partida les narracions de la *Història de la granota* (veg. fig. 2) per tal examinar com els parlants d'aragonès i de català, dues de les llengües romàniques d'Aragó, parlen del moviment, per a la qual cosa hem comptat amb la disponibilitat de dotze parlants d'aragonès i nou parlants aragonesos de català.

Hem observat, en analitzar les narracions en ambdues llengües, com hi ha una descripció menys detallada a com ho fan les de marc satèl·lit, tal i com és la tendència general; tanmateix, pel que fa a la trajectòria, el català, i sobretot l'aragonès, poden considerar-se com a llengües que la descriuen de manera més detallada i ho fan mitjançant, per exemple, pronoms adverbials per tal de marcar trajectòries complexes (*se'n puya ta*

un árbol [refl. pron. adv. puja cap a un arbre]), mitjançant prefixos que determinen l'espai (*se l'enduen* [refl. pron. de.allí-porten]) o amb l'ús d'idiòfons per tal d'expressar la Manera de moure's (ex: *china-chano - xinoxano* 'caminar a poc a poc, sense pressa') (veg. Hijazo-Gascón/Ibarretxe-Antuñano, 2012, Ibarretxe-Antuñano *et alii*, 2017).

En la nostra investigació hem analitzat com els parlants d'aragonès i de català en aquestes contrades parlen del moviment i el que ens hem plantejat ha estat, d'una banda, de quina manera aquests parlants d'ambdues llengües ho fan, d'altra, si aquestes descripcions de moviment corresponen al que s'espera de les llengües de marc verbal en relació a la Manera i el Camí i, en tercer lloc, si existeixen diferències intratipològiques en les descripcions dels esdeveniments de moviment per parlants d'aragonès i català, tot comparant-les amb altres llengües romàniques i, si és així, quines poden ser les raons.

En relació a la primera qüestió que plantegem, un cop analitzades les dades, es pot observar com els nostres informants segueixen sistemàticament el patró bàsic i característic dels verbs de marc verbal, és a dir, la informació del Camí lexicalitzada en el verb principal i la informació de Manera en una expressió que es troba separada:

Ar. *Sale cutio-cutio de lo bote* [ArC20g]

Cat. *Corrents va arribat a dalt d'una pedra* [CFMeq20e]

Pel que fa a la segona pregunta, hem advertit que el component de Manera (veg. Taula 1) només s'esmenta en els casos on es fa necessari perquè el discurs ho requereix i, és més freqüent en els verbs de nivell bàsic o de primer nivell, com ara Ar. *blincar* 'saltar' i Cat. *córrer*. Nogensmenys, hem trobat alguns elements que caldrà analitzar en un estudi futur, com per exemple l'ús d'un prefix de ruta + un verb de manera, com Ar. *encorrer*, l'existència de verbs expressius amb un sentit que depèn del discurs, Ar. *foter-se* i Cat. *fotre*, i, per últim, la presència d'idiòfons com Ar. *a redolons*.

TAULA 1
VERBS DE MANERA I MOVIMENT EN ARAGONÈS I CATALÀ

Informació semàntica	Verbs en aragonès	Verbs en català
Només Manera (intransitiu)	<i>blincar/brincar</i> (9)	<i>caminar</i> (1)
	<i>caminar</i> (1)	<i>córrer</i> (5)
	<i>chapurniar</i> (1)	<i>esllisar-se</i> (1)
	<i>correr</i> (8)	<i>nadar</i> (2)
	<i>flotar</i> (1)	<i>saltar</i> (3)
	<i>jopar-se</i> (1)	<i>volar</i> (3)
	<i>nadar</i> (3)	
	<i>volar</i> (2)	
Manera + Camí (intransitiu)	<i>acometer</i> (1)	<i>acaçar</i> (4)
	<i>encaramar</i> (1)	<i>escapar-se</i> (4)
	<i>encorrer</i> (1)	<i>fer cap</i> (2)
	<i>enrestir/envestir</i> (2)	<i>fotre's de cap</i> (1)
	<i>escapar-se</i> (3)	<i>perseguir</i> (7)
	<i>foter-se</i> (3)	
	<i>fuyir</i> (4)	
Manera + Camí (transitiu)	<i>arruyar</i> (1)	<i>tinar</i> (10)
	<i>aventar</i> (1)	
	<i>tírar</i> (1)	
	<i>tumbar</i> (1)	

TAULA 2
TIPUS DE VERBS DE MANERA

	Tipus de verbs	Tipus de verbs de Manera	
Aragonès	55	19	34,54%
Català	36	12	33,33%
Francès	53	3	5,66%
Espanyol	27	9	33,33%
Italià	60	10	16,66%
Anglès	47	31	65,95%

Així mateix, en relació al component semàntic de Camí (veg. Taula 2), els nostres informants prefereixen usar frases amb més Lloc que frases amb menys Lloc amb tot tipus de verb (ex.: Ar. *puyar t'alto*, Cat. *caure a baix*). A més, i contràriament al que s'espera en aquest tipus de llengües, els nostres informants sovint esmenten dues o més referències a la informació de Camí fora del verb principal. En alguns casos es cospa aquesta construcció que és freqüent en d'altres llengües de marc verbal, com l'èuscarà i l'italià, però menys freqüent en d'altres romàniques com l'espanyol i el francès: [element lèxic origen + element adverbial destí]. Ens hem proposat també d'estendre l'abast de la construcció del CP i d'incloure aquest tipus d'estructures com ara [origen *ne* pronom adverbial + destí ítem lèxic], que s'utilitzen en algunes llengües romàniques per tal de descriure tota la trajectòria de la Figura.

TAULA 3
NOMBRE DE FITXES PER A LES ESCENES DE CAIGUDA DEL CONTE,
ON S'APRECIEIEN LES DESCRIPCIONS DE MÉS BASE

Llengua	Menys base	Més base
Aragonès	25,37% (17 ocurrences)	74,63% (50 ocurrences)
Català	23,25% (10 ocurrences)	76,75% (33 ocurrences)
Francès	52,08% (23 ocurrences)	47,92% (25 ocurrences)
Espanyol	37% (-)	63% (-)
Italià	21,43% (9 ocurrences)	78,56% (33 ocurrences)
Basc	11,86% (7 ocurrences)	88,14% (52 ocurrences)

Com s'observa, el català només proporciona un exemple, però l'aragonès mostra una clara preferència cap a un tipus de construcció més complexa amb molts més exemples (2, 3, 4).

- (1) *Cauen pel petit precipici enta el riu* [CFMeq20a]
 (2) *Caye lo can ta tierra dende la finestra* [ArC20i]
 (3) [...] *Marcheron de lo servigadero enta baixo* [ArC20h]
 (4) *el can se cay de la ventana ta baixo*
con o pote [ArB20c]

En relació a la darrera qüestió, els pronoms adverbials derivats del llatí INDE i IBI, caldria estudiar-los amb més profunditat en un futur, ja que tant els parlants aragonesos com els catalans semblen utilitzar-los no només com a un requeriment gramatical, sinó que també se centren en l'origen del moviment i/o subratllen tota la trajectòria.

4. Conclusions

En resum, les descripcions de moviment en aragonès i en català corresponen al que s'esperava com a llengües de marc verbal, pel que fa al component semàntic de Manera, però no en relació al component de Camí. Cal assenyalar, un cop analitzades les dades, que sí hi ha diferències intratipològiques respecte d'altres llengües romàniques. A l'hora d'expressar el component de Camí el català, però sobretot l'aragonès, va més enllà de la direccionalitat inherent al verb. Els parlants d'aquests idiomes afegeixen més informació per expressar la trajectòria de la que s'esperaria en una llengua d'aquestes característiques que, sovint, pot esdevenir redundant.

Basant-nos en les nostres dades, es podria plantejar la hipòtesi d'un contínuum en relació a l'expressió de Camí dins de les llengües romàniques: italià – aragonès – català – espanyol – francès, explicació que caldria buscar-la en l'ús de recursos lingüístics que són productius i disponibles en aquestes llengües, com la combinació d'elements adverbials i preposicions (cf. Ibarretxe-Antuñano 2009).

Les llengües romàniques, i més encara les minoritàries, són imprescindibles en l'estudi dels patrons de lexicalització, ja que la investigació tradicional s'ha centrat en les més parlades, com ara l'espanyol, i en menor mesura el francès o l'italià. Aquestes llengües solen ser més conservadores des d'un punt de vista diacrònic, ja que es tracta d'idiomes que s'han conservat en territoris més inaccessibles i els parlants han hagut de conviure amb una llengua dominant en una situació de diglòssia. Les llengües minoritzades, per tant, ens aprenen a noves dades i a uns patrons esbiaixats dels establerts fins ara.

5. Referències bibliogràfiques

FILIPOVIĆ, L. (2007): *Talking about motion: a crosslinguistic investigation of lexicalisation patterns*. Àmsterdam: John Benjamins.

- HIJAZO-GASCÓN, A. / IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2012): «¿Qué puede aportar el aragonés a la tipología semántica?». *Alazet*, 24, p. 43-58.
- HIJAZO-GASCÓN, A. / IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2013): «Las lenguas románicas y la tipología de los eventos de movimiento». *Romanische Forschungen*, 125(4), p. 467-494.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2004a): «Motion events in Basque narratives». STRÖMQVIST, S. / VERHOEVEN, L. (eds.): *Relating events in narrative: typological and contextual perspectives*. Mahwah, NJ: LEA, p. 89-111.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2004b): «Language typologies in our language use: the case of Basque motion events in adult oral narratives». *Cognitive Linguistics*, 15 (3), p. 317-349.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2006a): *Sound symbolism and motion in Basque*. Múnich: Lincom Europa.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2006b): «Estudio lexicológico de las onomatopeyas vascas: el Euskal Onomatopeien Hiztegia: Euskara-Ingelesera-Gaztelania». *Fontes Linguae Vasconum*, 101, p. 145-159.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2009): «Path salience in motion events». GUO, J. et al. (eds.): *Crosslinguistic approaches to the psychology of language*. New York: Psychology Press, p. 403-424.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. / HIJAZO-GASCÓN, A. / MORET, M.T. (2017): «The importance of minority languages in semantic typology: the case of Aragonese and Catalan». IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (ed.): *Motion and space across languages and applications*. Amsterdam: John Benjamins, p. 123-150.
- MORET, M. T. / IBARRETXE-ANTUÑANO, I.: «Diacronía y tipología semántica una aproximación a los eventos de movimiento en aragonés y en catalán medieval». ENGUITA, J. M. et alii (ed.): *Actas del X Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. Zaragoza (en prensa).
- SLOBIN, D. I. (1991): «Learning to think for speaking: native language, cognition and rhetorical style». *Pragmatics*, 1, p. 7-29.
- SLOBIN, D. I. (1996): «Two ways to travel: Verbs of motion in English and Spanish». SHIBATANI, M. / THOMPSON, S. A. (eds.): *Grammatical Constructions: Their form and meaning*. Oxford: Clarendon Press, p. 195-220.
- SLOBIN, D. I. (2004): «The many ways to search for a frog». STRÖMQVIST, S. / VERHOEVEN, L. (eds.): *Relating events in narrative. Typological and contextual perspectives*. Hillsdale, NJ: LEA, p. 219-257.
- SLOBIN, D. I. (2006): «What makes manner of motion salient?». HICKMANN, M. / ROBERT, S. (eds.): *Space in languages: linguistic systems and cognitive categories*. Amsterdam: John Benjamins, p. 59-82.

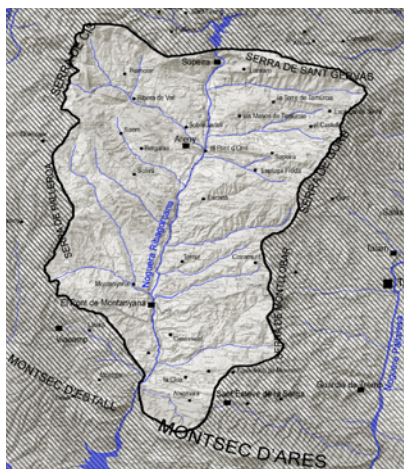
- STOLOVA, N. (2008): «From satellite-framed Latin to verb-framed Romance: late Latin as an intermediary stage». WRIGHT, R. (ed.): *Latin vulgaire – latin tardif VIII: actes du VIIIe Colloque International sur le Latin Vulgaire et Tardif* (Oxford, 6-9 setembre 2006). Zurich / Nova York: Olms-Weidmann, p. 253-262.
- STOLOVA, N. (2015): *Cognitive linguistics and lexical change: Motion verbs from Latin to Romance*. Amsterdam: John Benjamins.
- TALMY, L. (1991): «Path to realization: a typology of event conflation». *Proceedings of the seventeenth annual meeting of the Berkeley linguistics society*, 17. Berkeley: BLS, p. 480-519.
- TALMY, L. (2000): *Toward a cognitive semantics* Cambridge, MA: MIT Press.

APROXIMACIÓ A ALGUNS TRETS FÒNICS I MORFOLÒGICS DEL PARLAR DE LA CONCA MITJANA DE LA NOGUERA RIBAGORÇANA

Laia Rosàs Redondo
Universitat de Barcelona

1. Aspectes introductoris

La Terreta constitueix una comarca natural d'uns 425 km² que s'estén a banda i banda de la vall mitjana del riu Noguera Ribagorçana i que es pot definir com el conjunt de terres que aboquen les aigües en aquest riu entre els congostos d'Escalles, al nord, i de Mont-rebei, al sud. La Terreta és una conca geogràficament ribagorçana que forma una unitat ben definida (veg. (1)). Aquesta unitat geogràfica no té, però, un correlat en termes administratius: la part oriental de la Terreta pertany a la província catalana de Lleida —a la comarca del Pallars Jussà—, i la part occidental, a la província aragonesa d'Osca —a la comarca de la Ribagorça (veg. (2)).

(1)

(2)

El nostre interès des del punt de vista lingüístic per aquest territori s'ha concretat, bàsicament, en tres objectius:

1. Deixar constància de la distribució que presenten avui una sèrie de trets de tipus fònic i morfològic en els diferents nuclis de la Terreta, i contribuir a la descripció sincrònica dels parlars de la Terreta. Aquest estudi se suma, així, a treballs anteriors dedicats a la Terreta —Oliva (1908), Haensch (1980), Francino (1992), Tort (1992) i Barrull/Sistac (1992).
2. Donar compte de l'adscripció subdialectal de la Terreta d'acord amb els trets estudiats definidors de ribagorçà i pallarès.
3. Comprovar si hi ha indicis de canvi lingüístic a la Terreta, tenint en compte sobretot el límit administratiu com un possible factor diferenciador influent dels parlars de banda i banda de la frontera (Massanell, 2009; Valls, 2013).

Per a la consecució dels objectius fixats, s'ha partit de dades lingüístiques procedents d'enquestes dialectals pròpies (qüestionari guiat i text de producció lliure) realitzades els anys 2007 i 2008. El corpus d'estudi l'han constituït un total de 38 informants, dividits en dues franges d'edat (26-49 anys, i 55-85 anys) i procedents d'onze nuclis de la Terreta, sis de l'àrea administrativament pallaresa —els Masos de Tamúrcia, la Torre de Tamúrcia, Espluga de Serra, Sapeira, el Pont d'Orrit i Castissent— i cinc de l'administrativament ribagorçana —Sopeira, la Ribera de Cornudella, Sobrecastell, Aeny de Noguera i el Pont de Montanyana.

2. Distribució a la terreta d'alguns trets estudiats

2.1. Aspectes fònics

Entre els aspectes de tipus fònic, destaquem, d'entrada, la realització de *-a* àtona final en síl·laba travada, que presenta la següent distribució:

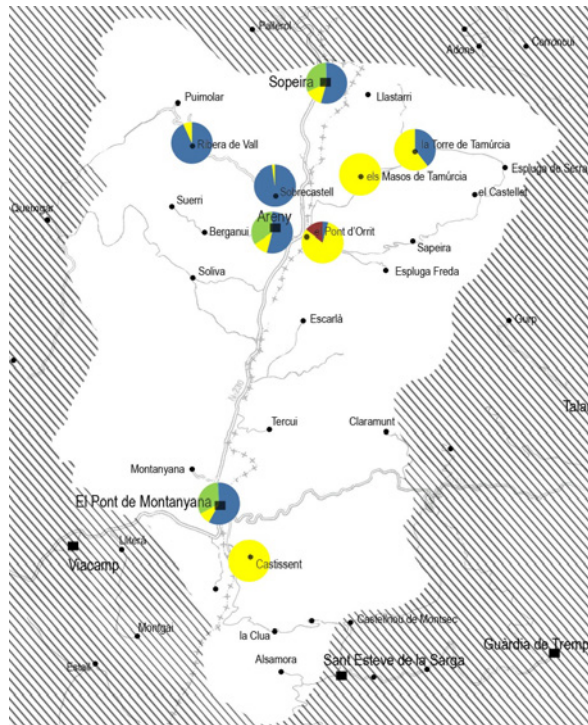
INFORMANTS	Nucli administrativament ribagorçans de la Terreta															Nucli administrativament pallaresos de la Terreta																						
	APB Sopeira	JBS Sapeira	NTS Sapeira	NFP Sapeira	EGA Sapeira	MBA Sapeira	LGA la Ribera de Cornudella	ECB la Ribera de Cornudella	JTR la Ribera de Cornudella	CTR la Ribera de Cornudella	REP Sobrecastell	PGC Sobrecastell	JGA Sobrecastell	PBG Sobrecastell	MPA Aeny de Noguera	CST Aeny de Noguera	ACT Aeny de Noguera	RSP Aeny de Noguera	JSL Aeny de Noguera	MNS Aeny de Noguera	AFE el Pont de Montanyana	APD el Pont de Montanyana	JFM el Pont de Montanyana	CCS el Pont de Montanyana	APP els Masos de Tamúrcia	JPP els Masos de Tamúrcia	JEG els Masos de Tamúrcia	JPG els Masos de Tamúrcia	TNG la Torre de Tamúrcia	MAS la Torre de Tamúrcia	EBA la Torre de Tamúrcia	CMM el Pont d'Orrit	JBL el Pont d'Orrit	MBE el Pont d'Orrit	ACG Espluga de Serra	RLB Espluga de Serra	MBM Sapeira	CCS Castissent
FENOMEN	Realització de /a/ àtona final en síl·laba travada																																					

cas[a] > cas[a]s

cas[a] > cas[c]s

(3)

Un segon fenomen objecte d'estudi és la realització de la lateral dels grups /bl/, /pl/, /gl/, /kl/ i /fl/. El canvi lingüístic ha pres a la Terreta dues direccions diferents amb relació a la palatalització, tradicionalment pròpia —amb l'excepció de Castissent— dels nuclis de l'àrea estudiada. Si es comparen les respostes dels informants joves (veg. (4)), s'observa que, a la riba occidental, hi ha, al costat de casos amb conservació de la lateral palatal, casos de iodització d'aquesta consonant: [uɲfjá] per [uɲflá]; a la riba oriental, les solucions amb lateral alveolar s'han generalitzat entre els joves. De fet, Barrull/Sistac (1992) ja van pronosticar aquesta reducció de l'abast geogràfic de la palatalització.

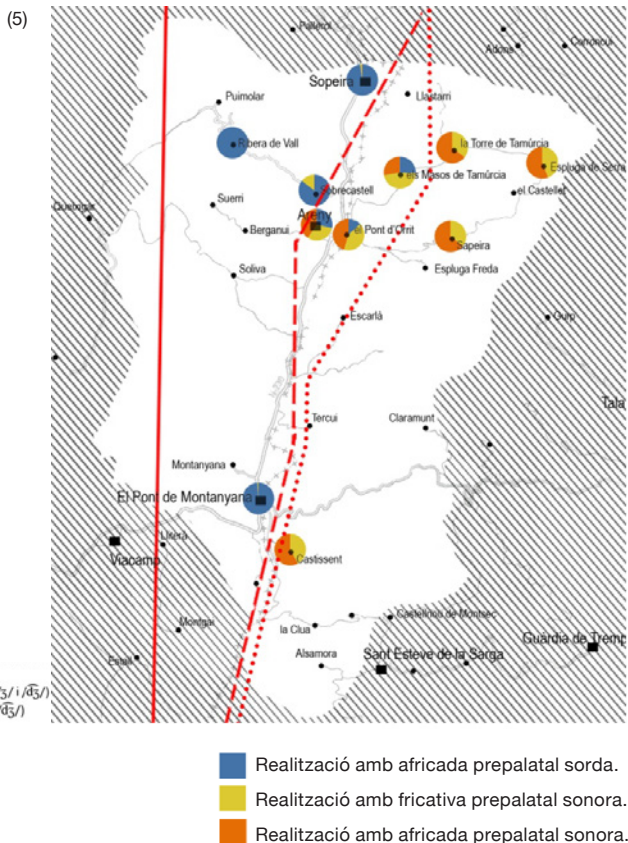

(4)

- Realització amb lateral palatal: [uɲflá]
- Realització amb lateral alveolar: [uɲflá]
- Iodització de la lateral palatal: [uɲfjá]

Un darrer fenomen fònic d'interès és l'ensordiment de sibilants prepalatals. A la Terreta (veg. (5)), hi conviuen tres models diferents quant a l'ensordiment prepalatal: una àrea d'ensordiment total (de /d̪z̪/, [mét̪e], i /z̪/, [t̪inóʎ]), una àrea amb absència d'ensordiment /d̪z̪/, [mét̪e], [d̪inóʎ] i una àrea d'ensordiment parcial (l'ensordiment afecta el context de /d̪z̪/ i no —en general— el de /z̪/).

4. Referències bibliogràfiques

- BARRULL, Aureli / SISTAC, Ramon (1992): «Fronteres polítiques i dialectals a la Terreta (Ribagorça)». MARÍ, Isidor (ed.): *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana*. Palma: UIB, p. 51-62.
- FRANCINO, Glòria (1992): «Variacions lingüístiques: Sopeira». MARÍ, Isidor (ed.): *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana*. Palma: UIB, p. 141-146.
- HAENSCH, Günther (1980): «Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de Cornudella». *Miscel·lània Aramon i Serra: estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, vol. XXIV. Barcelona: Curial, p. 219-229.
- MASSANELL, Mar (2009): «La planificació lingüística com a origen de fractures geolèctals: el cas del nord-occidental a la Franja de Ponent». KABATEK, Johannes / PUSCH, Claus D. (eds.): *Variació, poliglòssia i estàndard*. Aachen: Shaker Verlag, p. 125-136.
- OLIVA, Víctor (1908): «Documents sobre'l català parlat a Sopeira (Aragó)». *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Barcelona, octubre de 1906*. Barcelona: Estampa d'En Joaquim Horta, p. 421-435.
- SISTAC, Ramon (1993): *El ribagorçà a l'alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: IEC.
- TORT, Joan (1992): «Notes sobre la Terreta i l'antic terme de Sapeira». *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars*, 5, p. 445-468.
- VALLS, Esteve (2013): *Direccionalitat, ritme, abast i naturalesa del canvi lingüístic en curs en català nord-occidental: de l'anàlisi dialectomètrica a la reflexió sociolingüística*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

